

СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО

YU ISSN 0513-9449

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 66

БЕОГРАД
2016.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Др Ненад Живковић, Др Даница Шантић, Др Јелена Луковић,
Мр Ивица Шантић, Др Мирољуб Милинчић, Др Снежана Вујадиновић,
Др Славољуб Драгићевић, Др Рајко Гњато,
Др Јелена Ћалић, Др Јован Плавша

Уредник:

Мр Ивица Шантић

Технички уредник:

Мр Ивица Шантић

Издавач:

Српско географско друштво
Студентски трг 3/III, Београд, тел. 011-2184-065

Штампа:

„Форма Б”, Београд, тел. 2777-104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

91

ЗЕМЉА И ЉУДИ : популарно научни
зборник / уредио Ивица Шантић. – 1951.св.

1- . – Београд (Студентски трг 3/III)

: Српско географско друштво, 1951 –
(Београд : Форма Б). – 20 цм

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS.SR – ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

ЈЕДАН ЈУБИЛЕЈ СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА.....	5
Др Стеван Станковић	
ВРШАЦ-ГРАД ПОД БРЕГОМ	12
Др Стеван Станковић	
НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ	22
Лана Гуњић	
СТАРА ПЛАНИНА	27
Др Миодраг Велојић	
АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЛОЗНИЦЕ	47
Кристина Степанић	
МАНАСТИР ДЕЧАНИ - БИСЕР МЕТОХИЈЕ	55
Душица Ђукић	
ЗНАМЕНИТОСТИ СТУДЕНТСКОГ ТРГА У БЕОГРАДУ	65
Јелена Вићентијевић	
СТАНОВНИШТВО ОПШТИНЕ ЛАЗАРЕВАЦ	72
Марија Јовановић	
ОВЧАРСКО - КАБЛАРСКА КЛИСУРА	75
Милица Ружичић	
СИБНИЧКИ КРАС	80
Зорица Вуловић	
ПРОМЕТ ТУРИСТА У ВРЉАЧКОЈ БАЊИ	85
Марија Стојковић	
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ ПИРОТА	90
Никола Тодоровић	
ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЉСТВО ОПШТИНЕ ШАБАЦ	95
Тамара Јованчевић	
ХЕЛСИНКИ	101
Алекса Попадић	
НАЈЛЕПШИ ОБЈЕКТИ ГОТИКЕ У ПАРИЗУ	111
Милица Филиповић	
БРИСЕЛ	117
Јелена Хајдињак	
АУСТРАЛИЈСКИ СТАРОСЕДЕОЦИ	127
Вања Јавор	

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 66. броју, нашег популарно-научног зборника „Земља и људи“, између осталог можете прочитати:

- Шта је писало о раду Српског географског друштва у дневном листу Политика из 1935. године?
- У ком граду се налази зграда Два пиштоља?
- Шта значи израз „жива културна баштина“?
- Шта су то Пиљски, Чунгуљски и Куртулски скок?
- Када је први пут одржана манифестација „Дани Јована Цвијића“?
- Шта се све налази у ризници манастира Дечани?
- Коју грађевину у Београду красе скулптуре Аполона и Минерве?
- Зашто село Сакуља у општини Лазаревац нема ниједног становника?
- Који терцијарни реликти расту у пределу Овчарско-кабларске клисуре?
- Где се налази Сибничка пећина?
- Које године је у Врњачкој Бањи забележен највећи број туриста?
- Који град у Србији се некада звао Шехиркој?
- Са колико смештајних објеката располаже Шабац?
- Која грађевина је прва „проговорила готским стилем“?
- Која река протиче кроз Хелсинки?
- У ком граду се налази фонтана „Манекен Пис“?
- Ко је био први Европљанин који је закорачио на тло Аустралије?

Уредник

Мр Ивица Шантић

ЈЕДАН ЈУБИЛЕЈ СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

Током 2015. године на различите начине географи су обележили 150-ту годишњицу рођења Јована Цвијића. Поред Четвртог српског конгреса географа, научног скупа у Српској академији наука и уметности и предавања у Коларчевом народном универзитету, за делатност Јована Цвијића, развој географије и њених институција, чине се посебно интересантним два прилога објављена пре 81. године у дневном листу Политика, али не поводом прошлогодишњих наведених свечаности и скупова, већ поводом двадесетпетогодишњице оснивања и рада Српског географског друштва. Први прилог је објављен 3. априла 1935. године, а други 8. априла 1935. године. Ова два чланка су илустрована са по једном фотографијом (Јован Цвијић, Медаља Јована Цвијића). Да би поменуте прилоге отргли од заборава, са пожутелих исечака са страница Политике, овом приликом преносимо их у целини. Први чланак је објављен пре свечане седнице, а други после ове.

Први чланак има наднаслов Једна прослава, наслов 25 година Српског географског друштва и поднаслов Установа коју је основао наш велики научник Јован Цвијић.

„У недељу, 7. ов. м., навршује се 25 година рада Географског друштва, које је основао 1910 године покојни др. Јован Цвијић са својим сарадницима. На том првом састанку усвојена су и правила Српског географског друштва: научни и стручни рад и популарисање знања из географије и сродних наука, нарочито у области испитивања Балканског Полуострва.

Године 1912 изашла је прва свеска друштвеног органа Гласник Српског географског друштва. До данас је изашло 10 свезака (од 1913 до 1919 године, због рата, није било публикација).

Гласник Српског географског друштва већ од прве своје појаве одговарао је свима условима правог научног часописа. У њему је велики број оригиналних радова из геоморфологије, климатологије и хидрологије, биогеографије, антропогеографије, регионалне географије, методике и историје географије, картографије и географске

терминологије. Сем овога Гласника, друштво је издало и 16 свезака посебних издања, три свеске мемоара на немачком и француском језику, 12 свезака атласа, три стручне карте, четири свеске Мале библиотеке и друго.

Политика, 3. април 1935. године

Друштво је скоро сваког месеца одржавало своје стручне састанке, на којима су научници из појединих грана саопштавали резултате својих нових научних испитивања. Оно је приредило и неколико свечаних седница и четири географске фотографске изложбе.

Географско друштво засновало је своју медаљу за одликовање заслужних радника. Она носи назив Медаља Јована Цвијића, а израдио ју је, за двадесетпетогодишњицу, по замисли и скици потпредседника г. Д. Дерока, г. Е. Муановић, сликар медаљар. Искована је у бронзи, величине 6 сантиметара, у београдској ковници А. Д. Медаља је необично добро успела и својом композицијом и тачношћу Цвијићевог лика у барелефу на њој. Приликом прославе 7. ов. м. друштво њоме одликује 17 највећих светских географа у Француској, Немачкој, Швајцарској, Холандији, Чехословачкој, Пољској, Русији и Америци. У

нашој држави биће одликовано седам државних и других научних установа.

Програм прославе је овај:

У суботу 6 ов. м. у 11 часова помен умрлим члановима Географског друштва у Саборној цркви. У недељу 7, у великој дворани старе зграде Универзитета, свечана седница, на којој ће се прочитати у говор који је Јован Цвијић одржао приликом оснивања друштва; извештај претседника друштва г. др. Боривоја Ж. Милојевића, професора Универзитета, о раду Географског друштва за минулих 25 година; саопштење потпредседника г. Дерока о избору нових почасних и дописних чланова и одликовању научних радника и установа друштвеном медаљом Јована Цвијића, поздравни говор. У 20,30 часова банкет у хотелу Српски краљ.

На разаслате позивнице стигло је Географском друштву са свих страна врло велики број честитака од научних институција и научника географа из иностранства, са врло похвалним и ласкавим речима о обилном и високо научном раду нашег Географског друштва. Приступ публици на свечану седницу биће слободан.“

Други чланак има наднаслов Прослава Географског друштва, наслов Признање Географском друштву и његовом оснивачу Јовану Цвијићу и поднаслов Најистакнутији претставници стране науке одају признање заслугама Јована Цвијића и друштва које је он основао.

„У свечаној универзитетској сали прослављена је јуче по подне двадесетпетогодишњица Географског друштва. Прослави је присуствовао и изасланик Њ. В. Краља ваздухопловни потпуковник г. Драг. Савић.

Свечану седницу отворио је претседник друштва г. др. Боривоје Ж. Милојевић, који је одао пошту оснивачу друштва Јовану Цвијићу и другим покојним члановима и добротворима. Затим је г. др. Сима Милојевић прочитао говор што га је 1910 године на јучерашњи дан одржао Јован Цвијић. У говору је покојни Цвијић рекао између осталог: У писму којим су учесници позвани на први састанак изнесени су разлози због којих се, како изгледа, могло код нас са успехом основати научно друштво за географију и сродне науке. Ојачао је географски центар на Универзитету; имамо знатан број географских стручњака у Србији и осталим југословенским земљама: још је већи број интелигентних људи који су се заинтересовали за географска и антропогеографска испитивања; резултати досадашњег рада постали су толико разгранати, да се јасно види не само цео обим и значај наше

науке већ и плодни контакти између географије и других наука; изгледа да је и нашој широј публици познат значај географских студија за национална и економско национална питања. Осим тога, добијени су и из других држава одзиви, по којима изгледа да се не варамо: и други стручњаци мисле да је Београд заслужио да се у њему оснује прво географско друштво на Балканском Полуострву.

ПРОСЛАВА ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

Признање Географском друштву и његовом оснивачу Јовану Цвијићу

Најистакнутији претставници стране науке одају признање заслугама Јована Цвијића и друштва које је он основао

У свечаној универзитетској сали прослављена је јуче по подне двадесетпетогодишњица Географског друштва. Прослави је присуствовао и изасланик Њ. Б. Краља ваздухопловни потпуковник г. Драг. Савић.

Свечану седницу отворио је претседник друштва г. др. Боривоје Ж. Милојевић, који је одао пошту оснивачу друштва Јовану Цвијићу и другим покојним члановима и добротворима. Затим је г. др. Симе Милојевић прочитао говор што га је 1910 године на јучерашњи дан одржао Јован Цвијић. У говору је покојни Цвијић рекао између осталог:

Цвијићев говор пре 25 година

„У писму којим су учесници позвани на први састанак наменени су разлози због којих се, како изгледа, могло код нас са успехом основати научно друштво за географију и сродне науке. Ојачао је географски центар на Универзитету; имамо зна так број географских стручњака у Србији и осталим југословенским земљама; још је већи број интелигентних људи који су се заинтересовали за географију и антропогеографска испитивања; резултати досадашњег рада постали су толико разгранати, да се јасно види не само нео обим и значај наше науке већ и плодни контакти између географије и других

после његове смрти и што се сачувало од површиности и поред његове везе са ширим и мање стручним круговима.

Појава Цвијића засјала је као метеор, одмах од почетка, од појаве његових проучавања Карста, која су га увела у шири круг европских научника, поред великог дру учитеља Пенка и других. Цвијић преноси за тим своју делатност у нашу, онда малену и сиромашну научну средину и један је од првих пионира ове науке уопште у широм европском куд турну средину. Период тако аванских националних научних радника, у оквиру нашег језика и наше средине, престаје од тада и са Цвијићевим новим радовима прелива се тако рећи наша наука и улази у домен европске науке. Тако су карале појаве, глацијација балканских планина, терцијарна и диглувијална језера, садања велика језера Балканског Полуострва, формирање Тврдица, теш тоника балканских планина, антропогеографски проблем Балканског Полуострва и других, како по предмету испитивања балканске творевине и појаве, заинтересовале светску научну географску јавност као радови ма кога великана са европског форума.

То је неоспорно једна од највећих заслуга пок. Цвијића, што је успео да дотадању географску т. зв. националну науку увеле у друштво европске, или боље рећи светске науке, у коју ће поступно и лагано улазити и друге природне науке код нас.

То је био трновит пут и тај резултат није био лако постићи; зато се има благодарити истрајности и неморном раду Цвијића, што је својим примером, како се научно ради, утицао на друге, блиско и даље следбенике и давао им потстрека за озбиљан научни рад. Од Цвијића кри терјум за овеу научну вредност радова пошео се и у нашој средини на ниво европске науке. Таквим радом Цвијић је развио једну нечасну жењу предрасуду о неспособности наше расе за научну обраду науке.

Начелник Војно географског инсттута геодетски генерал г. Стеван Бошковић поздравно је у име своје установе Географско друштво, које је

Јован Цвијић

Политика, 8. април 1935. године

Г. др. Милојевић је саопштио извештај о двадесетпетогодишњем животу и раду Географског друштва. Затим је објавио да је управа Географског друштва желела да овај дан обележи и тиме што ће

изабрати нове почасне и дописне чланове и наградити Медаљом Јована Цвијића раднике и установе заслужне за географску науку. Г. др. Драгутин Дероко прочитао је међу изабранима и награђеним и најистакнутија научна имена у иностранству.

Г. др. Артур Гаваци, претставник Југословенске академије наука, одао је признање Географском друштву које је основао велики Цвијић, и завршио свој говор речима: Свима нека је част и хвала, а једну и другу доносим амо у име Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, па желим Географском друштву да живи, расте и цвета. Замољен сам да изразим искрене честитке братском Географском друштву и у име Хрватског природословног друштва у Загребу, што врло радо чиним.

У име Српске краљевске академије одао је признање оснивачима Географског друштва г. др. Живојин Ђорђевић: Оснивањем Географског друштва, које је прво на Балканском Полуострву, ојачали су на нашем Универзитету не само центар географских студија, већ и интересовање осталих студија за национална и економско-национална питања. Главни циљ овога друштва: научни и стручни рад и популарисање знања из географије и сродних наука, Географско друштво испунило је до краја тако добро, да би држава, да је то и код нас укус, како је на страни, имала уврстити у ред друштава корисних по државне и националне интересе.

За овако успешно извршену задаћу, Географско друштво највише дугује своме оснивачу пок. Јовану Цвијићу, чији се дух и утицај осећа још и сада у пуној мери у Географском друштву. Само се конструктивном лику Цвијића има захвалити што је ово друштво успело да се одржи и после његове смрти и што се сачувало од површности и поред његове везе са ширим и мање стручним круговима.

Појава Цвијића засијала је као метеор, одмах од почетка, од појаве његових проучавања Карста, која су га увела у шири круг европских научника, поред великог му учитеља Пенка и других. Цвијић преноси затим своју делатност у нашу, онда малену и сиромашну средину и један је од првих пионира за њено увођење у ширу, европску културну средину. Период тако званих националних научних радника, у оквиру нашег језика и наше средине, престаје од тада и са Цвијићевим новим радовима прелива се тако рећи наша наука и улази у домен европске науке. Тако су карсне појаве, глацијација балканских планина, терцијерна и дилuviјална језера, садашња велика језера Балканског Полуострва, формирање Ђердапа, тектоника балканских планина,

антропогеографски проблеми Балканског Полуострва и других, како по предмету испитивања балканске творевине и појаве, заинтересовале светску научну географску јавност као радови ма кога великана са европског форума. То је неоспорно једна од највећих заслуга пок. Цвијића, што је успео да дотадашњу географску т. зв. националну науку уведе у друштво европске, или боље рећи светске науке, у коју ће поступно и лагано улазити и друге природне науке код нас.

То је био трновит пут и тај резултат није било лако постићи; зато се има благодарити истрајности и неуморном раду Цвијића, што је својим примером, како се научно ради, утицао на друге, ближе и даље следбенике и давао им потстрека за озбиљан научни рад. Од Цвијића критеријум за оцену научне вредности радова попео се и у нашој средини на ниво европске науке. Таквим радом Цвијић је разбио једну незаслужену предрасуду о неподобности наше расе за научну обраду науке.

Начелник Војно географског института геодетски генерал г. Стеван Бошковић поздравио је у име своје установе Географско друштво, које је плодним научним радом стекло светски глас.

Претставник историјског друштва на Универзитету г. Васиљ Поповић изразио је Географском друштву признање наше историјске науке, за коју и наши географи имају значајне заслуге.

Претставник Скопског научног друштва г. др. Војислав Радовановић рекао је да је овај дан тријумф духа и имена Јована Цвијића најзаслужнијег научног посматрача о нашој земљи и нашем народу. Сећа се најприсније духовне и стваралашке научне везе између Јована Цвијића и Скопског научног друштва. Ово развија свој рад у оној нашој земљи којој је Јован Цвијић посветио највећу пажњу. Зато Скопско научно друштво има Јована Цвијића за свога првог и досад још увек јединог почасног члана из редова наших научних радника.

Претставник Географског друштва у Љубљани г. др. Антун Мелик поздравио је Географско друштво и пожелео и даље много успеха.

Г. др. Милојевић је затим набројао неке од многобројних телеграма и писама које је Географско друштво добило од научника и научних установа из земље (пored других, од професора из Загреба и Љубљане) и из иностранства: Париза, Гренобла, Лиона, Тулузе, Дижона, Марсела, Лувена, Женеве, Берна, Цириха, Бона, Берлина, Минхена, Дрездена, Хајделберга, Рима, Фиренце, Напуља, Солуна, Софије, Прага, Брна, Братиславе, Лвова, Варшаве, Познања, Лењинграда и Хелсинки

(Хелсингфорс). Познати страни научници у тим писмима одају признање многобројним и изврсним радовима које је Географско друштво досад извело и објавило и који су га увели у ред најугледнијих географских друштава у Европи, или желе исто тако марљив рад као и у прошлости, или се сећају Цвијића, коме су се тако искрено дивили, а један француски научник изјављује да се сматра скромним и верним учеником Цвијићевим. У тим писмима има симпатија и за нашу земљу. Тако г- др. Курт Хасерт, професор дрезденске политехнике, узвикује: Црна Гора, земља мојих младићских екскурзија, остала је земља моје младалачке љубави, коју сам својим послератним путовањима пренео и на Југославију!“

Стеван М. Станковић

ВРШАЦ – ГРАД ПОД БРЕГОМ

Међу градовима Баната, низом привлачности, посебно урбаним, привредним и туристичким, истиче се Вршац, смештен на југоистоку Војводине, 12 km даље од границе између наше земље и Румуније. Вршац представља погранични прелаз за железнички саобраћај на међународној прузи Београд – Темишвар – Букурешт. Током године овде се региструје више од милион путника у оба правца. Још значајнији је Ватин, погранични прелаз за друмски саобраћај, недалеко од Вршца. На њему се појединих година региструје више од четири милиона путника у оба правца, што чини готово 35 % укупног броја путника преко српско-румунске границе. Од Беле Цркве, Вршац је удаљен 35 km, Панчева 65 km, Београда 85 km, Зрењанина 95 km и Новог Сада, преко Зрењанина, 130 km. Централни део града, претворен у пространу пешачко-угоститељско-трговачку зону је на 92 m надморске висине.

Вршац је средиште општине површине 800 km², што чини 19 % Јужнобанатске административно-управне области. У 17.769 домаћинстава општине Вршац, која су у просеку имала по 2,9 чланова, 2011. године било је 52.026 становника, просечне старости 42 године. Густина насељености општинске територије је 65 становника на квадратни километар. Међу општинским становништвом најбројнији су Срби (37.595 или 72 %), Румуни (5.420 или 10 %), Мађари (2.263 или 4 %), Роми (1.368 или 3 %) и остали.

Делови града су у прошлости били познати под називима Српска варош, Ириг мала, Пожаревачка мала, Драгићева мала, Томићева мала, Дечанска мала и Радакова мала, по местима и породицама које су ту досељене. Српска варош је временом изменила изглед, јер уске кривудаवे улице нису биле погодне за обимнији саобраћај, а претила је и опасност од пожара. Постојао је и део насеља познат као Немачки Вршац, чије су куће биле између падина Вршачких планина и Српске вароши. Неколико слабих природних водених токова, изграђеним каналима, слива се ка систему канала Дунав-Тиса-Дунав, који је од Вршца удаљен 12 km. Некадашњи Мали вршачки рит и Велики вршачки рит, знатним делом су мелиорисани.

Археолошки локалитети Кременјак (палеолитско станиште), Козлук (неолитско насеље Старчевачке културне групе датирано на 2600 година пре наше ере) и Ат (некрополе из бронзаног и гвозденог

доба), указују на давну насељеност југоисточног дела Баната, самим тим и данашње територије општине Вршац, која је због Вршачких планина морфолошки нешто другачија од простране војвођанске равнице. На археолошком локалитету Лудош, пронађен је кип идола од печене земље, редак те врсте код нас. Реч је и о остацима великог гробља са урнама из бронзаног доба. На неколико локација утврђени су остаци материјалне културе из римског доба. То упућује на сазнање да су, поред осталог, виногради постојали још за време владавине Римљана, који су виноградарству и вину поклањали посебну пажњу, нарочито у доба императора Марка Аурелија Проба, римског цара од 276. до 282. године. Пажњу привлачи Вршачка кула, остатак некадашњег утврђења, које је недавно детаљно обновљено. Први писани подаци о Вршцу датирају из XV века. Насеље се тада називало Подвршац и имало је локално и регионално пољопривредно, занатско, трговачко и управно обележје.

Део централног градског трга у Вршцу

Године 1425., у време деспота Ђурђа Бранковића (1375-1456) који је Србијом владао од 1427. до 1456. године, у Вршац и његову околину, досељавају се Срби. Насеље (Подвршац) и тврђаву, познату као Кула и Град, Турци су први пут заузели 1456. године и коначно освојили 1552. године. Путописац Евлија Челебија помиње Вршац 1666. године као богату варош са три џамије, више богомоља, водоводом, две кафане, две школе, 110 дућана и 130 кућа. После мира, закљученог у Сремским Карловцима 26. јануара 1699. године између чланица Свете лиге, коју су чиниле Аустрија, Пољска и Венеција и Турске, Вршачка

кула је напуштена, временом оштећена, али још увек знаменита и привлачна. После одласка Турака 1718. године, Вршац је постао део тамишког Баната и средиште дистрикта са 72 сеоска насеља и више од 3.500 домаћинстава у околини. Године 1720. у југоисточни Банат, а самим тим и у Вршац, доселио се већи број Немаца, Мађара и Срба, који дуго дају основно обележје граду и околини. У јединствену целину немачки и српски део насеља спојили су се 1794. године.

Становништво Вршца је два пута страдало од епидемије куге и једном од великог пожара. Крајем XVIII века град је имао више од 10.000 становника. Нешто касније (1804. године), Вршац је добио статус привилегованог тржишта, који је допринео развоју трговине и занатства. Године 1817. добио је статус бенифицираних градова Аустрије, што је било од значаја за убрзани привредни, урбани и демографски развој. Урбанистички се уобличује и јача као културно, просветно, управно и привредно средиште. Извесно време Вршац је стагнирао, што је условљено мађарском револуцијом 1848. године. Иза тога почиње ново урбанистичко уређење насеља, које добија јасна градска обележја, неколико широких улица, тргова, јавних објеката и привлачних кућа. Из наведеног периода Вршац је био познат по производњи природне свиле, развијеном занатству и трговини.

У Енциклопедији Југославије, књига 8, штампаној у Загребу 1971. године, аутор овог чланка, поред осталог, написао је и следеће: „Прве школе у Вршцу отворене су за време Турака. Касније раде српска и немачка основна школа. Крајем XVIII века отворена је Граматикална школа, прва средња школа Срба у Војводини, затим се отварају занатска, трговачка, грађанска и музичка школа. Гимназија је обнована 1852, када и учитељска школа, поред гимназије Вршац има економску школу и пољопривредну школу са посебном енолошком станицом, позориште, народни музеј (основан 1882. као градски музеј, библиотеку.“

У састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Вршац је ушао 1918. године. Између два светска рата добио је нове привредне, стамбене и друге објекте. После Другог светског рата из Вршца и околине се иселило око 13.000 немачког становништва. Истовремено се досељавају бројне породице из различитих делова тек ослобођене Југославије, посебно из Србије, Словеније, Босне и Хрватске. Године 2011. Вршац је имао 36.040 становника, што је више од 69 % укупног општинског становништа (52.026) и указује на значај његове гравитационе зоне. На савремену депопулацију указује податак да је

2011. године у општини било 2.343 становника мање него 2002. године. Од 1981. до 2011. године, број становника у Вршцу, као градском насељу, смањено се за 1.473.

Година	Број становника	Година	Број становника
1850.	17.244	1961.	31.620
1900.	24.770	1971.	34.256
1921.	27.011	1981.	37.513
1931.	29.411	1991.	36.885
1948.	23.038	2002.	36.623
1953.	26.110	2011.	36.040

Становништво Вршца

Вршац и његова околина препознају се по традиционалној земљорадњи, посебно развијеном ратарству, воћарству и виноградарству (Деоничарско друштво Виноградарство, предузеће Вршачки виногради) и прераде пољопривредних производа. Временом се развија индустрија пива, свиле, чоколада, бомбона, кекса, прехрамбених производа, грађевинског материјала, намештаја, дрвене галантерије, алкохолних пића, шпиритуса, лекова, козметике, трикотаже, конфекције, кожне галантерије, шешира, обуће, пољопривредних машина, металних одливака, средстава за дезинфекцију и др. Многа некада позната државна предузећа, данас стагнирају и у фази су трансформације и приватизације.

Пивара је у Вршцу основана 1742. године. Убраја се у наше најстарије индустријске погоне. Има података и о томе да је пиво овде произвођено између 1720. и 1730. године, за шта су заслужни немачки досељеници. После низа власничких трансформација, доградње, промене имена и иновирања, пивару је 2005. године купила компанија Унионмаркет из Београда, а затим компанија Swisslion Таково. Већ више година Фабрика лекова Хемофарм из Вршца спада у групу пет највећих извозника из Србије. Позната је као покровитељ спортских и културних догађаја у Вршцу.

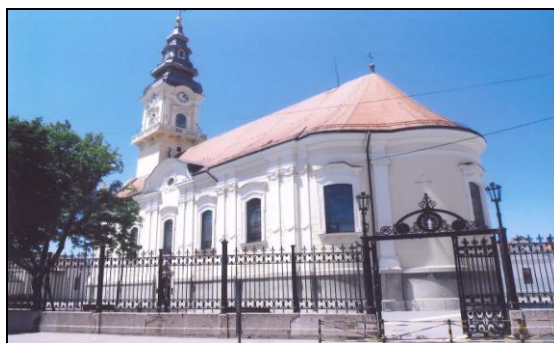
Вршац је град бројних споменика, сакралних објеката, манифестација и развијеног туризма. Највише посетилаца има за време традиционалне јесење манифестације посвећене грождју и вину (Вршачка берба). Из Београда до Вршца, за време ове манифестације, саобраћа туристички воз Романтика.

Градитељска баштина Вршца, сконцентрисана на малом простору, својеврсна је амбијентална целина. Градска кућа, или Магистрат, данас седиште општинске управе, саграђена у неоготском стилу, потиче из 1757. године. Магистрат је комплекс грађевина подигнутих у различито време. Стара градска кућа је у стилу бидермајера XVIII века, док је данашње општинско средиште саграђено у стилу неоготике. Зграда Конкордија у стилу класицизма је настала 1847. године. Током времена била је хотел, али и музичка школа. Културним добром проглашена је 1970. године. Данас је ту Градски музеј, са изложбом фауне околине Вршца и лапидаријумом у лепо уређеном дворишту, Дом банатске епархије, седиште банатског епископа, познат је по библиотеци, бројним уметнички израђеним предметима и иконостасу. Апотека на степеницама која је саграђена средином XVIII века. У овој згради, необичног прилаза, 1784. године отворена је прва апотека. Већ више година је законом заштићена и служи као музеј апотекарства и уметничка галерија. Саграђена у барокном стилу, пажњу привлачи великим сликарским триптихом (Недеља у Вршцу, Берба, Жетва), који је урадио Паја Јовановић (Вршац 1859-Беч 1957).

Српска православна саборна црква Светог Николе саграђена је 1785. године. Позната је по уметничким сликама Света Ангелина и Свети Никола спасава осуђенике, рад Паје Јовановића, иконостасу, који је урадио сликар Павел – Павле Ђурковић (Баја 1772- Одеса 1830) и дуборезу који је дело Аксентија Марковића. Српска Николајевска црква је позната по иконостасу који је израдио Арса Тодоровић и дуборезом украсио Пантелејмон Николајевић. Црква Светог Герхарда потиче из 1860-1863. године. Препознатива је по лепоти витража, скулптура и слика на олтару. У центру Вршца су и зграда Два пиштоља, названа тако по пиштољима које је Карађорђе Петровић (Вишевац 1762-Радовање 1817), оставио власнику зграде за гостопримство које му је указао. Зграда је проглашена спомеником културе.

Наглашеном вертикалом одликује се катедрална римокатоличка црква грађена од 1860. до 1865. године. Обрада спољне фасаде завршена је 1912. године. Катедрала је грађена у псеудоготском стилу, одликује се декоративном фасадом и изванредно уметнички осмишљеном унутрашњошћу. Културним добром проглашена је 1978. године. Владичански двор потиче из 1759. године, а преуређена фасада из 1904. године. Овде је смештена уметничка збирка банатске епархије, позната по портретима и иконама Теодора Крачуна (1730-1781), Павла

Ђурковића, Теодора Илића Чешљара (1746-1793), Јакова Орфелина (середина 18 века –1803) и других уметника. Реч је и о уметнички вредним предметима од значаја за верске обреде. Румунска православна црква Успења Господњег подигнута је 1913. године. Један од симбола Вршца је Вршачка кула или Вршачки град, тврђава која се помиње у XIII веку, подигнута на узвишењу непосредно уз град. Аутомобилским путем и пешачким стазама лако је приступачна, недавно обновљена, један је од најлепших видиковаца јужног Баната. На брду Миса, налази се капела Светог Крста, која је подигнута између 1720. и 1728. године, те се убрза у најстарије сакралне објекте у околини Вршца.

Саборна црква Светог Николе у Вршцу

Кућа у којој се родио Паја Јовановић, као и кућа у којој је радио, живео и умро Јован Стерија Поповић (Вршац 1806 - Вршац 1856) законом су заштићене. Велики књижевник, писац Кир Јање, Покондирене тикве, Лаже и паралаже, Родољубаца и других дела, био је истински културни прегалац. Залагао се за оснивање Друштва српске словесности и Народног музеја у Београду. Као што је Јован Стерија Поповић подигао себи споменик својим књижевним делима, тако је и сликар Паја Јовановић оставио неизбрисив траг у ликовној уметности. У српском сликарству академског реализма био је и остао међу првима. Његове слике, историјске композиције, великог формата, Сеоба Срба 1690., Таковски устанак, Крунисање цара Душана, као и портрети владара и знаменитих личности, красе бројне музеје и уметничке галерије, често се репродукују и умножавају.

У Вршцу су рођени познати архитекта, академик Драгиша Брашован (Вршац 1887- Београд 1965) и тешко достижни песник Васко

Попа (Гребенац 1922- Београд 1991). У Народном музеју постоје посебна одељења посвећена Јовану Стерији Поповићу и Паји Јовановићу. Музеј је познат по богатој археолошкој збирци са оближњих локалитета, посебно из Дупљаје код Кајтасова, етнографској збирци народних ношњи и природних реткости јужног Баната. У центру Вршца постављена је спомен биста Васка Попе.

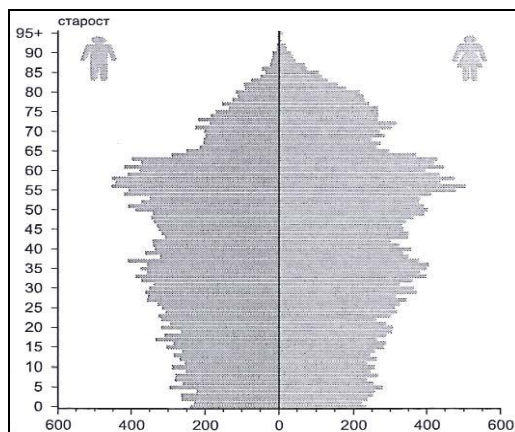

Вршац, град сликовитих фасада

Законом су заштићени и објекти познати као Стаклена бурад и Код два пиштоља. Истичу се још Вила под брегом, спортски центар Миленијум, хотел Србија и пространа пешачка зона у центру града. Стеријино позорје, као сусрет театарских ансамбала и Вршачка берба, као манифестација посвећена грожђу и вину, са недавно постављеним спомеником названим Винко Лозић, знаци су препознавања Вршца, као што су то и постојеће школе, спортски терени, спортски сусрети и оближњи аеродром са међународном школом за пилоте, јединственом те врсте на ширим просторима. За потребе туризма у Вршцу постоје хотели Србија, Брег и Турист, као и бројни угоститељски објекти. Године 2012. у општини Вршац је регистровано 11,870 туриста који су остварили 25.537 ноћења.

Општина Вршац захвата површину од 800 km² у источној банатској равници, у источном и средишњем делу Делиблатске пешчаре као и на падинама и у највишим деловима, законом заштићених, Вршачких планина, које су својеврсно обележје простора, јер се виде са велике даљине и најлепши су видиковац у пространој Војводини.

Гудурички врх са надморском висином од 641 m, уцртан је у многе географске карте.

Старосна пирамида становника општине Вршац 2011. године

У 17.769 домаћинстава општине Вршац године 2011. живела су 52.026 становника, или у просеку 65 на сваки квадратни километар. Женска популација (27.001 или 51,9 %) је нешто бројнија од мушке, која достиже 25.025 или 48,1 процената. Просечна старост становништва општине Вршац је 51,9 година. Највише је оних старих од 60 до 65 година, мање оних старости преко 65 година и деце узраста до 5 година. Општинско становништво је већ више година захваћено процесом депопулације. Године 2011. било је 2.343 становника мање него 2002. године. Међу становништвом старијем од 15 година, по попису изведеном 2011. године, по школској спреми најбројнији су они који су завршили неку средњу школу (21.687), а мање осталих, јер је осмогодишње школовање завршило 9.561 лица, непотпуну осмогодишњу школу имају 5.343 становника општине, без икакве школске спреме је скоро хиљаду лица, а са дипломама високе, више школе и факултета, више од 6.500. Број активних привредних друштава 2012. године износио је 573, предузетника 1.422 и запослених 11.500.

Општина Вршац има 24 насељена места. Поред општинског центра то су: Уљма (3.269 становника), Павлиш (2.195), Избиште (1.472), Велико Средиште (1.270), Влајковац (1.148), Гудурица (1.094), Куштиљ (748), Ритишево (549), Стража (531), Загајица (500), Орешац

(382), Парта (376), Војводинци (363), Шушара (333), Мали Жам (283), Потпорањ (272), Марковац (255), Јабланка (251), Ватин (238), Месић (198), Сочица (133), Мало Средиште (89) и Вршачки Ритови (37).

Већина насеља општине Вршац су мала, углавном панонског типа, ниских приземних кућа, са доминацијом земљорадње и сточарства као традиционалним занимањима. Поред ратарских култура, овде постоје пространи воћњаци и још пространији виногради, који су условили формирање вршачког виноградарског реона, једног од најпространијих и најбогатијих у Србији. Током протекле деценије велики комплекси под виновом лозом који су били државно власништво, неуспешно су продавани, приватизовани, запостављани. Становништво готово свих насеља је мешовито и током прошлости се често мењало. Досељавали су се једни и исељавали други. Срби су после Другог светског рата најбројнији и живе у складним односима са Румунима, Мађарима и другим.

Уљма је после Вршца најмногљуднија. На путу је и железничкој прузи Београд – Вршац, нешто даље од канала Дунав-Тиса-Дунав. Павлиш је основан 1425. године, више становника је имао 1921. него 2011. године. Црква посвећена Светом Јовану Златоустом подигнута је 1849. године. У Избишту се родио народни херој Жарко Зрењанин (Избиште 1902- Павлиш 1942) чија је родна кућа проглашена културним добром. У центру села је простран парк са црквом Светог арханђела Гаврила подигнутом 1813. године. Велико Средиште је средином XIX века насељено Чесима. Данас има мање становника у односу на средину XIX века. Дворац Лазаревића и дом културе су културна добра. Влајковац је основан 1690. године, када се досељавају Срби из околине Пећи у Метохији. Налази се поред Малог рита. Историчари сматрају да је основан 1690. године, у време сеобе становништва под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића. Има православну и католичку цркву, српско, румунско и мађарско становништво. Гудурица је један од центара виноградарства и подрумарства, учртан у туристичке карте винских путева. Налази се 3 km даље од границе према Румунији, на надморској висини од 123 m. Године 1869. је имала два пута више становника него данас. У време досељавања Немаца овде их је било нешто мање него у Вршцу.

Куштиљ је изразито погранично насеље са доминантним румунским становништвом (95 %). Већина становника бави се гајењем пшенице, кукуруза, шећерне репе и сунцокрета. Знатан број становника овог насеља је на раду у иностранству. Ратишево (72 %), Стража (80

%), Мали Жам (61 %) и Сочица (94 %) су насеља са доминантним румунским живљем. Загајица је 2011. године имала 750 становника мање него 1921. године. Препознаје се по цркви Светог арханђела Михаила, која је изграђена 1912. године. Орешац има румунско, српско, ромско, мађарско и словачко становништво. Налази се у близини археолошког локалитета Жидовар, са остацима келтског опидума, што га чини културним добром од 1978. године. У Парти је 96 %, Потпорњу 94 % и Вршачким Ритовима 66 % српског становништва. За разлику од тога у Сочици је 94 %, Војводинцима 88 %, Месићу 87 %, Малом Средишту 79 % Марковцу 76 % и Јабланки 68 % румунског становништва.

Месић је сеоско насеље 8 km источно од Вршца. Кроз насеље протиче маловодни поток, притока канала Дунав-Тиса-Дунав. Поред Месића се налази манастир Месић, који потиче из XV века. Доста је страдао за време аустријско-турског рада, те је обновљен 1772. године. Нешто касније дозидана је припрата. Манастирски конаци потичу из средине XIX века. Црква је посвећена Светом Јовану Претечи, а сазидана је у стилу споменика рашке школе. Бочне певнице су исте висине као и наос. Кубе је споља осмоугаоно, а унутра овално. Спољни зидови су украшени слепим аркадана. Фреске потичу из 1743. године. Барокни звоник уздиже се над западним делом цркве. Лепо уређено двориште оставља пријатан утисак. Поред манастира постоји погон за флаширање стоне воде. На једној карти из 1723. године учртан је само манастир, јер села није било. Месић је пре 150. година имао више становника него данас.

Шушара се налази у једном међудинском удубљењу у централном делу Делиблатске пешчаре, која једним делом припада општини Вршац. Насеље, које данас има мање од 300 становника, а било их је преко 850, има само једну улицу са два реда кућа. Улица је широка, а куће мале, ниске, свака отвореним делом окренута према северу, према заветрини, одакле не дува кошава. Канализација није потребна, јер песак упија сваку кап воде. Када кошава почне дувати, као да престаје сваки живот. Људи се повлаче у куће, затварају прозоре и врата, али се и поред тога, ситна зрна песка нађу и у ковчезима са девојачком опремом, писао је академик Бранислав Букуров. На песку у у околини Шушаре рађа изврсно грожђе.

Др Стеван М. Станковић

НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Појам нематеријалног културног наслеђа је релативно новијег датума. Током последње деценије ово наслеђе добија посебну пажњу, од стране водећих светских организација, држава, институција, удружења и локалних заједница. Унескова конвенција је донела оквир за његову заштиту и очување разноликости. До сада је више од стотину држава заштитило преко триста елемената на Репрезентативној листи нематеријалног културног наслеђа. Значај овог наслеђа за туризам је препознала Светска туристичка организација.

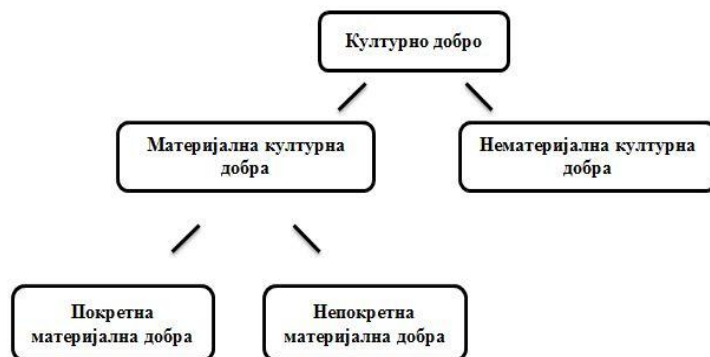
Србија је 2010. године званично почела да се бави овом тематиком. То је предмет истраживања етнолога, антрополога, и туризмолога. Последњих година ова тема је популарна, али не може се исто рећи и за њену присутност у туризму. Наиме, иако је Србија изузетно богата овим наслеђем, оно се најчешће не налази у функцији туризма нити је укључено у туристичку понуду на адекватан начин.

Појам културног добра

Према Закону о културним добрима, културна добра су ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту. Она у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, јесу:

- споменици културе,
- просторне културно-историјске целине,
- археолошка налазишта и знаменита места – непокретна културна добра,
- уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа и стара и ретка књига – покретна културна добра.

У зависности од свог значаја, разврставају се у категорије: културна добра, културна добра од великог значаја и културна добра од изузетног значаја. Може се уочити да се у Закону о културним добрима ставља акценат на материјалним добрима и да, иако спомиње и творевине духовне културе, Закон не даје дефиницију појма нематеријалног наслеђа. Исти је случај и са Законом у култури.

Подела културних добара

Унеско под културном баштином подразумева: археолошка налазишта, дела са споменичким и уметничким својствима, просторне културно-историјске целине, знаменита места и спомен обележја, фолклорно наслеђе, веровања, језике, културне манифестације, установе културе и њихове активности, културне пејзаже, културне руте, традиционалну медицину, подводно културно наслеђе, документационо наслеђе, музику, песму и литературу. Културно наслеђе не обухвата само материјалне предмете. Састоји се и из друштвеног и културног односа који нека људска заједница има према тим предметима, значаја који им придаје и месту у њеном вредносном систему, односно у доживљају себе као заједнице. Усмена књижевност, обичаји или културно уобличена свест о себи, као о припаднику заједнице, њен су део.

Појам нематеријалног културног наслеђа

Посебан и све значајнији део културе чини нематеријално културно наслеђе, као важан чинилац у очувању светске културне разноликости. Разумевање неопипљивог културног наслеђа различитих заједница олакшава интеркултурни дијалог и подстиче међусобно поштовање других начина живота. Значај ове културне баштине се огледа у самој културној манифестацији али и у богатству знања и вештина које се преносе кроз генерације.

Појам нематеријалног наслеђа обухвата праксе, знања, вештине, изразе, чак и материјалне предмете посредством којих се нематеријална културна баштина изражава. Укључује и физичке просторе у којима се те праксе, изрази и вештине испољавају. Представља искључиво живо наслеђе, па се понекад користи и израз "жива културна баштина". Ако се неки обичај не упражњава и одржава, или га чак више и нема у колективном сећању, он престаје да буде део нематеријалног културног наслеђа, као нечега што је живо.

Од кључног је значаја да одређене групе људи заједнице, и појединци, препознају те вештине, праксе, и изразе као своје. Такво знање доживљавају као нешто себи својствено, карактеристично за њих. Отуда нематеријална културна баштина има важну улогу у процесу идентификације, односно јачања осећања идентитета унутар одређене заједнице. У том смислу, културни идентитет представља део нематеријалног културног наслеђа оне заједнице у којој се конструише. Нематеријална баштина је најчешће надоградња материјалној културној баштини али се презентује и као самостално културно добро. Она се преноси искључиво усменим путем, са генерације на генерацију.

Овај појам означава нешто што не можемо видети ни дотакнути, али можемо осетити. Већина људи посматра „нематеријално“ као сушту супротност „материјалном“, али то је погрешно виђење, јер су ова два појма веома повезана, штавише, „нематеријално“ даје значење, симболику „материјалном“. Свако материјално добро има историју, поруку, контекст, амбијент који су део нематеријалног наслеђа; креативност, митологију, веровања, усмену историју, традиционалне занатске вештине и сл. У том смислу, садржај материјалног се стално преплиће са нематеријалним елементима, и обрнуто, нематеријалну баштину прате и чине материјални предмети који су њен продукт. Нематеријално наслеђе не представља крајњи производ, већ цео процес, сва знања и вештине, укључене у процес стварања крајњег производа, као и процес преношења тих знања. Тако је пиротско ћилимарство заштићено због вештине и умећа, технике прављења ћилима, а не због ћилима као крајњег производа. Исти је случај и са разним старим занатима (злауска лончарија, филигрански занат, клесарски занат) или гастрономијом (белмуж, пиротски качкаваљ, пазарске мантије и др.)

Потребно је скренути пажњу да се ово наслеђе не везује за ексклузивно својство домородачких култура или мање развијених заједница и мањина у развијенијим друштвима. Оно доприноси осећању припадности појединца како заједници из које потиче, тако и

човечанству уопште, повезујући нашу прошлост, садашњост и будућност у јединствени низ. Ово наслеђе је урбано колико и рурално.

Унеско је дефинисао појам нематеријалне културне баштине као „праксе, презентације, изражавања, знања и неопходне вештине – као и инструменте, предмете и културне просторе који су са њима повезани – које заједнице, групе и у неким случајевима појединци, препознају као део своје културне баштине“. Преношена с генерације на генерацију, константно обнављана у друштвеним заједницама и групама као реакција на околину, интеракција с природом и историјским условима постојања, нематеријална културна баштина изазива осећај идентитета и континуитета.

Унеско идентификује пет области у којима се манифестује нематеријална (жива) културна баштина и то:

1. усмену традицију и језик
2. сценску (извођачку) уметност (музику, игру, плес и разноврсне инсценације/сценографију, попут етнотеатра, пантомиме или позоришта)
3. друштвену праксу, ритуале и празнике (обичаје, веровања, митове, светковине)
4. знања и вештине везане за природу и универзум (практична знања о природи, лековитом биљу, народној медицини, паганске народне календаре)
5. традиционалну уметност (занати, рукотворине)

Међутим, појединачни израз нематеријалног наслеђа не може се свести на једну, већ истовремено спада у неколико области. Једна ритуална песма може да се тумачи и као израз усмених предања, а ако је и део неког обреда, као ритуал. Тешко је одредити стриктне границе између поделе.

Унеско је у својим декларацијама и конвенцијама током последњих двадесет година мењао дефиницију и термин којим је означавао народно стваралаштво: културна баштина; живо људско наслеђе. Данас се користи термин „неопипљива културна баштина“. Код нас се овај термин преводи као „нематеријално културно наслеђе“.

Светска туристичка организација је урадила студију о туризму и нематеријалном културном наслеђу у којој истиче да културна интеракција у туризму подстиче дијалог, толеранцију и мир, градећи разумевање између учесника. Она додаје да један од изазова са којим се сектор туризма тренутно суочава јесте како да кроз свој развој допринесе идентификацији, заштити и очувању нематеријалног

културног наслеђа. Коришћење овог „живог“ наслеђа у туристичке сврхе може да пружи могућност запошљавања, допринесе смањењу сиромаштва, спречи миграције из руралних крајева, нарочито младих и незапослених, као и да допринесе неговању осећаја поноса међу заједницама. Туризам пружа снажан подстицај за очување и унапређење нематеријалног наслеђа, уз одрживи развој. Како би оно опстало у условима глобализације, потребно је њиме пажљиво управљати, а пре свега се мисли на нужност постојања партнерства између заједница и туристичког сектора које треба да почива на препознавању правих вредности. Све то, како наглашава Светска туристичка организација, уз узајамно разумевање које почива на заједничком интересу за културна добра и блиску сарадњу са локалним заједницама – последњим носиоцима нематеријалне баштине човечанства.

Студија има за циљ да:

- пружи основу за истраживање везе између туризма и нематеријалног културног наслеђа, укључујући ризике и могућности.
- истражи активности влада, партнерство између јавног и приватног сектора и иницијативе локалне заједнице у погледу развоја туризма и нематеријалног наслеђа.
- води дискусије о разрази, маркетингу и менаџменту туристичких производа који се базирају на нематеријалном наслеђу
- представи релеванте студије случаја и примере најбоље праксе држава чланица.
- да смернице, упутства креаторима туристичких политика и осталим стејкхолдерима, предлажући активности које подстичу развој туризма, кроз очување нематеријалне баштине.

Туристички производи базирани на нематеријалном културном наслеђу се могу развијати као производи културног туризма и то: креирањем културних простора и наменских објеката у сврхе презентовања наслеђа; комбиновањем атракција исте тематике, стварајући јачу видљивост на тржишту; развојем нових туристичких рута и оживљавањем и коришћењем постојећих, нпр. ходочасничких путева; путем фестивала и догађаја. Дефинисање туристичких производа помаже идентификовању циљне групе.

Лана Гуњић

СТАРА ПЛАНИНА

Стара планина са својим специфичним рељефом, чистим рекама и водама, са својим богатим и разноликим биљним и животињским светом и очуваним традиционалним облицима људског живљења, спада међу најлепше и најочуваније планине Србије. Ова планина припада Карпатско-балканском планинском систему и подељена је између две државе - Србије и Бугарске. Спски део Старе планине административно припада општинама Зајечар, Књажевац, Пирот и Димитровград и захвата површину од 1.802 km².

Географски положај, климатске прилике, надморска висина, громадност и разуђеност масива Старе планине, као и њен историјски развој у целини, веома су специфични. Настала је током алпске орогенезе и припада групи веначних планина. Данас представља најпространије високопланинско подручје у Србији. Границе њеног подручја представљају државна граница са Бугарском на истоку, узвишење Вршка чука и зајечарска котлина на северу, долине Белог Тимока, Трговишког Тимока, Стањиначке реке и реке Клајће на западу и долина реке Нишаве (до ушћа реке Темштице) на југу и југозападу. У меридијанском правцу пружања дужина Старе планине износи око 130 km, док је у упоредничком правцу пружања максимална њена ширина око 30 километара. Највећи и највиши делови ове планине налазе се у општинама Књажевац и Пирот.

Стара планина представља једну од најдрагоценијих туристичких области међу природно очуваним масивима високих планина у Србији. Са туристичког аспекта она се може третирати као посебна туристичка регија, која својим интересантним туристичким мотивима може задовољити разноврсне жеље и потребе туристичке клијентеле.

Од Београда је Стара планина удаљена 330 km, од Софије 120 km, од Ниша 70 km, а од Зајечара, Књажевца, Пирота и Димитровграда (од општина којима припада) само десетак километра.

Током своје дуге историје Стара планина је представљала природну границу између више држава, док се данас њеним масивом протеже само српско-бугарска граница у дужини од 130 km. Пре само стотинак година за прелазак поменуте границе користили су се

гранични прелази преко превоја Кади Богаз (код насеља Ново Корито), преко превоја Свети Никола (код насеља Равно Бучје), коритом реке Шашке (код насеља Вратарница), преко узвишења Вршка Чука (код Зајечара) и преко Градине (код Димитровграда), док се данас из једне у другу државу може прећи само преко Вршке Чуке и Градине.

Стара планина у целости представља засебну регионално-географску целину и чини изузетан природни туристички мотив који у последње време привлачи све већи број посетилаца. Иако у медијима доста присутна, посете овој планини су и даље веома скромне и своде се само на боравак мањих група посетилаца на њеним западним, југозападним и централним деловима. Највећи број посетилаца и даље највише борави у току летњих и зимских месеци у књажевачком и пиротском делу, али то не значи да су само ти делови Старе планине туристички атрактивни. Сама чињеница да и у осталим деловима Старе планине има карактеристичних облика рељефа и интересантних геолошко-геоморфолошких и хидролошких објеката може утицати на то да се одређена туристичка кретања усмере и ка другим њеним физичко-географским и туристичким објектима.

За Стару планину су најзначајнији емитивни туристички центри Зајечар, Пирот и Књажевац, али се може рачунати и на градове Ниш, Димитровград, Бор и Неготин. Скоро се сви ови центри налазе на свега неколико десетина километара од ње, односно у зони полудневних и дневних излета. У тим центрима и на простору који гравитира ка Старој планини (по попису из 2002. године) живи око 800.000 становника (од којих је више стотина становника пореклом управо из ове микрорегије). Сва насеља су са општинским средиштима повезана регионалним и локалним асфалтним путевима, док је долином Белог Тимока, Трговишког Тимока и Нишаве асфалтним путевима она повезана и са другим општинским центрима (северно са Зајечаром, јужно са Пиротом и Димитровградом и југозападно са Нишом). Ова регија се налази на правцу који може апсорбовати и туристичка кретања из правца Београда, преко Ђердапа ка Нишу, као и обратно кретања преко Књажевца и Зајечара ка Параћину и Кладову. Због великог туристичког значаја саме Старе планине и положаја Тимочког транзитног правца ка граничним прелазима према Румунији и Бугарској, она има веома повољан туристички положај.

Други назив за Стару планину је Балкан (по њему је и назив Балканско полуострво), док је древни назив Балкана некада гласио Хем (*Haimos*) добијен по великој планини која се налазила на северу

некадашње Тракије. Под називом Балкан ова планина се први пут помиње у 15. веку, у хроникама италијанског писца и дипломата Филипа Калимаха, који је писао о јуначким делима Владислава Варнечика, те у једном меморанду адресираног папи (1490. године) пише и то да људи у том крају своју планину називају именом Балкан („*quem incolae Bolchanum vocant*“).

Након 15. века назив Балкан се све више користи у изворима европских дипломата и писаца, уз додатак да је то планински венац Хем (назив познат још из античког доба), док домаћи житељи ову планину називају Балканом, односно још архаичније – Стара планина.

Географски појам Балкан за званичну употребу (за европске крајеве јужно од Дунава и Саве) уводи Немац Јохан Август Цојне (*Johann August Zeune*) 1809. године. Цојне је желео да и југоисточни простор европског копна, слично Пиринејском и Апенинском полуострву, добије назив по главном планинском масиву који се по њему простира. Назив Балкан је преузео од француског геолога Ами Буеа, који је тако назвао Стару планину у Бугарској. Његов предлог брзо је прихваћен у научном и политичком свету, мада су већ крајем 19. века настали предлози да се уместо Балкан каже другачије - Југоисточна Европа.

Стару планину изграђују стене различите геолошке старости. Преовлађују стене палозојске и мезозојске старости, од којих су најкарактеристичнији пермски црвени пешчари. Палеогене старости су кристаласти шкриљци који се својим највећим делом налазе у северозападном делу Старе планине. Еруптивне стене су на Старој планини представљене само гранитима и габром.

Стара планина данас представља једну издужену антиклиналу која се пружа у правцу југоисток-северозапад. Језгро ове антиклинале чине кристаласти шкриљци и гранити са еруптивним стенама, преко којих се налазе млађи палозојски, карбонски и пермски седименти, а затим седименти мезозоица - тријаса, јуре и доње креде.

Рељеф Старе планине је веома разноврстан и разуђен, са оштро усеченим и дубоким долинама углавном кратких токова. У основи је тектонског порекла, настао у процесу раседања и навлачења геолошких стенских комплекса. Кроз геолошко време настајања обликован је интензивним ерозивним процесима (пре свега речном ерозијом) па се због тога у њему могу издвојити следеће карактеристичне целине: Висок са луком Бабиног зуба, Миџора и Сребрне главе; Видлич са

Басарским каменом, Тепошем и Одоровачким крашким пољем и ерозивни басен реке Височице са притокама између Висока и Видлича.

На северу Стара планина почиње од узвишења Вршка чука (692 m) изнад Зајечара, а затим се наставља узвишењима Мала чука (502 m), Затвореница (402 m), Велики Горуновац (554 m), Остричевица (471 m), Калуђеровац (560 m), Црноглав (764 m), Голо брдо (621 m), Китка (811 m), Тумба (957 m), Дамњанова чука (1.056 m), Рушка чука (1.105 m), Берчина чука (1.231 m) и Петкова чука (1.294 m).

Први значајан врх виши од 1.500 метара у смеру запад-исток је Орлов камен (1.696 m), који се налази југоисточно од Књажевца, а надаље се главним венцем могу сагледати и следећи врхови: Хајдучки камен (1.711 m), Сињина (1.769 m), Големи камен (1.969 m), Дупљак (2.029 m) и Миџор (2.169 m).

Највиши врх српског дела Старе планине налази на самој Српско-Бугарској граници и назива се *Миџор* (2.169 метара надморске висине), док се највећи врх целог масива Старе планине налази у Бугарској и назива се Ботев (2.376 метара надморске висине). Миџор са својом висином представља уједно и највиши планински врх у ужој Србији, територијално припада општини Књажевац и удаљен је 4 сата планинарског хода од планинарског дома и хотела који се налазе испод остењака Бабин зуб.

Бабин зуб и Миџор

Бабин зуб се налази непосредно изнад Планинарског дома (који је саграђен 1952. године) и Хотела Електропривреде Србије (који је направљен 1990. године). Представља групу остењака створених од

крупнозастних кварцевитих пешчара које је обликовала ерозија. Највећи врх те целине, која се једним именом назива Бабин зуб, висок је 1.758 метара, док су остали њени врхови знатно мањих висина.

На планинском венцу на коме се налази Бабин зуб уздижу се и многи други врхови (Тупанар (1.955 m), Прилепски врх (1.906 m), Безимени врх (1.854 m) и Жаркова чука (1.848 m) који уједно представљају и административну границу између општина Књажевац и Пирот.

У атару насеља Топли до налазе се врхови Дурманица (1.706 m), Орлов камен (1.994 m), Чунгуљ (1.692 m), Оштра чука (1.318 m), Грујин врх (1.300 m) и Пиљ (1.467 m), на следећем венцу, који се налази јужно од атара поменутог насеља, налазе се врхови Драгаљница (1.686 m), Лазареви јаглаци (1.847 m), Браткова страна (1.943 m), Мрамор (1.759 m), Белан (1.567 m) и Крваве баре (1.810 m), а у области висоравни Копрен налазе се врхови Копрен (1.963 m) и Стражна чука (1.772 m). Сви поменути врхови административно припадају општини Пирот.

Планински венац *Видлич* се налази у општини Димитровград, почиње од врха Ком (2.016 m) у Бугарској (само неколико километара од српско-бугарске границе), а затим нагло скреће ка западу и пролази северно од Димитровграда и Пирота, све док скоро не удари у венац на коме се налази Бабин зуб. Има нижу надморску висину од осталих венаца и само неколико врхова преко 1.300 метара, од којих је највећи Големи врх (1.413 m), а најпознатији Басарски камен (1.376 m). На Видличу се, 12 km удаљен од Пирота, на надморској висини од 1.070 метара, налази и хотел „Стара“, а одмах испод хотела направљена је и ски стаза.

Разарањем стена услед геоморфолошких агенаса (ветра, воде, леда) створени су на Старој планини и специфични облици рељефа. Они су настали механичким и хемијским разарањем потојећих, у првом реду тектонских облика, услед ширења и сакупљања појединих минерала, стварања пукотина у стенама и њиховог сталног повећавања. Атмосферске падавине које продиру кроз систем пукотина разарају стене најпре у крупне блокове, а затим у све ситније комаде. Под утицајем силе Земљине теже ти комади распаднутих стена крећу се низ стрме нагибе, повлаче за собом друге стене, од њих откидају мање или веће делове и праве нове ерозивне облике у рељефу.

Свака река или мало повећи поток на Старој планини својим ерозивним радом направио је своју долину. У свакако најзначајније и најлепше долине на Старој планини спадају: *Арбиње* у горњем току

Дојкиначке реке, *Широке луке* око Јеловичке реке и долина уз Топлодолску реку. У тим долинама, између одређених микроцелина на Старој планини, реке су направиле и своје карактеристичке клисуре. Између најсевернијег узвишења на Старој планини – Вршке чуке (692 m) и Зајечара налази се мало позната клисура *Влашки до*, између зајечарског и књажевачког басена *Вратарничка клисура*, између микрорегије Заглавак и Буцак клисура *Коренатац* и клисура *Горњокаменичке реке*, у близини насеља Темска клисура *реке Темштице*, између насеља Рсовци и Паклештица клисура *Владикине плоче*, а између насеља Росомач и Славиња клисура *Росомачке реке*.

Бројна екипа Завода за заштиту природе Србије је у периоду 1998-2002. године истраживала и валоризовала природне вредности Старе планине и издвојила изузетне геолошке и геоморфолошке разноврсности на којима је развијен и очуван специфичан диверзитет флоре и фауне. Као посебне вредности стручњаци Завода за заштиту природе Србије су издвојили низ објеката значајних за реконструкцију обима и интензитета периглацијалних процеса на Старој планини. Ти објекти су аутентични и аутохтони, врло очувани и јединствени у својој изворности и представљају објекте геонаслеђа Србије. По градацији, значају и естетским вредностима могу се представити следећим редом: крио-нивационе улоке на Копрену, клизећи блокови на Бабином зубу, клизећи блокови између Вражје главе и Иванковице, клизећа поља дробине код Вражје главе, туфури код увале Понор, туфури испод Сребрне главе, нивационо-крашке улоке око Вртибога, мразно сортирање тла на Тупнару, крионивационе улоке на Тупнару и криопланацина површ на Копрену.

На Старој планини кречњачке стене захватају површину од 521 km² или 29% њене територије. Само на Видлич и Тепош отпада око 40% укупне површине краса, док преостали део чине други делови ове планине.

Одоровачко крашко поље је једино веће крашко поље у Карпатско-балканским планинама у Србији. Налази се између узвишења Видлич и долине реке Нишаве, уклопљено у Тепошку крашку површ. Дугачко је 10, а широко 3 до 4 km. Дно му је благо нагнуто од истока (715 m) према западу (680 m). Између насеља Бребевица и Мазгош Забрдска река (једна од изворишних кракова реке Нишаве) пробила је некадашње развође и своју долину регресивном ерозијом усекла све до насеља Смиловци. Западно од узвишења Бођи дел (743 m), код

поменутог насеља Смиловци, простира се најнижи део овог крашког поља кроз који повремено протиче речица Блато.

Од спелеолшких објеката најдетаљније су истражени само они на југозападном делу Одоровачког крашког поља. Ту се налазе Борејина пећ, Попова пећина, Темна дупка, Недељина рупа, Осина рупа, Џаманска пропаст и Данчулица. Борејина пећ је понор речице Блато, који лежи на 680 m н.в. Састоји се од једноставног хоризонталног канала дугачког 25 и широког 10 метара. Попова пећина представља повремену понор речице Блато. Састоји се од једног главног и више бочних канала. Укупна дужина њених истражених канала је 362 m. Темна дупка је укупне дужине од 68 m и налази се северно од Попове пећине. Недељина рупа представља један од понора Одоровачког крашког поља. Осина рупа представља један од старих понора Одоровачког поља и налази се 710 m н.в. Џаманска пропаст представља један од старих понора поља, лежи 200 m југозападно од Борејине пећи на 720 m н.в, њена дубина је 53 m, а укупна дужина канала 180 m. Њен најнижи део лежи испод самог дна Одоровачког поља. Данчулица лежи у врху суве долине на 730 m н.в. Кроз јаму дубоку 9 m улази се у пространи хоризонтални канал дуг 41 m, који је мање више украшен сигама.

На узвишењу Видлич се налазе Манастирска пећина (Света пећина) изнад насеља Гуленовци, Белина и Голобарска дупка изнад насеља Височка Ржана, Зајцева рупа код насеља Петрлаш и Безимена пећина изнад насеља Чиниглавци у долини реке Нишаве.

У Одоровачком крашком пољу се налазе и два јака крашка врела која се користе за водоснабдевање насеља – Пртопопинско и Мазгошко врело. *Пртопопинско врело* представља извориште Забрдске реке, налази се северно од истоименог насеља (на 690 m н.в) и има издашност од 100 до 800 l/s. *Мазгошко врело* избија северно од истоименог насеља (на 703 m н.в) минимална му је издашност 40, а максимална 400 l/s. Раније се само на потоку овог врела налазило 13 воденица.

Стара планина представља ризницу седимената различите старости, фаунисти и флористички документовану, због чега су издвојени профили или читаве зоне које репрезентују њено геолошко наслеђе. Најзначајнији објекти тог геонаслеђа су потез Рсовци-Јеловица, профил јурских седимената у кањону реке Росомаче, профил горњокредних седимената у долини Грље и профил барем-аптских седимената у области узвишења Скувија.

На потезу од насеља Јеловица до насеља Рсовци, на дужини од 8 km, смењују се катови тријаса, јуре и креде, са изузетном количином фосила. У том делу су најзначајнија два профила: профил средњетријаских кречњака код Врела и профил лијаских седимената код манастира Пресвета Богородица. Ту се налазе велике количине брахипода и белемнита, а у бази догерске серије нађени су и амонити. У клисури Височице, на месту где река прави оштру окуку, у сивим и плавим банковитим кречњацима налазе се бивалвије, гастроподи, бриозе и брахиоподи, а изнад насеља Височка Ржана и Рсовци има пуно амонита.

Долина Грље се налази недалеко од хотела „Стара“, на путу Пирот-Височка Ржана, између узвишења Црни врх (1.151 m), Басарски камен (1.371 m) и Скувија (1.089 m). У њој је пронађена веома ситна фауна бриоза и брахиопода, а поред њих и ретки остаци амонита и ехинида.

На јужним падинама узвишења Скувија (1.089 m) пронађени су слојеви кречњака са коралима, са фауном шкољака, пужева и јежева, слојеви средњезрних и крупнозрних пешчара са остацима љуштура и угљенисаним остацима биљних материја и слојеви песковитих лапораца са великом количином амонита.

У прилог туристичкој валоризацији Старе планине иде и докуменат који је 2001. године издао Завод за заштиту природе Србије у коме се наводи „да постоји реална могућност да је Стара планина један од најстаријих паркова диносауруса на свету“, јер су на њој откривени трагови диносауруса стари најмање 250 милиона година (када су диносауруси и сисари тек почели да се појављују).

Туристички значајна су и открића Лабораторије за геохеију и космохемију Природно-математичког факултета из Ниша која показују да се на простору данашњег Завојског језера (пре око 210 милиона година) налазило тропско море. Екипа ове лабораторије открила је на простору око Завојског језера такозвано „морско блато“ (скамењен морски муљ) са фосилима шкољки, морских глиста и животиња непознатог порекла. Један део тих налаза, који су настали услед одређених тектонских поремећаја на преласку раздобља тријаса и јуре, послат је у Немачку и изложен је у Природњачком музеју у немачком граду Фрајбергу.

Фосили са Старе планине нашли су своје место и на изложби „Динови Патагоније“ која је 2009. године била организована у Београду.

Стара планина је такође богата и рудама урана, злата, сребра, олова, гвожђа, пирита, мангана.... а значајни су и рудници угља.

Лежишта урана су детаљно била истраживана после 1950. године (посебно у периоду од 1955. до 1962. године), а истовремено је вршено и систематско испитивање целог подручја Старе планине ради утврђивања ураноносности њених терена. Урана има у долини Алдине реке, код насеља Габровница, Алдинац и Репушница, код засеока Мездреја, у Иновској реци и код насеља Јања. У Габровници и Мездереји је у периоду од 1961. до 1966. године радио и рудник уранијума.

Резерве злата евидентирани су код насеља Алдинац, Градиште, Причевац, Дејановац, Папратна и у речним наносима Трговишког Тимока; златом су такође богате и речне притоке Берчиновачка, Жуковачка, Алдиначка, Јелашничка и Мала Река; бакра има у околини Алдинца, Репушнице и Градишта; лежишта олова и сребра налазе се недалеко од Дејановачке реке и код насеља Алдинац, Вратарница и Мали Извор; гвожђа има код Градишта, Радичевца, Дејановца, Папратне, Темске, Радејне, Височких Одороваца и Гуленовца; низводно од Жуковачке реке има значајних концентрација титана; керамичко-ватросталне глине има код насеља Бребевица; пирита има код насеља Локва, Репушница, Алдинац, Папратна и Радичевац; мангана има у околини Алдинца; волфрама у околини Репушнице, Градишта и Алдинца; молибдена у околини Алдинца, а бизмута у околини насеља Алдинац, Градиште и Жуковац. Нажалост (како то многи истраживачи тврде) иако је рудно боратство на овом простору толико разноврсно, ипак није довољно за индустријску експлоатацију. Рудник злата је (средином 20. века) постојао само на месту Аљин До (код насеља Градиште) и радио је само неколико година.

Најпознатији рудници каменог угља су „Вршка Чука“ и „Аврамица“ код Зајечара. Крајем 19. века у атару насеља Прлита отворен је Рудник каменог угља „Вршка чука“. Захваљујући пре свега геолошким истраживањима која су урадили Сима Лозанић (1881. г) и Јован Жујовић (1883. г) угљеносно подручје је закупио Јозеф Хирш из Будимпеште и отпочео прву експлоатацију угља. Рудник је радио три године (до 1887. године) када је производња обустављена. Исте године Белгијско индустријско друштво је уложило знатан капитал у отварање новог, за тадашње прилике најмодернијег рудника каменог угља „Вршка Чука“. За потребе рудника направљена је у то време и прва пруга уског колосека у Источној Србији, у дужни од 77 km, која је

спајала рудник из места Влашки до (атар насеља Прлита) са пристаништем Радујевац на Дунаву. Комплексана истраживања угљености рудника „Вршка Чука“ урађена су тек средином 20. века (1957. г) када је у пределу Мале Чуке пронађен најпродуктивнији део те угљеносне области. Производња угља у том лежишту је и данас једини активни угљенокоп у области Вршке Чуке. Због богатијих и квалитетнијих наслага угља, управа рудника је средином 20. века, из атара насеља Прлита премештена у насеље Аврамицу (засеок суседног насеља Грљан).

У близини Књажевца је у периоду од 1922. до 1959. године радио и рудник лигнита „Дубрава“. Истраживања која је 1976. године урадило Рударско-грађевинско предузеће из Књажевца утврдило су његове резерве на 4,8 милиона тона, што значи да би овај рудник имао перспективу, само ако би био поново отворен.

Од свих природних елемената климатске прилике представљају један од најзначајнијих фактора за даљи развој туризма.

Стара планина припада појасу континенталне климе, где су лета топла и сушна, а зиме хладне са јаким ветровима и пуно снега. Прелазна годишња доба, пролеће и јесен, слабо су изражена. Осим тога ова планина има и посебне специфичности због којих у одређеним месецима (и лети и зими) на њој постоје повољни климатски услови за развој туризма.

Проучавајући климу Старе планине Бошко Миловановић је, у зависности од њених висинских зона и морфологије терена, издвојио групе долинских и групе планинских климатских региона. У оквиру долинске групе климатских региона издвојио је Доње Тимочки климатски регион, Бело Тимочки климатски регион и Нишавски климатски регион, а у оквиру групе планинских климатских региона прелазни или субпланински климатски регион (на висинама између 600 и 1.250 m н.в.), прави планински климатски регион (на висинама између 1.250 и 1.900 m н.в.) и високопланински климатски регион (на висинама изнад 1.900 m н.в.).

На основу анализе средње годишње *температуре ваздуха* може се закључити да је Доње Тимочки регион најтоплији, а да су вредности температуре ваздуха у Бело Тимочком климатском региону знатно ниже него у Доње Тимочком, а уједначеније него у климатском Нишавском климатском региону. На основу вишегодишњих мерења средња годишња температура ваздуха износила је у Доње Тимочком региону 11,3⁰ C, у Бело Тимочком климатском региону између 10,2 и 10,6⁰ C, а у

Нишавском климатском региону између 9,8 и 10,7° С. У планинским климатским регионима средња годишња температура ваздуха је износила: у прелазном климатском региону између 6,0 и 9,5° С, у планинском климатском региону између 2,0° С и 6,0° С и у високопланинском климатском региону између 0,0 и 2,0° С.

Најзаступљенији *ветрови* на ширем простору Старе планине су кошава (која доноси хладније време, дува најчешће у рано пролеће и позну јесен) и етезија (која утиче на развој лепог, ведрога и сувог времена, а најзаступљенија је од краја јуна до септембра).

На укупну количину *падавина* на Старој планини утичу у првом реду надморска висина и правац пружања њених планинских венаца. Северни делови (долина Белог Тимока) представљају једну од њених најсушнијих регија. Количина падавина креће се од 543,1 mm у насељу Минићево, преко 579,0 mm у Зајечару, 603,7 mm у Књажевцу, до 665,0 mm у насељу Вратарница. У долини Трговишког Тимока у насељима Доња Каменица и Кална забележено је 632,8 mm, односно 679,3 mm. На западним обронцима Старе планине (северно од Жуковске реке) годишња количина падавина расте и креће се од 632,1 mm у насељу Ошљане, до чак 804,7 mm у насељу Радичевац. Између Папратске реке и Другог брда, односно Топлодолске реке, годишња количина падавина креће се од 752,1 mm у насељу Папратна, до 794,4 mm у насељу Топли До. Јужно и југоисточно од насеља Топли До количина падавина опада и (изузимајући насеље Дојкинци као највишу падавинску станицу на посматраном простору) креће се од 634,0 mm у насељу Смиловци, до 712,7 mm у насељу Височка Вржана. Слично долини Белог Тимока и долина Нишаве је сиромашна падавинама, где се вредности крећу од 581,5 mm у Пироту, до 623,5 mm у самом Димитровграду. Снег се на Старој планини задржава од октобра до априла месеца. На јужним падинама планине је нешто краће присутан – од новембра до марта. У зони високопланинског подручја у зимско периоду трајање снега је од 3 до 5 месеци. Дебљина снежног покривача на Старој планини креће се од 0,30 до преко 2,00 m, а квалитет снега је врло висок у смислу стања и одрживости горње површине снега без залеђивања, што је последица положаја терена у деловима који су у претежном делу дана у засенчењу. Средњи број дана са снегом креће се од 90 до 180 дана. Снежни покривач дебљине 30 cm траје 70 до 140 дана, а снег дебљине 50 cm и више (до 2 метра) задржава се 40 до 100 дана. Плеистоцена (вирм 3) снежна граница на Старој планини налази се на висини од око 1.700 m надморске висине.

У целини гледано клима Старе планине има изванредно стимулативно дејство и погодује рекреативним туристичким кретањима. Зимске температуре ваздуха и појава снежног покривача условљавају спортско-рекреативна туристичка кретања, док летње температуре могу привући већи број посетилаца, подстаћи излетничка кретања, као и организовање туристичких манифестација. То је последица веће покретљивости људи током лета него током зиме, лакше приступачности овој планини у току лета и боље и разноврсније понуде у летње периоду године.

Стара планина спада у ред планина богатих водом. На њој постоје три језера, десетине већих и мањих река и велики број потока и извора. Према начину појављивања све воде се на њој могу поделити на подземне и површинске.

За циркулацију подземних вода на Старој планини пресудни значај имају основни геолошки односи. Атмосферске падавине, које се процеђују у дубље слојеве земљине коре, образују два типа издани: крашку (која је карактеристична за кречњачке терене) и нормалну (која је карактеристична за нормалне терене). Крашке издани се стварају од падавина које се излучују у облику кише и снега. Оне највећим делом пониру дуж сплета пукотина у кречњачкој маси образујући на тај начин пукотинске издани. Према месту и начину појављивања они се могу сврстати у контактне, крашке изворе у нивоу загата и пукотинске крашке изворе. Контактни извори су најбројнији. Највише их има на контакту кречњака и магматских стена, на надморским висинама од 720 - 880 m н.в. Највећу издашност имају Врело, Василијин кладенац, Лешје, Бук и Шопур у књажевачком делу Старе планине, Мазгошко и Пртопопинско врело у димитровградском делу, односно Белско и Јеловичко врело у пиротском делу Старе планине. Остали извори на контакту кречњака и вододрживих седимената су мање издашности у првом реду због тога што имају мању сабирну, углавном локалну површину, док пукотински извори у највећем броју случајева представљају повремене изворе.

Највеће количине површинских вода на Старој планини налазе се у Завојском језеру (општина Пирот), у језерима Сават 1 и Сават 2 у Одоровачком крашком пољу (општина Димитровград) и у великом броју река и речица чија се изворишта налазе углавном у највишим деловима ове планине.

Завојско језеро је настало на месту потопљеног насеља Завој, када је после природне катастрофе 25. фебруара 1963. године, услед

урвинског клизања, део узвишења (са десне стране данашње бране) преградио корито реке Височице. Земљано-стеновита маса којом је преграђена Височица имала је облик плавине са $1.950.000 \text{ m}^3$. Ширина бране у основи је била 530 m, а у круни 120 до 140 m. Потопивши дно и ниже делове реке, вода је потопила и насеља Завој, Малу Лукању и Велику Лукању, као и доње делове притока реке Височице. Између притока су се у језеро увлачили истурени ртови, чинећи обалу веома разуђеном. Природна брана која је том приликом настала, касније је надвишена изградњом вештачке бране па је тако створено језеро које је свој назив добило по потопљеном насељу Завој. Иза бране је створено 16,35 km дугачко језеро, чија је надморска висина 612 m, а површина $5,53 \text{ km}^2$. Максимална дубина језерске воде је 60 m, просечна ширина му износи од 200 до 500 m, а запремина око 160 мил. m^3 воде. Језерска вода се сврстава у прву класу квалитета те се без сложених система за пречишћавање може користити за водоснабдевање становништва. Један део воде језера (око 140 мил. m^3) се тунелом преводи до Хидроелектране „Пирот“, а други део одводњава река Височица. Језеро је више пута порибљавано (само 1997. године је у део језера код бране убачено око 50.000 млађи шарана), а на обалама језера изникло је и викенд насеље.

Јавојско језеро

Све реке које теку са ове планине сливају у две велике реке – Нишаву и Бели Тимок и припадају црноморском сливу.

Река Височица је дугачка 84 километра, има површину слива од 810 km² и десна је притока реке Нишаве. Настаје од неколико извора испод планинског врха Ком (2.016 m) у Бугарској, а у Србију улази 2 km југоисточно од насеља Доњи Криводол. Од бугарске границе па све до насеља Славиња ова река је позната под називом Комштица. У Бугарској тече дужином од 15 km, а у Србији дужина целог њеног тока износи 69 km. У српском делу Старе планине Височица је широка од 5 до 7 метара, дубина јој варира од годишњег доба и износи од 40 до 80 cm, а у току само једне године на целокупан њен слив се излучи 688.000.000 m³ воденог талога. Укупан њен пад у Србији износи 509 m, а кофицијенат развитка тока је 1,95. Низводно од насеља Славиња река добија своје препознатљиво име – Височица и на њој је 1963. године настало Завојско језеро. Низводно од бране на Завојском језеру, па све до саставка са Топлодолском реком, река Височица протиче кроз импозантну клисуру.

Топлодолска река настаје од многих потока, извора и мањих речица који извиру испод највиших врхова Старе планине - Жаркова чука (1.848 m), Тупанар (1.955 m), Миџор (2.169 m), Орлов камен (1.994 m), Голема чука (1.957 m), Вражја глава (1.934 m), Лазареви јаглаци (1.847 m), Мрамор (1.759 m), Студеничка чука (1.666 m), Белан (1.582 m), Стражиште (1.496 m) и Барска чука (1.317 m). Као атрактивна планинска река тече кроз врло живописан кањон, дужине 19,8 km, изграђен од црвених ситнозрних пермских пешчара и конгломерата континенталне фације. У свом сливу, површине 135,25 km², има више од 260 km речних токова. Нижи делови слива примају од 700 до 800 mm падавина, делови слива од 1.000 до 1.500 m н.в. од 800 до 1.000 mm падавина, а целокупан слив добија укупно 121.725.000 m³ падавина. Највећу количину воде доносе јој њене притоке Калуђерска и Јаворска река. Јаворске река настаје од више мањих речица које дотичу из многобројних планинских долова (Стављачки дол, Крмољски дол, Стрмољски дол, Студеначки дол, Лисевски дол, Ковани дол) у којима се налазе највећи водопади на Старој планини (Доњи и Горњи Пиљски скок, Чунгуљски скок, Куртулски скок, Ћиселски скок, Јеришорски скок, Вурња).

Река Темштица настаје од Топлодолске реке и реке Височице недалеко од места званог „Мртвачки мост“. Протиче кроз кањон изузетне лепоте (кањон реке Темштице), кроз насеље Темска (по коме је и добила свој назив), кроз Кумановско поље и код насеља Станичење улива се у реку Нишаву. Њене највеће притоке су река Клајћа и

Рудињска река. *Река Клајћа* настаје у атару насеља Базовик и у својој дужини од 12,9 km протиче кроз Церову и код насеља Темска се улива у реку Темштицу. *Рудињска река* је дуга 8,5 km, настаје у атару насеља Рудиње и у близини манастира Свети Ђорђе (у атару насеља Темска) чини десну притоку реке Темштице.

Природну границу између сливова реке Нишаве и Тимока чини узвишење Граниково (1.088 m) у атару насеља Мирковци. Сви водени токови који се налазе источно и јужно припадају сливу реке Нишаве, а сви водени токови који се налазе северно и западно од овог узвишења припадају сливу реке Тимок.

Трговишки Тимок који чини западну границу Старе планине. Текући од највиши врхова Старе планине ка Књажевцу овај Тимок има различита имена: Заглавски Тимок, Коренатачки Тимок, Коренатац и на крају, по насељу Трговиште поред кога протиче (пре него што ће се састати са Сврљишким Тимоком код Књажевца) добија назив - Трговишки Тимок. Настаје од мањих водених токова у близини насеља Балта Бериловац, а долина му се на појединим местима шири у овеће равнице (поред насеља Штрбац, Доња и Горња Каменица) или праве клисуре (Коренатац и Бараница). На свом току, од југа ка северу, са своје десне стране прима следеће притоке: Репушничку (Папратску или Горњокаменичку) реку, Голему (Алдиначку, Градишку, Соколовачку, Балиначку, Коритску, Кандаличку, Жуковску) реку и Трговишску (Видовачку или Штитарску) реку. *Репушничка река* настаје од Дзукине реке, која извире испод узвишења Писана бука и Коњске реке, која извире испод Иванових ливада. У близини самог насеља Репушница ова се два речна тока састају и чине Репушничку реку која са леве стране прима Малу реку, а са десне стране речицу Барни дол. Репушничка река мења свој назив на месту Врело, на граници са атаром насеља Папратна, где добија назив по овом насељу. У свом даљем току она прави веће проширење на коме се временом развило насеље Папратна, да би одмах ниже овог насеља просекла праву клисуру која се назива Ждрело. Испод Ждрела ова река протиче кроз Горњу Каменицу, добија назив по овом насељу и под тим својим новим именом утиче у Трговишки Тимок. *Голема (Алдиначка) река* је са својом разгранатом речном мрежом највећи водени ток који протиче кроз старопланинску микрорегију Заглавак. Настаје од Шипкове и Лева реке у близини насеља Алдинац. Шипкова река извире испод узвишења Писана бука и на свом току ка Алдинцу прима као притоку речицу Турију која долази са узвишења Топузанов гроб, док Лева река настаје од Лецковске реке и Бајноречког

потока који долази са Градског кладенца. Голема река са своје десне стране прима Дрвнички поток, протиче кроз насеље Градиште и са леве стране прима Дејановску и Причевску реку. Дејановска река настаје од више потока и поточића који долазе са узвишења Горуње, Орлов камен и Манојлица, док Причевска река настаје од Ранине и Ждреличке реке. У свом даљем току ова река протиче кроз насеље Горња Соколовица, са своје десне стране прима Балиначку (Жуковску) реку. Голема река никада не пресушује. *Балиначка (Жуковска) река* настаје изнад насеља Балинац од пет потока и мањих речица (Црквене падине, Шипчег орничја, Рђђвског дола, Широке падине и Бретњавице) који извиру на косама и висовима изнад насеља Балинац. Ка Трговишком Тимоку тече под разним именима (Коритска река, Кандаличка река и Жуковска река), корито јој је дубоко усечено у стенама различитог геолошког састава те се она никада не излива и не плави околно земљиште. *Трговишка река* настаје изнад насеља Видовац од две речице – Горуновач-ке реке што долази са Голе чуке и Црне реке која извири испод узвишења Мачак и Русалница. Сједињене ове две речице протичу поред насеља Видовац, примају са десне стране Видовачку реку која извири у западном подножју узвишења Гола чука, па тако протиче кроз насеља Штитарац и Трговиште и под називом Трговишка река улива се у Трговишки Тимок.

Сви водени токови који се налазе северно од града Књажевац припадају сливу Белог Тимока. За нас су значајни само они водени токови који теку од истока ка западу, односно од српско-бугарске границе на истоку, до долине Белог Тимока на западу.

Бели Тимок настаје од Сврљишког и Трговишког Тимока код насеља Књажевац. Тече од југа ка северу (од Књажевца ка Зајечару) и чини западну границу Старе планине. Има дужину од 49,1 km, укупан пад му је 93 m, а површина непосредног слива 927,4 km². Укупна дужина свих токова у сливу Белог Тимока је 1.847,2 km, а густина речне мреже 872,8 m/km². У горњем току речно корито му је широко до 20 m, дубине му се (при средњој води) крећу од 0,8 до 1,8 m, а у доњем току ширина корита му износи од 25 до 30 m, а дубине су му од 1,5 до 2 m. Код града Зајечара Бели Тимок се састаје са Црним Тимоком и заједно чине реку која се назива Велики Тимок.

Највећи водопади на Старој планини се налазе на притокама Топлодолске реке. Међу њима су свакако најинтересантнији Пиљски скок, Чунгуљски скок и Куртулски скок. *Пиљски скок* је са својих 64 метра је други по висини водопад у Србији. Налази се око 8 km источно

од насеља Топли До, на речици Лисевски дол, испод самог узвишења Пиљ (1.467 m). Састоји се од две каскаде – Горњи Пиљ (нижа) и Доњи Пиљ (виша каскада). Због своје забачености откривен је тек 2002. године, а до тада је за њега знало само локално становништво. *Чунгуљски скок* се налази испод узвишења Чунгуљ (1.692 m), висине је 42 m и до њега се може стићи само колским путем и пешачком стазом од насеља Топли До (око 18 km). Открила га је група истраживача 1996. године. *Куртулски скок* се налази у Крмољском долу између узвишења Оштра чука (1.318 m) и Чунгуљ (1.692 m). Висине је 27 m и од најближег насеља (Топли До) удаљен је око 12 km.

На Старој планини се земљиште по дубини и другим својствима разликује у зависности од стеновитих подлога (а и од самих делатности човека). Могу се издвојити неки основни типови: на неогеним седиментима основни тип земљишта је смоница, на дилuviјалним терасама преовлађује лесивирано земљиште, на кречњаку редзине и смеђе земљиште, а на шкриљцима, пешчару, граниту и другим силикатним стенама преовлађује кисело смеђе земљиште.

Са изузетком крајњег североисточног дела наше републике, читава територија Србије припада зони шумске вегетације, изузетак чине само највиша подручја високих планина изнад горње шумске границе, која припадају зони високопланинске зељасте вегетације, алпских ливада и камењара. Основне законитости распрострањења вегетације и флоре у Србији одређене су променама климатских и општих геоморфолошких прилика идући од севера ка југу, односно од запада ка истоку. За читаво подручје брдског региона Источне Србије карактеристична шумска заједница јесте асоцијација шуме храста (сладуна и цера), док горњи шумски појас образују букове шуме.

Стара планина спада у богатија подручја Србије, јер на њој расте 24,5 % биљних врста од укупног фонда флоре Србије. На планини се налази 1.195 таксона васкуларне флоре, преко 30 врста лишајева и 50 врста маховине, што у односу на националну флору Србије чини 34 % од до сада утврђеног броја. Ботанички значајна подручја су њени планински делови (Орлов камен, Равно Бучје, Кадибогаз, Миџор, Бабин зуб, Жаркова чука, Вражја глава, Копрен, Три чуке, Арбиње, Драганиште, Браткова страна), планинска подручја где су очуване специфичне шумске заједнице (Голема река), клисуре и кањони (клисура Папратске реке, клисура Топлодолске реке), као и њено брдско подручје (Голина).

Велика разноврсност биљних заједница на Старој планини, које се висински смењују, условљена је висинским распоном, громадношћу масива и сложеност конфигурацијом терена у свим њеним појасевима. У зависности од тих фактора, на њој су издвојене и одређене висинске вегетацијске зоне: храстов појас, буков појас, појас субалпске жбунасте вегетације, појас ниске клеке, боровнице и субалпске смрче и појас бора кривуља.

Храстов појас се налази између 300 и 1.200 m н.в. То је најшири вегетацијски појас на Старој планини. Његова купна површина премашује површину буковог и смрчевог појаса. Према врстама храстова он се дели на три подпојаса: нижи (појас медунчево-сладунове шуме, латински *Quercus pubescens* i *Quercus farnetto*), средњи (појас церове шуме, латински *Quercus cerris*) и виши подпојас (појас шума храста китњака, латински *Quercus petraea*). Све ове врсте храстова најбоље показују какве климе владају у овим подпојасевима.

Буков појас се простире од 1.100 до 1.550 m н.в. и обухвата поред доминантне букове шуме планинског типа (латински *Luzulo-Fagetum maesiacum*, *Mišić et Popović*) и шуме букве и јеле (латински *Abieti-Fagetum maesiacum*, *Jov.*) и субалпијску букову шуму (латински *Fagetum subalpinum maesiacum*, *Greb.*). Због погодних услова у самом подножју Бабиног зуба налази се станиште субалпијске букве, које је заштићено у оквиру Парка природе, а у близини насеља Црни Врх налази се и подручје Голема река, које је заштићено као национални резерват.

Појас субалпске жбунасте вегетације на Старој планини карактерише се широким распрострањењем заједнице ниске клеке, боровнице и субалпијске смрче.

Вегетација ливада и пашњака на Старој планини је такође веома разноврсна. У односу на састав биљака и услове станишта она се може поделити на: брдске, планинске, субалпијске ливаде и пашњаке и алпијске пашњаке. Богатство пашњака се огледа у великој заступљености лековитог и корисног биља. Оцена лековитог биља према хемијском саставу указује да на овом простору има највише биљака чији су главни лековити састојци етарска уља (мајчина душица, подубица, пелин, хајдучка трава), алкалоиди (мразовац, чемерика, божур, маслчак), а има и жбунастих биљки чији се поједини делови могу користити за справљање лековитих чајева и напитака (боровница, клека, малина).

На Старој планини расте и 18 биљних врста које су Уредбом о заштити природних реткости на подручју Србије („Службени гласник

РС“, бр. 50/93) стављене под законску заштиту (стављене под режим апсолутне заштите). Први појединачни објекти који су заштићени на овој планини била су појединачна стабла храста границе (*Quercus pubescens*) и то 5 стабла храста у близини насеља Осмаково (која су заштићена још 1996. г.) и једно стабло црног бора (*Pinus nigra subsp. Palasiana*) у близини насеља Рсовци.

Влада Републике Србије је Стару планину 1997. године прогласила Парком природе (као подручје изузетно вредно са становишта биљног и животињског света и њихових заједница, њених геоморфолошких, геолошких, хидролошких и хидрогеолошких особености и као подручје у којем су присутни традиционални облици живота и културних добара). Укупно заштићена њена површина износи 142.219 ха, од чега 9.958 ха припада општини Зајечар, 57.968 ха општини Књажевац, 63.194 ха општини Пирот и 11.099 ха општини Димитровград.

У оквиру Парка природе утврђено је и више природних резервата:

- строги природни резерват „Драганиште“ којим је обухваћен екосистем смрчевих шума (*Piceetum excelsae serbicum*) који изграђује типичан појас на Старој планини,

- строги природни резерват „Голема река“ који обухвата аутохтону шумску заједницу типа прашуме коју сачињава заједница планинске букве (*Luzulo-Fagetum serbicum*) намењен је за очување геофонда,

- строги природни резерват „Вражја глава“ који представља значајан локалитет у делу шумског комплекса Старе планине, на којем је могуће пратити спонтани развој биљних врста које су у њеном саставу, а посебно планинског јавора *Acer heldreichii*, као ендемита Балканског полуострва,

- строги природни резерват „Три чуке“ као најинтересантнији, јер обухвата ретку суббалпску заједницу бора кривуља (*Pinetum mughi*) на највишим врховима и представља једино налазиште боља кривуља које је до сада сачувано,

- строги природни резерват „Смрча“ (Арбиње) издвојен због најочуванијих и најлепших смрчевих шума на Старој планини и у Србији уопште. Уз монодоминантну шумску заједницу смрче (*Piceetum abietis montanum*) постоји и типична тресавска заједница са стално принављаним тресетом уз изворе и потоке, описан као *Ass.Carici – Sphagno-Eriophoretum*,

- строги природни резерват „Копрен“ који представља налазиште биљака из породице месождерки (*Drosera rotundifolia* L. и *Pinguicula* sp.).

Старање над Парком природе „Стара планина“ поверено је Јавном предузећу за газдовање шумама „Србијашуме“ која послове заштите, развоја и одрживог коришћења обавља преко својих Шумских управа и Шумских газдинстава (Шумско газдинство „Тимочке шуме“ из Бољевца, Шумска управа Књажевац, Шумска управа Зајечар, Шумско газдинство „Пирот“ из Пирота и Шумска управа Пирот).

У оквиру Акционог плана за заштићена подручја Европе (Parks for life) Парк природе „Стара планина“ је укључен међу 89 предела који су идентификовани приоритетним пројектом „Прекогранична подручја у Европи“. На листи је потенцијалних Ботанички значајних подручја у Србији, потенцијалних Emerald подручја и номиновано је за програм „Човек и биосфера“ (UNESCO-MAB програм).

Стара планина представља природно богатство од изузетног значаја. Природни услови које она нуди везани су у првом реду за геоморфолошке карактеристике терена, њене водене токове, али и биљни и животињски свет.

Везано за рељеф у првом реду је интересантан висински распон подручја (од Прлитског потока до највишег врха Миџора) са свим природним карактеристикама које прате промене висине (клима, биљни и животињски свет, земљиште). На таквом висинском распону издвајају се три основна висинска појаса који указују на природне погодности за развој туризма. Највиши појас пружа могућност лова (пашњаци, шуме, камењари) и излетничко-планинског туризма, где су посебно интересантни највиши облици рељефа који чине врло куриозитетне и атрактивне природне туристичке мотиве. Долински и брдски појас чине долине река и речица представљајући базу будуће туристичке понуде.

Др Миодраг Велојић

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЛОЗНИЦЕ

Антропогене туристичке вредности су они објекти, догађаји и манифестације у простору за које се може везати пажња туриста. За разлику од природних, које погодују развоју рекреативних врста туризма, антропогене вредности подстичу културна и манифестациона туристичка кретања. То потиче из естетских, куриозитетних, уметничких и знаменитих својстава туристичке привлачности. Ове туристичке вредности условљавају краћи боравак туриста и слабије економске ефекте привређивања у туризму и угоститељству.

Споменичке и уметничке вредности

Споменик и спомен-костурница у Текеришу подигнут је у сећање на Церску битку која је вођена у Првом светском рату, 1914. године. Спомен-костурница са капелом подигнута је по пројекту инжењера Сергија Багенског. Споменик је 1928. године, на Видовдан, открио краљ Александар I Карађорђевић. У некадашњој капели је годину дана касније отворена стална Меморијална поставка „Церске битке”, коју је 1989. године заменила изложбена поставка Војног музеја из Београда. Спомен-бисте постављене испред споменика 1994. године, представљају истакнуте српске војводе: Степу Степановића, Радомира Путника, Живојина Мишића и Петра Бојовића. Околина спомен-костурнице, на површини од 0,36 ха, Законом је заштићена 1978. године. Споменик са костурницом проглашен је 1979. године за споменик културе од изузетног значаја, а Текериш је 2001. године проглашен за знаменито место.

Спомен-костурница на Гучеву. Знаменито место чине споменик и костурница у којој су сахрањени посмртни остаци српских и аустроугарских ратника. Спомен пирамиду са костурницом на платоу на истакнутој коти Гучева почела је да гради аустроугарска војска својим изгинулим ратницима, за време окупације током Првог светског рата,

али је није довршила. Споменик изграђен 1929. године, има облик пирамиде, висине је 16,85 m.

Споменик и костурница жртвама у Драгинцу налази се недалеко од Лознице. Подигнута је у спомен на немиле догађаје током Другог светског рата, када је немачка казнена експедиција на неколико места у Драгинцу стрељала укупно 2590 лица.

Лознички град има посебну историјску вредност. Представља некадашње војничко утврђење, из доба Војда Карађорђа, а до данас су очувани остаци бедема и ровова неправилне основе. Лознички шанац налази се на брежуљку изнад реке Штире, а подигнут је по заповести Јакова Ненадовића, марта 1807. године. На овом месту одиграли су се тешки бојеви, као и велика битка између устаника предвођених Карађорђем и турске војске, крајем септембра 1810. године. Велике борбе вођене су и 1813. године. Данас се на овом месту налази православни храм посвећен Покрову Пресвете Богородице, Основна школа „Анта Богићевић”, у којој су образовање стицали Вук Караџић и Јован Цвијић, као и споменици Анти Богићевићу и Филипу Вишњићу.

У Лозници је подигнуто више споменика познатим људима из овог краја, међу којима се истичу споменик Вуку Караџићу, реформатору српског језика, недалеко од Градске библиотеке, најпознатијем српском географу Јовану Цвијићу у парку испред Гимназије, гуслару Филипу Вишњићу на брду поред основне школе „Анта Богићевић“, војсковођи Степи Степановићу на Шанцу изнад Лознице.

Манастир Трноша представља најстарији и најзначајнији културни споменик Јадра. Налази се у подножју Трношке планине, која се простире између реке Штире, Дубоког потока и речице Корените.

Према народном веровању, манастир су подigli браћа Југовић, док Трношки родослов бележи да је манастир подигао краљ Драгутин, а довршила његова жена Кателина, 1317. године. Доласком Турака у ове крајеве, манастир је порушен, највероватније крајем 15. века. Нови храм подигнут је на старим темељима 1559. године. Манастир Трноша је, попут других манастира тог времена, био просветни центар свог краја. У њему се све до 18. века неговао преписивачки рад. Као десетогодишњи дечак, у манастир је доведен и Вук Караџић, како би се учио читању и писању. Бурна историја манастира наставила се и након одласка Турака из ових крајева. Црква је због честих рушења и обнављања изгубила доста од некадашњег изгледа. Између 1906. и 1907.

године на старим темељима подигнут је нови конак, у коме се данас налази Меморијални музеј Вука Караџића.

Манастир Троноша

Недалеко од главног улаза у манастир, подигнута је десетоцевна камена чесма са хладном планинском водом. Братство манастира Троноша, подигло је чесму у славу браће Југовић, по којима носи назив чесма „Девет Југовића”.

Манастир Чокешина налази се у истоименом селу, испод планине Цер. Носи име по Богдану Чокешу, мачванском властелину. У власништву Стефана Ратковића, нашао се од 1458. године. Манастир се у турским пописима помиње 1548. и 1604. године. Почетком 18. века у Чокешини постоји и школа. Турска војска често је палила и разарала манастир. На старим темељима подигнута је нова црква између 1785. и 1786. године, да би током Првог српског устанка била поново срушена. Нова црква подигнута је захваљујући кнезу Милошу и његовом брату Јеврему.

Црква Покрова Свете Богородице изграђена је на месту старијег здања, из устаничких времена. Подигнута је на иницијативу проте Игњата Васића. Изградња је завршена 1873. године. Овај храм је подигнут на историјском локалитету лозничког града, опасаног шанчевима у Првом српском устанку. Представља својеврстан

споменик архитектуре тог времена. План за цркву направио је архитекта Александар Бугарски.

Археолошке туристичке вредности

Археолошки локалитети указују на давну насељеност територије. Најстарији утврђени трагови припадају старчевачкој и винчанској култури.

Праисторијска некропола Пауље. Свега 12 km југоисточно од Лознице, у атару села Брезјак, налази се праисторијска некропола Пауље. Формирана је на пространој равној тераси која се издиже изнад десне обале речице Корените. Скупина од 30 праисторијских хумки, налази се у шуми званој Панића забран. То су типичне надгробне хумке, калотастог облика, највеће висине до два метра, пречника између 10 m и 30 m, које су распоређене у мање групе од 2 до 7 тумула, међусобно удаљене по више десетина метара.

На планини Цер постоје остаци неколико старих утврђења. Изнад села Трбосиља, налазе се трагови *Тројановог града*. На северозападном делу постојала је кула, њени остаци видљиви су изнад земље, а понегде се могу видети и делови осталих зидова. Кула је бранила најлакши прилаз, а испод ње су сачувани трагови вештачког рова (Спремић, 1985). На основу градње његових огромних зидова, претпоставља се да је Тројанов град био у употреби још у време римске доминације. Томе у прилог говори налаз мањег насеља испод Тројановог града, на месту званом Главичурак.

Етнографске вредности

Јадар се у погледу материјалне културе не разликује од суседних етнографских области, тј. од свих области динарске традиционалне културе. Ипак, за овај предео су карактеристични обичаји, који су се у народу доста дуго задржали попут додола, постављања крстова на раскршћу, паљења лила и ратарских свећа у Троноши, који су у другим крајевима ишчезли. На овом простору су се кроз историју укрштале и сударале многе миграционе струје, преплетали бројни елементи култура истока и запада, као и утицаји суседних области.

Развоју туризма у Лозници и околини поред археолошких локалитета и културно-историјских споменика, доприноси и афирмација етнографских вредности изражених кроз народне обичаје,

ношњу и культуру. Поред тога битно је поменути и споменике народне архитектуре који најбоље илуструју локалне особености културе и начина живота, те као такви треба да буду сачувани и за будуће генерације. Они углавном могу да имају сазнајну, образовну али и забавну функцију, а исто тако погодни су и за одмор и рекреацију.

Етно село у Трипићу уређено је на 5,3 ха. Овај „музеј на отвореном” представља динарско село из 19. века, а садржи куће и окућнице, које су биле неопходне вишечланим домаћинствима и задругама тог времена. У оквиру комплекса налази се 35 објеката народног градитељства (куће, качаре, вајати, млекари, амбари, чардаци, воденице, магаци, црква, итд.). Сви објекти пренети су из разних крајева Западне Србије, а представљају творевине народних градитеља. У овим објектима данас су смештени: Доситејева музеј, Галерија, Гостинска кућа, Црква брвнара, Музејска поставка Вукових сабора, апартмани за смештај гостију, Вукови вајати са националним рестораном, и др. Овом концепцијом постигнуто је очување објеката старог градитељства од пропадања и нестајања, а уједно је очувано и сећање на культуру становања и рада наших предака.

Вукова спомен-кућа издваја се као посебно место у оквиру села, изграђена је 1933. године када је уједно одржан и први Вуков сабор. У оквиру дворишта налазе се два вајата, качара, амбар и чардак. Студенти Београдског универзитета уредили су 1964. године пешачку стазу „Вуков пут до науке”, која води од Вукове куће до манастира Троноша. Осим Вукове куће, изграђени су и Вукова спомен-школа, а уз њу и Вукова спомен-библиотека.

Целокупан комплекс стављен је под заштиту државе 1964. године, као утврђено културно добро, што му даје посебну културно-просветну и туристичку вредност. Етно комплекс је станица бројних туриста, највише у време сабора и ђачких екскурзија.

Манифестационе вредности

У последњих неколико година манифестациони туризам је постао нераскидиви део туристичке понуде града. Поред економских ефеката који произилазе из манифестација попут остварења прихода од продаје карата, сувенира, прихода од остварених ноћења, манифестације имају значајну улогу у повећању туристичког промета у вансезони, јер се манифестације одржавају током читаве године. Поред тога, оне доприносе и побољшању имиџа места и региона одржавања.

Окупљање људи на светковинама, вашарима, културним и спортским манифестацијама има дугу традицију. У регији се одржавају бројне свечаности које афирмишу развој манифестационог туризма: Вуков сабор, Ђачки Вуков сабор, Цвијићеви дани, Мићини и Верини дани, Октобарски дани (Драгинац), прославе поводом обележавања битака на Церу и Гучеву, Дринска регата и др. Највећи значај има Вуков сабор који се одржава од 1933. године.

Вуков сабор је најстарија и најмасовнија културна манифестација у Србији која је посвећена најзначајнијем реформатору српског језика и писма – Вуку Стефановићу Караџићу. Први Вуков сабор одржан је 17. септембра 1933. године, на дан свечаног отварања обновљене спомен-куће, и од тада ова манифестације на најбољи начин промовише и развија српску традицију и културу. Први сабори имали су локални значај, свечаност се састојала од саборске беседе, читања поезије и гусларских надметања. Временом је Вуков сабор добијао на масовности и на богатству садржаја, па је од сеоског сабора постао манифестација од прворазредног културног значаја.

Данас Вуков сабор траје недељу дана и састоји се из две повезане целине: предсаборских дана и завршне свечаности. Предсаборски дани обухватају низ свечаности у оквиру којих се изводе концерти, позоришне представе, књижевне вечери и изложбе које се одржавају у Лозници, Тршићу, манастиру Трноши. Завршна свечаност Сабора, одржава се сваког септембра у недељу пред Малу госпојину, „када у Јадру нема ниједног вашара”. Организатори сабора су Центар за културу „Вук Караџић” из Лознице и Програмски савет Вукових сабора. Покровитељи су Град Лозница и Министарство за културу Републике Србије. Вуков сабор је 2012. године уписан у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије.

Ђачки Вуков сабор. Као посебна манифестација намењена деци и ученицима, Ђачки Вуков сабор је манифестација која се од 1972. године одржава сваке године у мају месецу. Манифестацију чине позоришне представе, такмичења и изложбе дечијих радова.

Мићини и Верини дани. Манифестација се организује у помен на чувене сликаре Мићу Поповић и Веру Божичковић–Поповић. Одржава се од 2011. године, а везана је за дан рођења овог чувеног сликара, 12. јун. Ова манифестација траје два дана, током којих се приказују разни програми из области ликовне, позоришне и филмске уметности. Центар за културу „Вук Караџић”, том приликом издаје „Призор”, часопис културне историје Јадра.

Цвијићеви дани. У знак сећања на првог српског географа, Јована Цвијића, сваке године 12. октобра, одржава се ова значајна манифестација. „Дани Јована Цвијића” први пут су организовани 1995. године поводом 130-те годишњице од рођења овог славног научника и мислиоца. Свечана академија одржава се у Вуковом дому културе, а организатори манифестације су Град Лозница, Српско-географско друштво и Основна школа „Јован Цвијић”.

Октобарски дани. Октобарски дани је манифестација која се одржава у месту Драгинац, у периоду од 7. до 14. октобра. Овом приликом организује се књижевна манифестација „Дани дечије поезије”, да би 14. октобра спомен-школа у Драгинцу обележила свој дан, када се одржава комеморативна свечаност и одаје пошта недужно настрадалом становништву 1941. године.

Такмичење у параглајдингу. Такмичење у параглајдингу одржава се сваке године крајем априла и траје један дан. Такмичење има међународни карактер. Учесници се спуштају са планине Гучево, узлетиште је код спомен-костурнице, до стадиона у Бањи Ковиљачи. Скокови се организују спуштањем на тачку и према освојеним бодовима проглашава се победник такмичења. Ова својеврсна манифестација окупља такмичаре из скоро свих крајева Србије, а чести су и гости из Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Мађарске.

Дринска регата. Сваке године, почетком августа, Град Лозница и Општина Мали Зворник организују Дринску регату. Старт регате је у Малом Зворнику, а циљ у Бањи Ковиљачи, код Жићине плаже, омиљеном купалишту Лозничана и грађана Бање Ковиљаче. Укупна дужина спуста је 18 km, а манифестација сваке године окупи око 2000 учесника. Музика, песма, игра и разноврсна спортска надметања чине ову манифестацију једном од најпосећенијих.

Краљевски карневал је културно-забавна манифестација која се од 2011. године одржава у Бањи Ковиљачи. Манифестација има за циљ да унапреди туристичку понуду овог познатог лечилишта са дугом традицијом. Како је бања била омиљено место за одмор Краља Александра I Карађорђевића, тако и карневал носи име краљевски са жељом да оживе некадашња времена из доба Краљевине Југославије. Краљевски карневал нуди забаву за све узрасте и окупља учеснике из двадесетак земаља са преко 500 извођача. Дефиле возила историјске вредности, мажореткиње са богатим кореографијама и привлачним костимима, дечији карневал, бал под маскама и друго, разлог су зашто овај карневал постаје сваке године све значајнији и посећенији, а у

прилог томе говори и званични пријем Ковиљаче у Федерацију европских карневалских градова. Карневал се одржава сваке године средином септембра на улицама града и појединим затвореним објектима.

Амбијенталне вредности

Међу антропогеним туристичким вредностима истичу се лако препознатљиве, стилски дефинисане, архитектонски и уметнички осмишљене целине различитих намена.

Међу такве целине у Лозници могу се уврстити: парк у Бањи Ковиљачи, амбијентална целине Основне школе „Анта Богићевић“, етно села Тршић, манастири Чокешина и Троноша, Текериш итд.

Бања је позната по једном од највећих вештачких паркова у земљи који је стваран по угледу на западноевропске и који се простире на површини од 40 ha, представља по величини други парк у Србији. Смештен у подножју шуме граба, цера и букве, бањски парк још од почетка XX века мами својим изгледом и лепотом, а сам центар овог музеја природе на отвореном чини грандиозна фонтана, која је у новијој историји заменила првобитно нешто мањи водоскок. Преко осамдесет врста дрвећа, цветни аранжмани попут оних у летњим резиденцијама краљева и простране травнате површине чине шетњу у овом парку посебном и несвакидашњом. Амбијенту доприносе и очуване предратне виле Далмација и Херцеговина, као и здање купатила Краља Петра I. Најлепша грађевина у парку је дворана „Кур-салон“ уједно и симбол бање, отворен 1932. године под покровитељством Александра Карађорђевића. Од почетка је грађен за забаву бањских гостију и тадашњих богаташа и као такав до данас је сачувао дух прошлих времена и раскошних балова. Захваљујући краљевској династији Карађорђевића бања је постала позната као Краљевска бања, а због природних лепота „Подрињска лепотица“.

У Лозници се посебно издваја амбијентална целина Основне школе „Анта Богићевић“, са црквом Покрова Пресвете Богородице, у непосредној близини. Школа је основана 1795. године и једна је од најстаријих у Србији. Најпознатији ученици ове школе били су великани српске просвете и науке, Вук Карацић и Јован Цвијић. Настава се данас одвија у старој и новој згради.

Кристина Степанић

МОНАСТИР ДЕЧАНИ - БИСЕР МЕТОХИЈЕ

Манастир Високи Дечани се налази у западном делу Метохије. Смештен је у живописној долини реке Дечанске Бистрице, у подножју Проклетија. Изградњу манастирске цркве, посвећене Христу Пантократору (Сведржитељу) започео је Стефан Урош III Дечански 1327. године. Након његове смрти 1331. године подухват је наставио његов син Стефан Урош IV Душан, тако да је изградња манастира завршена 1335. године. Из натписа на зиду јужног портала зна се да је главни протомајстор био фра Вита из Котора, а радове је надгледао архиепископ Данило II. Захваљујући дечанским хрисовулама које су потписали краљ Стефан Урош III и његов син Стефан Урош IV Душан, добија се увид у оно што је уложено у манастирски комплекс. Истовремено када и црква, саграђени су монументална трпезарија и конаци, а око здања су подигнути одбрамбени зидови са кулом на улазу, као и манастирска болница која се налазила у непосредној близини Дечана. Ове послове су обавили протомајстор Ђорђе, коме су помагали браћа Никола и Доброслав. Живописање храма започето је убрзо након завршетка градње и завршено је 1350. године. Није познато ко су били фрескописци. Сачуван је само потпис неког „грешног Срђа“ који се налази изнад једног стуба у цркви. Након смрти Стефана Уроша III, његов син Стефан Душан пренео је његове мошти у Дечане.

Дечански храм спада међу највеће сакралне грађевине средњовековне Србије. Дугачак је преко преко 36 m, широк 24m, а висина његове куполе достиже 29 m. Црква је подељена на олтарски простор, наос, параклисе и припрату. Олтарски простор сем средишњег дела чине и проскомидија, која се налази на северној страни и ђаконикон на јужној страни. На источној страни средишњег простора цркве налази се полукружна апсида, док проскомидија и ђаконикон имају мале апсиде. Простор централног дела храма, састоји се од пет бродова, од којих је средишњи најшири и има највећу висину. Управо се над овим бродом, на четири стуба издиже централна купола. Бочни бродови су засведени ребрастим сводом. Они имају посебне параклисе са апсидама, од којих је онај на јужној страни посвећен Светом Николи, а други, са северне стране, Светом Димитрију. Заједнички двосливни

кров имају сва три средња брода, док су бочни бродови прекривени крововима на једну воду.

У продужетку наоса на западној страни, налази се тробродна припрата, која је нешто нижа и ужа од наоса. Прекривена је са девет ребрастих сводова које носе пиластри и стубови. Средњи брод припрате има двосливан кров, док су кровови изнад бочних бродова једносливни. Овакав распоред кровова успоставља степенасто уздизање маса ка средишњем делу грађевине где се налази висока купола. Спољашња фасада цркве манастира Дечани рађена је наизменичним водоравним смењивањем две врте мермерног камена: светложутог пећког оникса и црвенкастољубичасте дечанске брече. Захваљујући томе постигнута је изврсна полихромија на фасади.

Дечанска црква украшена је најбогатијом и најобимнијом скулптурном декорацијом српског средњовековног вајарства, насталог под романо-готичким утицајем. Вајарски украси су распоређен око портала, прозорских отвора и кровног венца грађевине, а у унутрашњости цркве на капителима стубова и мермерном иконостасу.

Цркву посебно праве четири портала, од којих је најрепрезентативнији онај на западној страни припрате. Ту је приказан Христос Пантократор на престолу између два анђела. Јужни портал је украшен представом Крштења Христовог, а северни портал великом представом разлисталог крста. Сви портали су окружени богато украшеним архиволтама и капителима. Најчешће се ради о представама лавова, аждаја, кентаура, разних биљних мотива, као и људских ликова.

Најбогатија декоративна пластика се налази на прозорима са бифорама и трифорама. Посебно се истичу два троделна прозора. Један се налази на западној фасади и на њој је приказана сцена где Свети Георгије убија аждају, а други на олтарској апсиди где је приказана врежа са лишћем и цветовима између који се налазе мале животињске главе. На десној страни се налази василиск, а на левој змај који гута човека окренутог наопачке.

Унутрашњост дечанске цркве је такође декорисана различитим скулптурним мотивима. Осим капитала и базе стубова припрате и наоса који су украшени бројним биљним и животињским мотивима, од мермерног украса у унутрашњости храма изузетно су обрађени база часне трпезе, царев престо и крстионица.

Сликајство саборне цркве манастира Дечани представља највећу српску средњовековну галерију фресака, сачуваних готово у целини, са преко 1000 појединачних фигура и сцена које су разврстане у преко

двадесет циклуса, тако да представљају и највећи извор података о византијској иконографији.

Након завршетка архитектонских и скулпторских радова, приступило се осликовању огромних површина дечанске цркве које је трајало од 1335. до 1350. године. Имајући у виду величину храма, претпоставља се да је био ангажован велики број различитих сликара на фрескописању храма.

У куполи дечанске цркве су насликани Христос Пантократор, Небеска литургија и фигуре пророка и јеванђелиста. У поткуполном простору су распоређене композиције великих празника, неколико сцена о Христовом животу, чудима, његовим поукама, страдањима, као и сцене из живота Богородице и Богородичин акатист. У олтарском простору приказана је Богородица окружена пророцима, Причешће апостола и Поклоњење Агнецу. У наосу, поред великог броја појединачних ликова светитеља приказане су и поједине књиге из Светог писма, као што су Дела апостолска, књига постања, књига пророка Данила, Приче Соломонове. На западном зиду наоса насликана је огромна Лоза Јесејева, која је најопширнија и најпотпунија у византијском сликарству.

У параклису Светог Николе, уз циклус из светитељовог житија, насликани су и догађаји из Христовог живота и делови Акатиста Богородици. У параклису Светог Димитрија, уз циклус од чак двадесетак представа из његовог житија, насликан је и старозаветни циклус представа сцена попут: приче о Адаму и Еви, Праведном Ноју, зидању вавилонске куле.

У припрати су, поред великог броја ликова светитеља, приказани Васељенски сабори и циклус Менолога, односно Календара, где су насликани сви важни хришћански догађаји у сваком од 365 дана у години. У северном делу припрате се налази параклис посвећен Светом Георгију, на чијим зидовима су насликане сцене из житија овог великомученика. У припрати се налази Лоза Немањића са свим владарима из династије, почевши од Стефана Немање до цара Душана и његовог сина Уроша. У Дечанима је сачуван и велики број историјских портрета. Први ктитор Стефан Дечански, насликан је четири пута, а други ктитор краљ и цар Стефан Душан, приказан је пет пута, сам или са породицом. Очуван је и портрет логотета Ђорђа Пећпала, чији се гроб налази у припрати цркве, што указује да је имао изванредан ктиторски удео у храму.

Сликари Дечана су се одликовали великом разноврсношћу како по стилу тако и по вештини и уметничком надахнућу. Од бројних сликара сачуван је потпис само једног сликара, мајстора Срђа грешног, који се потписао на једном капителу у наосу храма.

Манастирске грађевине су подигнуте тако да чине затворени круг, у чијој се унутрашњости налази црква Христа Пантократора. Улазна капија манастира се налази на југозападној страни. Од првобитне манастирске целине сачувани су, поред цркве, улазна капија и трпезарија. Од улазне куле, која је била вишеспратна сачувано је само приземље. У склопу овог манастирског утврђења, налазио се и параклис Светог Георгија. На врху куле су се налазила „доброгласна звона“.

Трпезарија манастира је најважнија грађевина после саборног храма. Дечанска трпезарија остала је неизмењена до пред крај XV века, када је страдала у пожару. На основу доступних извора може се закључити да је трпезарија била украшена зидним сликама са подом од сложених камених плоча и мермерним столовима. Од тог првобитног намештаја сачуван је само игуманов сто са каменим престолом. Данашња трпезарија је изграђена у прошлом веку и подељена је на више просторија од којих су најзначајније свечана дворана и мала монашка трпезарија.

Са источне стране трпезарије налази се зграда архимандритије која је изграђена у другој половини XVIII века. Средином XIX века подигнут је други спрат ове грађевине који је идентичан доњим спратовима и у њему се налазе библиотека и монашке келије које гледају на манастирско двориште. Најзначајнији грађевински подухват у XIX веку била је изградња краљевске палате која се налази на источној страни архимандритије. Пошто је кнез Милош Обреновић помогао њену изградњу добила је назив Милошев конак. Зграда има приземље и један спрат, при чему се са унутрашње стране зграде налазе отворени дубоки тремови, док спољни зид испуњавају прозори монашких келија. Од грађевина из XX века треба поменути конак за госте који се налази са јужне стране цркве. Он неодољиво подсећа на Милошев конак због дубоких тремова са унутрашње стране. Изграђен је 1924. године, а помоћ је пружио краљ Александар Карађорђевић. Носи назив Леонтијев конак у знак сећања на дечанског старешину архимандрита Леонтија Нинковића. Конак је обновљен 2005. године.

Од монашких насеобина изван манастирског комплекса сачуване су испоснице у клисури реке Бистрице. Видљиви остаци некадашњих испосница и пећинских цркава из XV века налазе се у стрмом и

стеновитом пределу надамак манастира. Међу њима је *испосница Стефана Дечанског*, смештена високо у стени изнад леве обале реке Бистрице. Некада је имала више спратова и била је тешко приступачна. Нешто западније од краљеве испоснице а ближе дечанском манастиру, налази се некадашња *испосница Свете Јелене*, сестре Стефана Дечанског. *Средња испосница* се налази између испоснице Светог Стефана Дечанског и испоснице Свете Јелене. У *испосници Светог Јефрема* се подвизавао угледни монах и књижевник Јефрем Пустиножител, који је два пута изабран за паријарха Српске православне цркве у XIV веку. Најпознатија испосница је *Испосница Пресвете Богородице* или Белајска испосница, која се такође налази на левој обали реке Бистрице на око 5 km од манастира. Осим природних облика пећине који се у њој налазе, она поседује исклесан олтарски простор, полуобличасти свод, као и дозидани југозападни део храма. У капели ове испоснице су сачувани остаци фреска из XIV века. На жалост, све манастирске испоснице су марта 2007. године, оштећене и обесвећене у рушилачким походима локалног албанског становништва.

Ако изузмемо ризницу светогорског манастира Хиландара, у дечанској ризници је сачуван највећи број драгоцености из прошлих векова. Посебну уметничку вредност ризнице има колекција од деведесет икона које су настале у периоду од XIV до XIX века. Оне су највећим делом сликане за потребе самог манастира: за иконостасе, за хоросе или као целивајуће. Такође, сачувано је пет икона (Христос, Богородица, Св. Архангел Гаврило, Св. Јован Крститељ и Св. Никола) са првобитног каменог иконостаса, насталих око 1340. године. Оне су веома драгоцене јер представљају редак примерак српских икона из XIV века, нарочито имајући у виду да се и данас налазе на иконостасу.

Највећи део икона потиче из друге половине XVI века, када је у манастиру боравио монах Лонгин. У Дечанима је поред икона сачувана и најзначајнија збирка дрвених предмета. Посебно се истиче игумански престо из XIV века, као и оригинални кивот за мошти Стефана Дечанског урађен у дуборезу, са добро сачуваном бојом којом су били украшени резбарени делови.

У дечанској ризници се чувају многи златарски радови из XVI, XVII и XVIII века који показују да је златарска вештина била негована и развијана и током турског ропства. Међу њима је од великог значаја тзв. *артосна панагија*. Она је сребром обликована, и приказује Богородицу и двадесет светаца у аркадама. Такође се истиче и збирка од 15 сребрних и позлаћених чаша, од којих је најлепше украшена чаша

новобрдског митрополита Виктора. У збирци од 22 крста посебно се истичу крст краља Стефана Дечанског и крст цара Душана. Манастирска ризница поседује збирку кандила, збирку панагија, везених тканина, појасева и других рукотворина. У вредне експонате убрајају се и два црквена звона из XV века.

У саставу ризнице налази се библиотека у којој се чува око 170 рукописа. Међу највреднијим рукописима су оригинална дела српске средњовековне књижевности, као што је Житије Стефана Дечанског са почетка XV века, похвалне песме монаха Лонгина првомучнику архиђакону Стефану, као и превод популарног средњовековног романа о Варлааму и Јоасафу. Овде се налази и збирка турских докумената од XVI до XX века који се односе на историју манастира Дечани. Један од најзначајнијих докумената из времена средњовековне српске државе који се доводи у везу са Дечанима јесте Дечанска повеља која је написана на пергаменту 1330. године. Данас се чува у Архиву Србије као историјска драгоценост.

Црква манастира Дечани

Да би се проценила вредност овог сакралног објекта са становишта туризма, са перспективом да се овај споменик културе укључи у развој туризма, неопходно је извршити њихову туристичку валоризацију. У теорији нису установљени универзални критеријуми за одабир елемената туристичке валоризације. У зависности од објекта

туристичке валоризације постоји мноштво различитих елемената који могу бити предмет анализе. Имајући у виду да се овај рад бави анализом туристичког потенцијала манастира Високи Дечани, као елементи туристичке валоризације узети су:

1. Туристичко-географски положај
2. Уметничка вредност
3. Вредност амбијента
4. Атрактивност и препознатљивост
5. Туристичка уређеност
6. Туристичке вредности у окружењу
7. Категоризација

Туристичко-географски положај-Манастир Дечани налази се 17 km јужно од Пећи на обронцима Проклетија. Од Приштине је удаљен око 100 km, а од Ђаковице 25 km. Повезан је са међународним аеродромом у Приштини што позитивно доприноси његовој туристичкој валоризацији. Даљи развој путне инфраструктуре и завршетак радова на изградњи аутопута позитивно ће утицати на развој туристичког потенцијала овог манастира.

Уметничка вредност-Дечански храм спада међу највеће сакралне грађевине средњовековне Србије. Украшен је најбогатијом и најобимнијом скулптурном декорацијом српског средњовековног вајарства, насталог под романо-готичким утицајем. Сликарство саборне цркве манастира Дечани представља највећу српску средњовековну галерију фресака, сачуваних готово у целини, са преко 1000 појединачних фигура и сцена које су разврстане у преко двадесет циклуса, тако да представљају и највећи извор података о византијској иконографији. Ако изузмемо ризницу светогорског манастира Хиландара, у дечанској ризници је сачуван највећи број драгоцености из прошлих векова.

Вредност амбијента-Оно што даје посебну специфичност вегетацији овог подручја јесте присуство храстових шума, аутохтоне кестенове шуме које чине заједницу са китњаком. На месту где се налазила манастирска болница сађене су културе црног бора у облику крста, које спадају међу најстарије те врсте на Косову и Метохији и данас се налазе на површини од 11,79 ha. У порти манастира се налазе две кавкаске јеле док је већи део порте покривен травњаком, а уз западни зид порте присутна су и два монументална црна бора и група

млађих борова и бреза. Такође, у делу порте се налази група лепо развијених стабала тисе, високих преко 10m. Монументалност манастира у грађевинском, историјском, духовном и традиционалном смислу, као и околне шуме остављају посебан утисак, што у великој мери одређује амбијенталне карактеристике манастирског комплекса.

Атрактивност и препознатљивост-Атрактивност је уско повезана са туристичком привлачношћу, која се, када је реч о манастиру Високи Дечани, доводи у везу са екскурзионим кретањима, културним и религиозним туризмом. Сакрални објекти по својој природи нису погодни за дуже задржавање туриста, поготову када је реч о масовном туризму. Самим тим екскурзије представљају најподеснији начин да се искористи туристички потенцијал ових објеката, а да се истовремено не наруши њихов сакрални карактер. За развој верског туризма у Србији, значајно је оснивање поклоницке агенције СПЦ „Добročинство“, поклоницких агенција епархија шумадјске (Крагујевац) и бачке (Нови Сад), као и неколико приватних туристичких агенција.

Не постоје прецизни статистички подаци о броју реализованих посета манастиру Дечани. Међутим, на основу података јеромонаха Петра, сабрата овог манастира може се закључити да у летњим месецима у просеку две веће групе туриста (аутобус или минибус) свакодневно посеђују овај манастир. Осим тога, значајан је и број појединачних и породичних посета. Занимљиво је да су у току 2015. године манастир посећивала по два аутобуса посетиоца из Јапана сваке недеље. И поред тога, највише је гостију из Европе (Немачка, Италија, Швајцарска). Такође, долазе и групе из Албаније, док су доласци Албанаца са Косова и Метохије ређи. Из године у годину се број посетилаца повећава, посебно из централне Србије и Војводине, због повећане слободе кретања по Косову и Метохији. Највише је посетилаца у летњим месецима, али сезона посета почиње већ у априлу и траје до октобра, зависно од временских прилика. Осим тога, већи број гостију долази само за празник Св. Стефана Дечанског (24. новембра), више од хиљаду, као и за Божић и Васкрс.

Туристичка уређеност-Манастир Дечани је један од туристички најопремљенијих сакралних објеката на Косову и Метохији. На путевима који воде манастиру постоје информативне табле о положају манастира, а унутар комплекса постављена је табла, на којој су дати основни подаци о манастиру. Испред манастира налази се пространи паркинг простор. Манастир поседује и конак за госте, у коме је смештај могућ само уз претходни благослов игумана манастира, и то

максимално 20 особа. Зато се за смештај већих група (око 100 особа) користи новоизграђени конак у манастиру Св. Архангела код Призрена. На улазу у манастир посетиоце дочекује гостопримац који на врло професионалан начин представља историју и знаменитости манастира. Приликом обиласка централног храма посебан доживљај за посетиоце представља отварање саркофага у коме се налазе мошти Св. Стефана Дечанског. Ризница која је до деведесетих била у великој манастирској трпезарији, измештена је одатле и тој просторији је опет враћена функција свечане манастирске трпезарије. Тренутно не постоји изложбени простор за ризницу, али постоје планови да се, ако буде могућности у наредном периоду, формира један музејски простор за посетиоце. Са десне стране манастирског улаза налази се добро опремљена сувенирница, у којој посетиоци могу купити изузетно квалитетно манастирско вино и ракију, као и разноврсне предмете црквене уметности из иконописачке и дуборезачке манастирске радионице. Последњих година монаси манастира Дечани уложили су значајне напоре да њихов манастир постане препознатљив и на интернету. Са том сврхом функционише и *facebook* профил са преко 22.000 пратилаца, на којем се редовно објављују информације о дешавањима у манастиру.

Туристичке вредности у окружењу-Када се говори о манастиру Високи Дечани, најзначајнију природну туристичку вредност у окружењу представљају Проклетије. Највиши врх Ђеравица достиже висину од 2656 m надморске висине и представља највиши врх Србије. Овде су лоциране две групе Проклетијских језера (Ђеравичка и неџинатска) која су глацијалног порекла. Привремене косовске институције прогласиле су Проклетије за национални парк. Од културних туристичких вредности најзначајније је насеље Велика Хоча, које се налази на 5 km од Ораховца и представља једно од најстаријих српских насеља у Метохији. Први пут се помиње у XII веку и традиционално је богата виногорјем. Једно је од ретких насеља у коме се данас очувало српско становништво у овом делу покрајине. Некада је овде постојао велики број цркава а данас их је остало тринаест. Једна од најстаријих је црква Светог Николе, која се налази на сеоском гробљу, саграђена у XIII а обновљена у XVI веку. Ова црква је кроз историју била и административни центар Хотачке Метохије. Црква, која данас представља Манастир Светог Јована, налази се на североисточном крају села. Локално становништво је назива и црква Светог Јована Главосека. Овде извире Хотачка река, на којој се некада налазио велики број

воденица. Црква Светог Стефана која је посвећена Светом Архиђакону Стефану, потиче из XIV века и лоцирана је у самом центру Велике Хоче. Ово је главна сеоска црква у којој се богослужење обавља редовно. Становништво се традиционално бави виноградарством, јер је само насеље настало као метох више манастира у коме су монаси и локално становништво заједно радили на прављењу вина за манастирске потребе. Чувена је Винаца манастира Дечани, у којој се производи вино за потребе манастира.

Категоризација-Манастир Високи Дечани уписан је у регистар непокретних културних добара на основу Решења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије у Београду, бр. 426 од 25. октобра 1947. године. Категорисан је као непокретно културно добро од изузетног значаја, одлуком објављеном у Службеном гласнику РС бр. 25/90. Тренутно се налази у надлежности Канцеларије за очување културне баштине на Косову и Метохији. Манастир је 2004. године уписан на UNESCO-ву листу светске баштине, а две године касније нашао се на UNESCO-вој Листи светске баштине у опасности.

Последњих година политичка и безбедносна ситуација на Косову и Метохији у највећој мери детерминише услове за развој туризма. Најновији покушаји да се православни сакрални објекти Косова и Метохије представе као део албанског националног и културног наслеђа, чиме се релативизује њихово српско порекло, а српски владари представљају не као ктитори, већ као узурпатори, још једном су довели ове објекте у центар медијске пажње. Иако оваква настојања привремених власти у Приштини нарушавају крхку сигурносну ситуацију на Косову и Метохији, чињеница да су најзначајније светиње српског народа поново угрожене и то на врло перфидан начин, може допринети порасту интересовања за посете овим објектима и уједно убрзати процесе који ће водити бољој искоришћености њиховог туристичког потенцијала. Сасвим је извесно да туристичка валоризација ових објеката може допринети њиховом опстанку али и заштити. Не само да се туристичком валоризацијом обезбеђују економски предуслови за развој одређене области, већ се са сигурношћу може рећи да свако ко посети манастир Високи Дечани неће имати никаквих сумњи у његово порекло и припадност.

Душица Ђукић

ЗНАМЕНИТОСТИ СТУДЕНТСКОГ ТРГА У БЕОГРАДУ

У самом центру Београда, између улица Узун-Миркове, Васине, Васе Чарапића и Браће Југовића смештен је најстарији трг у Београду - Студентски трг, који данас представља посебну културно историјску и амбијенталну целину значајну за живот Београђана, студената, научника, путника и туриста.

Остаци архитектуре, скулптура, предмета свакодневне употребе и украсни предмети пронађени на тргу, и непосредној близини указују на то да је простор Студентског трга у време Римљана био део насеља Сингидунум. Према неким подацима постоји могућност да се центар римског форума налазио између улица Кнез Михаилове, Цара Лазара и Вука Караџића. Најзначајнији археолошки налази пронађени на тргу су римске терме које датирају из II и III века (период када је Сингидунум био у зениту свог развоја у доба Римљана) које су откривене у Универзитетском парку 1968. године. Остаци римског купатила били су једно време презентовани јавности, али због немогућности одржавања локалитета, поново су затрпани и чекају наставак истраживања. Архитектонски комплекс који се шири испод земљишта парка састоји се од добро очуваних просторија калдаријума (купатила са врућом водом), фридариијума (купатила са хладном водом), са два мања базена, и сепидаријума (купатила са млаком водом). Пронађени су и остаци градског водовода и система загревања помоћу хипокауста и одвода воде.

На простору данашњег Студентског трга, у XVII веку налазило се турско гробље, које се задржало и за време и након одласка Аустријанаца, опстајући чак и када је на овом месту 1824. године отворена прва београдска пијаца, Велика пијаца. Пијаца и гробље налазили су се на овом месту и након изградње Капетан Мишиног здања 1865. године. Од 1872-1896. године овај простор је називан Велики трг. У периоду 1897-1946. године носио је назив Краљев трг. Године 1946. назван је Студентки трг.

Велика пијаца (Пијаца код Главне полиције) била је центар трговине, док су у Улици Васе Чарапића били смештени турски дућани, касапнице, сарачке и папуцијске радње, дувандинице, бозацинице, ашчинице, алвадинице, бакалнице и кафане. У околини пијаце било је више архитектонских објеката. На данас празном платоу испред Филозофског факултета, налазио се Турски хан из XVIII века, у коме је осамдесетих година XIX века усељен хотел „Империјал“, који је, под именом „Стамбол-капија“ пословао до 1968. године, када је срушен. На истом уличном фронту у данашњој Узун Мирковој улици, 1853. године подигнут је хотел „Српска круна“, највећи у Београду тога доба. На додиру данашње Васине и Студентског трга, сем хотела „Македонија“, била је и кафана „Рајић“, позната по томе да је већ 1860. године гостима прва у Београду нудила до тада потпуно непознат, турско-лесковачки изум - ђевапчиће. Године 1867. планом реконструкције вароши предложено је да се пијаца уклони и на њеном месту уреди парк.

Након ослобођења од Турака, терен Велике пијаце је изнивелисан и заравњен, 1880. године, на средини трга подигнута је чесма са обелиском, а 1886. године на празној половини пијаце уређен је парк. Највероватније захваљујући стеченој репутацији и навикама Београђана, али и оних који су доносили производе на пијацу, пијаца је опстала на старом месту све до 1926. године. Иако се изградњом парка пијачни простор смањио и почетком века био сведен само на тротоаре и простор испред зграде Универзитета, популарности пијаце допринело је увођење трамвајске линије-окретнице број 1, чиме је побољшано снабдевање и превоз муштерија и продаваца. Увођење ове трамвајске линије колико је помогло толико је и одмогло пијаци, па је Генералним урбанистичким планом 1924. године, предложено измештање пијаце. Године 1931, довршена је ограда и постављене су капије парка.

Студентски трг данас представља научно-образовни квартал у коме се налазе зграде неколико факултета, Ректорат Универзитета у Београду, као и музеји и друге зграде од значаја за науку и образовање.

Зграда Капетан-Мишиног здања саграђена је 1863. године као приватна палата Мише Анастасијевића, „дунавског капетана“, трговца и пословног партнера кнеза Милоша Обреновића. Зграда је изграђена у духу романтизма. Представља спој романо-готског, ренесансног и српско-византијског стила. На средишњем делу главне фасаде, могу се уочити скулптуре Аполона и Минерве. У другој половини 19. века Капетан-Мишино здање је било најмонументалнија зграда у Београду. Од периода када је саграђено у њему су били смештени: Гимназија,

Велика школа, Министарство просвете, Народна библиотека, Народни музеј и друге културно-просветне установе. Од када је саграђено до данас, Капетан-Мишино здање је служило народном просвећивању. Данас се у њему налази Ректорат Београдског универзитета.

Београдска разгледница из 1937. године

Зграда Филозофског факултета завршена је 1974. године. Приликом уређења земљишта на пјацици између факултета и Капетан-Мишиног здања, уз сам зид Капетан-Мишиног здања, пронађени су остаци римских терми из III века, које су након истраживања поново затрпане, а њихов трикохални облик приказан је истоветним обликом ниског зида од широких црвених плоча, које треба да подсети на римски начин зидања оваквих објеката. У средишту пјацице између Капетан-Мишиног здања и Филозофског факултета подигнут је 1994. године Споменик Петру II Петровићу Његошу (1813-1851).

Зграда Хемијског факултета (некадашња зграда Природно-математичког факултета) изграђена је 1954. године, на месту некадашњег затвора „Главњача“, који је познат и као „политички затвор“ у којем су затварани политички противници свих режима, који су постојали током постојања ове зграде од 1864. до 1953. године. У овом затвору се није робијало већ је служио за привођење ухапшених и саслушања.

Поводом тридесетогодишњице ослобођења Београда 1974. године, испред зграде Хемијског факултета постављен је споменик са мозаиком на ком је исписан текст: „На овом месту налазио се затвор Управе града Београда „Главњача“. Хиљаде комуниста и бораца за слободу страдало је у њеним ћелијама. Запаљена је и до темеља изгорела у борбама за ослобођење Београда“.

У згради Хемијског факултета, на четвртм спрату, налази се Минералoшки музеј. Збирка минерала и стена, коју музеј поседује, потиче са краја XIX века. То је период када је минералoгију предавао Јосиф Панчић. Данас, збирка музеја броји око 4500 примерака различитих минералних врста, стена и руда са домаћих локалитета и поклона различитих музеја страних земаља.

У згради **Филолошког факултета** данас се налазе и Биолошки и Географски факултет. Некада се на овом месту налазила мала спратна зграда, у којој је, пре преузимања престола живео кнез Александар Карађорђевић и у којој је рођен краљ Петар I Карађорђевић. У првој години Првог светског рата, у њој је нашао привремени смештај Народни музеј. После рата и оштећења Капетан Мишиног здања 1922. године, на иницијативу Јована Цвијића, подигнута је данашња зграда позната као Нови универзитет.

Коларчев народни универзитет је задужбина Илије Милосављевића Коларца, трговца и народног добротвора који је 1861. године основао фонд за помагање књижевности, а 1877. године цело своје имање даровао за подизање српског универзитета. Године 1924. подигнута је зграда позната као Задужбина Илије М. Коларца, која је почела са радом 1932. године. Данас ова установа представља веома значајан културни чинилац Београда и Србије. Поред Концертне сале и Центра за музику у оквиру Задужбине су и Центар за предавачку делатност, Центар за наставу страних језика и Центар за издавачку делатност.

Етнографски музеј основан је 1901. године издвајањем етнографских збирки из Народног музеја. Налази се у згради бивше Трговинске коморе (Берзе) која је саграђена 1934. године. Године 1934, на месту некадашње кафане „Уједињење" подигнута је зграда Београдске берзе или Трговинска комора (касније Етнографски музеј).

Шеих-Мустафино турбе је маузолеј који се налази на углу данашњег Студентског трга и Вишњићеве улице. Подигнуто је 1783. године, што се може прочитати са плоче над улазом, и било је у саставу текије моћног дервишког реда Кадири. Облик турбета потиче из

предисламског времена. Турбе има шестоугаону основу над којом се уздиже тамбур који носи куполу кружне основе. Унутрашњост је украшена записима из Курана, а на средини просторије налази се покривен саркофаг који обележава гроб. Текија је у српском устанку 1804-1813. године једно време служила као седиште Правитељствујућег совјета. У њој је 1811. године умро Доситеј Обрадовић. Турбе шеих Мустафе рестаурирано је 2013. године и представља споменик културе од великог значаја.

Шеих Мустафино турбе

Зграда Аероклуба налази се на углу улица Краља Петра и Узун-Миркове, саграђена је 1934-1935. године за националну установу ваздухопловства Краљевине Југославије. Аероклуб је основан 1921. године под именом „Српски аероклуб“ од стране Друштва за ваздушни саобраћај. Ово акционарско друштво је 1927. године прерасло у првог југословенског ваздушног превозника „Аеро-пут“, а после Другог светског рата у Југословенски аеротранспорт (ЈАТ). У делу зграде према улици Краља Петра смештен је легат сликара Петра Добровића. Зграда Аеро клуба поседује значајне културно-историјске и архитектонске вредности, као национална установа ваздухопловства Краљевине Југославије. Представља репрезентативан пример арт декоа у Београду и посебан допринос европеизацији београдске архитектуре.

Зграда Електрометала подигнута је крајем XIX века, у стилу неоренесансе, налази се на адреси Студентски трг 11.

Универзитетски парк био је познат и као Панчићев парк, Студентски парк, и Академски парк. Први урбаниста Београда, Емилијан Јосимовић, сматрао је да овом простору доликује нешто репрезентативније од пијаце, па је након 1869. године, када су почели радови на регулацији, скратио Велику пијацу за половину, а преостали део је претворио у парк. Прве урбане контуре парк добија крајем 19. века, а дефинитивно је уобличен 30-их година XX века подизањем садашње барокне оgrade. Током 2012. године урађена је реконструкција комплетног парка, замењени су тротоари и обновљене све стазе у парку. Академски парк је, са становишта ботаничке вредности, значајан јер се унутар мале површине налази 21 врста дрвећа. До 2008. године је најстарија била јапанска софора која је након 120 година посечена, а на њеном месту је обликована клупа.

Споменици у Универзитетском парку

У Универзитетском парку се налазе три споменика: споменик Јосифу Панчићу (1814-1888), је најстарији, откривен 1897. Године; споменик Доситеју Обрадовићу (1742-1811) подигнут 1914. године, којим је Доситеј представљен у покрету, са штапом у руци, загладан у

стазу којом се упутио, а у доњем делу постаментa исклесане су његове речи: „Идућ - учи, у векове гледај!“ ; споменик Јовану Цвијићу (1865-1927) постављен је 1994. године, као трећа у низу скулптура у Универзитетском парку.

На Студентском тргу налазе се и куће уметника и значајних личности као што су кућа архитекте Милана Секулића у Узун-Мирковој улици, кућа Арона Левија у Улици краља Петра, кућа трговца Стаменковића у Улици краља Петра, кућа Мике Бшкеназија у Улици цара Уроша.

Библиотека „Ђорђе Јовановић“ и дечије одељење библиотека „Драган Лукић“ налазе се на адреси Студентски трг 19.

Хотел Square Nine као савремена грађевина 21. века поштујући стил, колорит и висину околних зграда уклопљен је у амбијент Студентског трга.

Посетиоцима Студентског трга на располагању су оближњи ресторани, посластичарнице, ресторан брзе хране, бројне кафетерије и кафићи, продавнице различите робе, неколико књижара итд.

Саобраћајни положај Студентског трга је изузетно повољан. Још приликом аустријске реконструкције тврђаве и вароши у XVIII веку постављена је капија на југоисточном бедему Горњег града и пробијена данашња саобраћајница на правцу Узун Миркове и Васе Чарапића улице, према Стамбол-капији. Премда тек као назнака просторног дефинисања трга, ова интервенција до данас опстала као један од ретких „отисака“ урбане реконструкције вароши из тог доба. Данас је Студентски трг саобраћајно изузетно добро повезан са свим деловима града бројним линијама градског превоза. Са Студентског трга крећу аутобуска линија 31 и тролејбуске линије 19, 21, 22, 28, 29, 41 чиме је обезбеђена јако добра саобраћајна доступност и повезаност са осталим деловима града. У будућности се планира претварање Студентског трга у пешачку зону.

Од римских терми, преко турског гробља и велике пијаце Студентски трг се временом мењао и попримао нови изглед и просторну структуру, а данас свакако представља део Београда у коме је на релативно малом простору концентрисан значајан број споменика и културних и образовних институција.

Јелена Вићентијевић

СТАНОВНИШТВО ОПШТИНЕ ЛАЗАРЕВАЦ

Општина Лазаревац административно припада Граду Београду и једна је од 17 општина у оквиру истоименог региона. Обухвата територију од 389 km² и спада у четири највеће београдске општине. Статус градског насеља Лазаревац је добио 1964. године, тако да спада међу најмлађа градска насеља Србије.

Према попису извршеном 2011. године, густина насељености у лазаревачкој општини знатно је изнад просечне у Србији. У централним деловима Србије на квадратном километру у просеку живи 97 становника, а у Лазаревцу и околини 153. На територији општине, у преко 18.000 домаћинстава и близу 8.000 сеоских газдинстава, данас живи 59.349 становника, од којих је скоро половина у граду Лазаревцу.

Наведени подаци указују на „урбану револуцију” општине Лазаревац која је изазвана активирањем ЈПРБ „Колубара”. Највећи раст забележен је 1991. у односу на претходни попис 1981, где је дошло до пораста становништва за 6.780.

Кретање становништва на подручју општине Лазаревац, поред апсолутног повећања становништва, карактерише негативни природни прираштај. После 2000. године долази до пада негативног природног прираштаја са -2,9 ‰ на -1,9 ‰ 2011. године.

Ширење површинских копова и све већа експлоатација угља, али и непосредна близина Београда, узрок су изражених демографских померања. Број становника у појединим насељима драстично се смањује, а нека од њих се и потпуно исељавају. Готово трећина насеља налазе у експлоатационом подручју, а то су: Пркосава, Рудовци, Барошевац, Зеоке, Медошевац, Вреоци. Због ширења угљенокопа село Сакуља је потпуно исељено 70-их година 20. века. Исељено је још и село Цветовац. С друге стране, до наглог прилива долази у граду Лазаревцу, Великим Црљенима, Степојевцу, како становништва са општинске територије тако и људи из других делова Србије, а и изван ње, које привлаче економске предности Лазаревца и околине. Истовремено су, међутим, изражене и селидбе у суседне општине. Села Бурово, Дрен, Шопић и Петка су делимично урбанизовани, јер се налазе на периферији града Лазаревца, па се очекује повећање броја становника у овим насељима.

Општина Лазаревац има нешто нижи степен урбанизације (51,1 ‰) у односу на републички просек (56,4 ‰). Број и структура насеља

утицали су да становништво према урбано-руралној структури чини 59,7 % градског и 40,3 % сеоског становништва.

Табела 1. Кретање броја становника у периоду 1971-2011.

Година	Број становника
1971.	45.675
1981.	51.068
1991.	57.848
2002.	58.511
2011.	59.349

Што се националне структуре становништва тиче најбројнији су Срби (95,5 %), затим Роми (1,1 %), и Црногорци (0,3 %). У општини је регистровано још 18 националних и етничких групација чији припадници учествују са свега 0,6 %, док остало становништво и становништво које се није изјаснило чине 2,5% укупне популације.

Старосна структура становништва општине Лазаревац је забрињавајућа јер преовлађује становништво старости између 55-59 година. Присутно је смањење учешћа младог, посебно фертилног, а повећање учешћа старог становништва. Према подацима из Републичког завода за статистику 2002. године највеће учешће је имало младо становништво од 15-19 година са 7,4%, да би се 2011. године тај проценат смањио на 6,1%. Насупрот томе, контингент становништва старости изнад 60 година је повећало учешће у укупној популацији са 19,6% на 21%.

Просечна старост становништва износи 40,7 година. што је мање од просечне старости на нивоу града Београда (41,8 године) и Републике Србије (42,2 године). Просечна старост жена износи 41,7, а мушкараца 39,6 година.

Демографски развој зависи у великој мери од бројности омладине у млађим старосним групама и уколико је та омладина бројнија утолико ће бити јача и њена репродукција. Иако на тај развој утичу и други фактори (психолошки, социјални, економски, традиција, етничка припадност), старосна структура ипак најпоузданије пружа одређено обавештење у којој мери ће старије генерације бити замењене младима

и оним старосним групама које ће се улити у категорију радног потенцијала.

Образовна структура становништва

Образовна структура има посебан значај у демографским истраживањима, с обзиром на утицај који има на природно и миграционо кретање становништва.

Табела 2. Образовна структура становништва, 2011. године

Без школске спреме	1.102
Непотпуно основно образовање	5.044
Основно образовање	10.237
Средње образовање	27.845
Више образовање	2.144
Високо образовање	3.268
Непознато	172
Укупно	49.812

У образовној структури становништва старог 15 и више година на подручју општине Лазаревац, завршена средња школа је најчешћи вид образовања (55,9% становника), на другом месту је основно образовање (20,5%), док је 10,8% становништва општине са вишом и високом стручном спремом. Значајно је напоменути да је 32,9% становништва општине на нивоу основног и нижег образовања, што неспорно захтева веће ангажовање на образовању становништва кроз доквалификацију, преквалификацију и програме перманентног образовања.

Марија Јовановић

ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКА КЛИСУРА

По природним и туристичким вредностима Овчарско-кабларска клисура представља најсложенији и најзначајнији део долине Западне Мораве. Клисура је дуга око 20 km и усечена између Овчара (985 m) и Каблара (890 m) до 550 m дубине. Одликује се стрмим кречњачким одсечима са пећинама, малим проширењима, меандрима, очуваном шумском вегетацијом и већим бројем извора. У њој се налази Овчар бања са добро укомпонованим бањским и кампинг насељем. У овом делу реке налазе се и две језерске акумулације-„Овчар бања“ и „Међувршје“. Сложена морфолошка, хидролошка и екосистемска композиција клисуре делује сликовито и контрастно, пружајући разноврсне могућности туристичког активирања. Мозаичност предела употпуњује група од 10 манастира, одлично уклопљених у околни пејзаж, тако да је ова клисура пример успешног прожимања природних и културних туристичких вредности.

Десет манастира у Овчарско-кабларској клисури, познати и под именом Српске Света гора (или Мала српска Света гора), као драгуљи разбацани су у најатрактивнијем делу ове клисуре. Неки од њих подигнути су у доба Немањића, Лазаревића и Бранковића. Имали су изузетно значајну улогу у очувању духовног живота и идентитета српског народа. На десној обали Западне Мораве су: Ваведење, Вазнесење, Преображење, Сreteње и Света Тројица, а на левој: Благовештење, Илиње, Јовање, Успење и Никоље. У овчарско-кабларским манастирима вековима су чуване старе рукописне књиге, а неке од њих су овде и настајале.

Упркос убрзаној урбанизацији Овчарско-кабларске клисуре, кроз коју пролазе Ибарска магистрала и пруга Сталаћ-Пожега, њена добро очувана флора често је реликтна, а животињски свет бујан и разноврстан. Бројне су барске корњаче, шарени даждевњаци, куне белице и златице и јазавци. Изнад реке се готово вертикално издижу литице Каблара. Окренуте су ка југу и стога рефлектују сунчеве зраке на суседни Овчар, због чега на њему буја сасвим другачија вегетација. У подножју Овчара расту букве, а при врху храстови, што је неуобичајено. Литице Каблара делују као непрелазна препрека за планинаре, али

успон до врха је изузетно лак, јер је на самој половини одмориште звано Савина испосница, са извором који се налази у самој стени.

Манастир Преображење

Ова клисура са својом разноврсном вегетацијом представља музеј у природи, има изузетан значај и представља посебан рефугил угрожених, ретких и интересантних врста. Под шумом се налази 1728,28 ha, а необрасло шумско земљиште заузима површину од 208,73 ha. По пореклу највећу површину заузимају изданичке шуме (763,98 ha). Најважнијим се сматра присуство терцијарних реликта као што су црни граб, цер, китњак, црни јасен, клен, ситнолисна липа, руј, дрен, калина, павит и др. Остаци шумске заједнице црног бора запажају се на Овчару, на око 900 m надморске висине.

До сада је констатовано око 546 биљних врста. Овчарско-кабларску клисуру одликује рефугијални карактер терцијарне флоре који нам указује на старо порекло флоре и вегетације. Стога су барски раставић, сива суручица, ловоролисни јеремичак, златна папрат и златан заштићене биљне врсте. У клисури расту 33 биљне врсте васкуларне флоре, а на природним стаништима су заштићене висабаба и цикламе као и седам врста из фамилије орхидеја. С флористичког аспекта посебну вредност имају јужне падине Каблара, његови остенаци и кречњачке стене. Најзначајнија фаунистичка група подручја клисуре су птице, које су најбоље проучене, а до сада су евидентиране 104 врсте на разним стаништима (шумска станишта, стене, литице, водена станишта и ливаде). Пажњу заслужују сиви соко, сури орао, јаребица камењарка,

сива чапља. У клисури налазимо и двадесет врста сисара (тринаест врста од међународног и седам врста од националног значаја). Присутно је и једанаест врста гмизаваца, од којих седам врста од међународног и националног значаја. Водоземци и остала фауна нису довољно истражени. У водама Овчарско-кабларске клисуре живи 20 врста риба међу којима доминирају шаранске врсте (14 врста).

Спелеолошким истраживањима Овчарско-кабларске клисуре констатовано је четрдесетак спелеолошких објеката, потлачина, кратких пећина и две крашке јаме. На Каблару је пописана 31 пећина. Најдужа је Врелска пећина са леве стране Бањског потока, дужине 70 m. Најатрактивнија је пећина Турчиновац, чији је отвор висине 10 m и ширине 6 m. Најпознатија је пећина Кађеница, на десној страни клисуре, око 1 km узводно од бране у Овчар Бањи. Име је добила по паљењу снопова сламе на њеном улазу од стране Турака у време Хаци-Проданове буне 1814. године, када је у њој димом угушен већи број скривене српске нејачи.

Овчарско-кабларска клисура

Кроз клисуру пролази западно-моравски путни правац који је веза северне Србије са западним делом земље и Црном Гором, као и железничка пруга Сталаћ-Пожега. Дужина Овчарско-кабларске клисуре мерена дуж речног корита је 16 km, односно дупло је већа од праволинијског растојања између почетка, код села Тучково, и завршетка клисуре, узводно од ушћа реке Каменице у Западну Мораву. Ова разлика је последица изразитог вијугања реке и долиноског дна.

Главну морфолошку особеност клисуре представљају јако изражене окуке речног тока Западне Мораве. Најатрактивнију форму имају међусобно спрегнуте, наспрамно положене меандарске петље, брдо Рапајловача и рт на коме је манастир Успење.

Највећа дубина клисуре је у њеном средишњем делу и у односу на врх Каблара износи око 620 m, а у односу на врх Овчара 710 m. Две саграђене бране су природан водоток Западне Мораве преобратиле у вештачка језера. Изградњом хидроелектране „Међувршје“ формирано је вештачко језеро површине 150 ha и највеће дубине око 23 m. Највећа ширина језера је 300 m, а најмања 40 m. Акумулација је данас 60% засута наносом. Језеро је погодно за спортове на води и риболов. Друго, узводније језеро, настало је изградњом бране „Овчар бања“. Засипањем је сведено на речни ток. Једине сталне притоке Западне Мораве у клисури су Бањски поток и Асановац. Остале притоке често пресушују. У клисури има и око четрдесет извора. Ту је и десетак бунара, од којих је један део извора каптиран и у функцији су као чесме.

Овчар бања

Посебну хидрографску особеност Овчарско-кабларске клисуре представљају термалне воде у Овчар Бањи. Претпоставка је да термоминералне воде Овчар Бање истичу из велике дубине што поткрепљује чињеница да на дубини од 38 m температура воде износи 58°C. Термички и инсолациони услови у клисури су ближи стању које влада у Чачанској него у Пожешкој котлини, због веће отворености и

близине Чачанске котлине. Термичке разлике између појединих делова клисуре условљене су, на првом месту, надморском висином и експозицијом. Може се закључити да је десна, овчарска страна клисуре, хладнија од јужне, кабларске стране.

На основу инверзије вегетације закључује се да је у најужем, стешњеном делу клисуре, нешто хладније ближе долином дну него у појасу изнад њега, на стотинак метара релативне висине. Опадање температуре са надморском висином износи око 0,3°C на сваких 100 m, што значи да је средња годишња температура на врху Овчара нижа него у Чачку за 2,5°C. Најучесталији су северозападни ветрови, али и ветрови из источног, кошавског правца имају велику учесталост. Карактеристичан је и велики број дана без ветра.

Овчарско-кабларска клисура је Уредбом Владе Републике Србије заштићена као предео изузетних одлика и као природно добро од изузетног значаја. Сврстана је у „I категорију”. За стараоца је одређена Туристичка организација Чачка.

Ова клисура је предео изванредне пејзажне разноликости, лепоте и атрактивности, подручје разноврсне и вишеструко значајне флоре и фауне. Јединствена је и веома значајна културно историјска целина, богата меморијалним и сакралним објектима и обележјима. Туристичка организација Чачка организује излете до свих атрактивних места у Овчарско-кабларској клисури. Организоване групе и појединци уз пратњу туристичких водича могу посетити манастире, уживати у природним атракцијама, уз шум воде и цвркулт птица провести један или више дана у једној од најлепших клисура Србије.

У Овчарско-кабларској клисури налазе се уређене риболовне стазе, тако да постоје добри услови за бављење спортским риболовом. Воде акумулација богате су врстама: деверика, буцов, мрена, шаран. Сплаварењем и вожњом чамцем реком која протиче кроз ове пределе, туристи могу уживати у погледу на планинске пејзаже, манастире, пратити лет бројних врста птица. Шум који допире из природе, вода и зеленило могу бити довољан разлог за тренутке одмора и опуштања.

Милица Ружичић

СИБНИЧКИ КРАС

Гледићке планине се налазе у јужном делу Шумадије. Припадају Динарском систему и представљају наставак Шумадијских планина. Пружају се у правцу север-северозапад, југ-југоисток у дужини до 41,5 km између Крагујевца на северу и Трстеника на југу, затим Рековца на истоку и Груже на западу. Просечна ширина од запада према истоку је 20 km. Испресецана је бројним потоцима и рекама, клисурастог типа. Јавља се местимично кречњак.

Површински крашки рељеф представљен је мањом крашком оазом (Сибнички крас) на Великом Граду (818 m), врху Гледићких планина, између Сибнице и Жупањевца. Крашки рељеф је развијен у највишој крашкој зони на 700 до 800 m надморске висине. Крашки процес је почео у току горњег миоцена. На површини се јављају оголели и усамљени стеновити кречњачки блокови и остеоци. Чине га море стена, пећине, јама и врело „Говор вода“.

Море стена се простире на падинама брда Град од врха, 818 m до неких 700 m надморске висине. То је условило настанак крашких облика рељефа у овој области. Крашки терен је обрастао закржљалим четинарима и ниским растињем.

Од подземних крашких облика рељефа издвајају се низ пећина на брду Град (818 m): Сибничка, Мала Тамница, Мала пећина и Сибничка јама.

Сибничка пећина се налази у шумовитом терену, на брду Град (818 m), у источном делу Гледићких планина, на контакту миоценских и кредних седимената (бели кречњак доње креде). Добила је име Сибничка пећина јер се налази на левој обалској страни Сибничке реке, у атару села Сибнице, на граници са Жупањевцем. До пећине се може стићи из више праваца, и то од Сибнице, Жупањевца, Надрља и Каленићког Прњавора.

Сибничка пећина зове се још и Велика Тамница. Налази се у југоисточном делу врха Велики град (818 m). Простире се у правцу запад-исток. Налази се на надморској висини од 802 m. То је највиша и најстарија пећина у Шумадији. Настала је у горњем плиоцену.

Формирању пећине претходио је интензивни процес крашке ерозије (корозије), при чему су се површинске воде све више губиле у пукотинама. На тај начин се површинска хидрографија преселила у кречњачко подземље, где је крашки процес са флувијалном ерозијом,

проширивао пукотине и претварао их у канале кроз које су се подземне воде пробијале у дубини земље. У њему је завршен ерозивни рад воде још током горњег миоцена. У току је акумулативни процес, испуњавање калцитним наслагама, о чему нам говори постојање само једног накита.

Улазни канал формиран је дуж једне дијаклазе J-ЈИ-СЗ, док је средишни канал формиран дуж укрштених дијаклаза истог правца пружања. На основу правца пружања главног канала, проходни део пећинског канала формиран је дуж дијаклазе. Уздужни профил канала је изломљен, са сменом нормалних и инверсних сифона. Пећински ходници се карактеришу сменом сужења, кроз које се једва може провући и проширења. Таванице су пуне подземних шупљина. Шупљине се увећавају дубинском и инверсном (реверсном) вертикалном корозијом и механичком ерозијом, па се услед раста таваница истањују, што може доћи до обурвавања. Симултани стимулативни процеси (убрзана корозија и ерозија, појачане сеизмичке активности) убрзавају и појачавају рушење. Даља морфолошко-хидролошка еволуција везана је за рад прокапнице. Проширивањем пукотина на таваницама, корозивним деловањем воде прокапнице понируће воде од атмосферских падавина, долази до нарастања пећине у висину. Тако настају пећински накити. Стварају се пукотине, где прокапница наједа кречњачку масу.

Пећина је приступачна и у њу се може ући, а састоји се од више морфолошких целина: улазни канал, прво овално проширење, други канал, друго овално проширење, вертикални канал, десни канал, главни канал. Улаз у пећину представља отвор-пукотина висока 3 m, широка 2 m при дну, а при врху 0,5m, троугластог облика, припада типу „затворених пећина“. Улаз се простире у дужини од 6 m. Од улаза канал благо завија уз минимални успон од око 20-так степени. Затим се шири у прво овално проширење димензије 3-4 m. Температура ваздуха на почетку пећине је 20 степени.

Од првог овалног проширења, неких 4-6 m од улаза, канал се нагло ломи под углом од скоро 90 степени у десно. Након првог овалног проширења плафон се нагло спушта и пролажењем кроз сужење, у дужини од 3-4 m, излази се у овално проширење, канал висине 3 m, ширине 2 m, високог плафона, на коме се налази уски канал облика куполе, кроз које се врши процеђивање воде и земљаног материјала са површине. Дно овалног проширења је покривено земљом, а из њега се пружају у облику слова V два завршна канала, односно два бочна хоризонтална канала дужине до 2 m и један вертикални висине 4 m, где

се завршава Сибничка пећина. Први бочни канал је хоризонталан, дужине 2,35 m и просечне ширине 0,4 m, који се при врху смањује и износи 20 cm. Она се завршава унутар кречњачке масе непроходним пукотинама.

Главни канал који је испитан простире се у дужини од 11 m, а укупна дужина пећинског канала је 20 m. Карактеристична је по смени конформних (пећински канали нагнути према пећинском улазу) и инверсних делова (пећински канали нагнути од улаза према унутрашњости кречњака).

Пећина је сува и са једним украсом у виду драпера са три боје, које се налази на почетку споредног канала на висини од 2 m. Спада у просте спелеолошке објекте и краће пећинске системе.

Пећина Мала Тамница налази се на источним падинама Гледићких планина, на врху Град (818 m), испод Сибничке пећине, у југозападном делу, на 800 m надморске висине, испод стенских литица и старе букве, на левој обали Сибничке реке, у атару села Сибнице. Простире се у правцу СИ-ЈЗ.

Улаз у пећину је отвор висине 30 cm, ширине 65 cm при дну, а при врху се сужава, облика троугла. Дубина улаза је 2,3 m. Препреку за даље истраживање представља камен на улазу који су вероватно поставили мештани да им стока не би упадала. Пукотине у унутрашњости кречњачке масе завијају и чине мрежу шупљина, што условљава интензивну циркулацију понируће воде и подкопавање кречњачких слојева. Просечна дубина пећине је око 10 m, а дужина 28 m. На најдубљем делу, до више ивице, процеп је дубок 16,5 m. Процеп је настао спајањем неколико руптура фамилије А, уз повремено пресецање руптурама фамилије В. Канал завија и пружа се у правцу 6°-186°.

Претпоставља се да у овој пећини има остатака животињских врста троглофили и троглобионти. До сада нису спроведена спелеоентомолошка и општа спелеобиолошка истраживања. Потребно је урадити мониторинг и то комплетирање листе животињских врста.

Простор око Мале Тамнице изграђен је од баремских седимената. Они имају незнатно рапрострањење. Од њих су изграђени кречњачки висови, између Жупањевца и Каленићке реке, Великог града и Кречане. Барем је представљен сивим, масивним, а ређе банковитим кречњацима, који су прекристалисани, здробљени и прожети калцитским жицама.

Од кречњака су заступљени псеудобиоспарити и биомикрти, ређе пелспарити, који често садрже обиље органског детритуса. Баремски кречњаци садрже доста фосилног материјала. Дебљина ових кречњака је 70-100 m.

Мала пећина

Налази се на источним падинама Гледићких планина, на југозападним падинама врха Град (818 m), западно од пећина Мала тамница, испод Сибничке пећине, у врху мање јаруге, испод стрмих литица Града, у сибничком красу, на 800 m надморске висине. Простире се у правцу СИ-ЈЗ.

Улаз је створен дуж дијастрома, па је у облику правоугаоника, код хоризонталних кречњака. Дијастрома и брахиклазе (различите пукотине) омогућују отицање подземне воде и одређује путеве њиховог ерозивног и корозивног деловања.

Отвор улаза у ову пећину је широк 1,90 m, висине 60 cm, дубине 1,2 m, где се обрушила стена, која представља препреку за даље истраживање. Отвор је издуженог овалног облика и због малих димензија у њега се не може ући. Претпоставља се да на дну пећине има трагова фосила и да је дуга око 5 m. Стена која спречава улазак у пећину потиче од мештана, да им домаће животиње не би упадале и крије тајне ове мале пећине.

Сибничка јама

Налази се на источним обронцима Гледићких планина у атару села Сибнице, у језгру сибничког краса, на југозападним падинама врха Град (818 m), западно од Мале пећине и пећине Мала тамница, на 800 m надморске висине, у правцу З-И.

Настала је крашком ерозијом, одозго наниже, хемијским, механичким и хидростатичким утицајима воде која понире (прокапница, кишница, снежница), при чему раствара кречњак дуж зидова пукотине, где се пукотине проширују, а њена апсорпциона моћ се повећава. Пукотине ове јаме су широке на почетку што нам говори о дејству веће количине воде, што повећава интензитет крашке ерозије и убрзава морфолошку еволуцију. Површинско отицање се преобраћа у подземно, што појачава интензитет механичке ерозије. Вода носи

дробљени и шљунковити материјал, која врши снажну корозију, убрзава ширење јама и њену морфолошку еволуцију.

Јама је настала као последица водопродних пукотина, чистоће и дебљине кречњака, њеног топографског положаја, количине падавина. Јама је малих димензија и припада групи простих јама са једним вертикалним каналом. Настала је на површини кречњака у виду зјапећег отвора, где се спушта у дубину кречњачке масе у виду стрмог искошеног канала.

Морфолошки отвор је предиспониран двема пукотинама (дијаклазама) које секу кречњаке под правим углом. У ове пукотине продире атмосферска вода и вода са површине под деловањем Земљине теже и силази до вододржљиве основе где се скупља. Ова несметана подземна циркулација воде у унутрашњости један је од основних предуслова за стварање и развијање јама.

Улаз у јаму представља отвор висине 1,85 m, ширине 1,2 m, а јама је дубока 12 m. Температура ваздуха при врху је 19 степени, а у унутрашњости, на већој дубини, је 15 степени (7.10.2012.) Проходна је и у њу се може ући кроз мали, узани отвор.

У унутрашњости од отвора јама се шири у ширину од 3-4 m, у пространу дворану, а затим се на 12 m јако сужава и представља препреку за даље продирање у подземне тајне најдубље јама у Шумадији.

Када се баци камен у јаму, он дуго путује док не падне на дно и чује се ударац. Претпоставља се да је на дну језеро и да је повезано са извором Говор-вода, која се налази испод јама на 701 m надморске висине.

Неистражена је и има облик пећине. Добила је име по истоименом селу.

Овај јединствен предео у Централној Шумадији плени својим изгледом. Посетици су локално становништво, планинари и заљубљеници природе. Прави љубитељи природе не треба да пропусте прилику да посете Сибнички крас. Представља један од незаобилазних локалитета Шумадије који привлачи туристе.

Зорица Вуловић

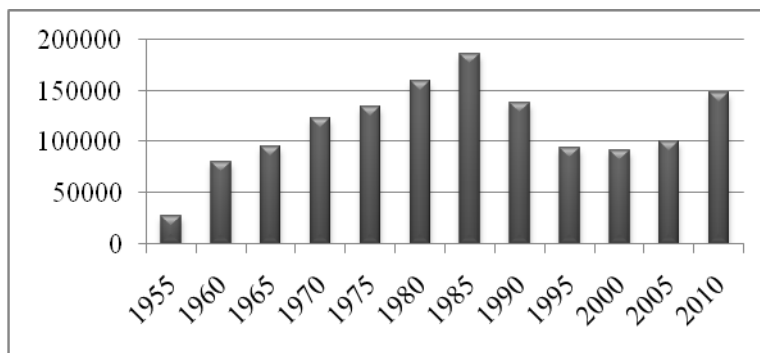
ПРОМЕТ ТУРИСТА У ВРЊАЧКОЈ БАЊИ

Процес организованог лечења и организованог туризма Врњачке Бање почиње оснивањем „Основателно фундаторског друштва лековито-киселе вруће воде у Врњцима“ 1868. године. Све до Првог светског рата није било модерно органозованог туризма, јер се радило о појединачном, неорганизованом одласку на лечење. Године 1868. забележен је први званични промет - 583 госта остварило је 16.140 ноћења, што значи да је у просеку сваки боравио у Бањи око месец дана. Наредних година бележен је раст броја туриста. Златне дане Врњачка Бања је имала средином осамдесетих година прошлог века, када је бележила рекорде посећености и стекла епитет туристичке престонице Србије.

После Другог светског рата држава обезбеђује бројне погодности широком слоју становништа. Организују се посебна радничка одмаришта. Радници остварују право на плаћени годишњи одмор. Како би задовољила захтевима туристичке тражње који постају све сложенији услед пораста стандарда, Врњачка Бања улаже велике напоре у циљу осавремењавања понуде. Граде се нови хотели са пратећим садржајима, базени, клубови, центри за дијагностику, лечење и рехабилитацију. Рекордна година туристичког промета у Врњачкој Бањи је 1985. када је бању посетило 186.173 туриста, који су остварили 1.642.097. ноћења.

На раст промета је пресудно утицала стабилна политичка ситуација, пораст стандарда, изградња капацитета и других садржаја намењених употпуњавању туристичке понуде. Такође, почињу да се одржавају и прве манифестације. У овом периоду је изграђен хотел „Звезда“, тако да поред постојећег здравственог туризма почињу да се развијају и конгресни, манифестациони и спортско-рекреативни туризам. У овом периоду структура гостију се мења јер је све више оних са већим приходима, боравак се скраћује (1868. године просечан боравак је износио тридесет дана, а 1985. године девет дана) али приходи од туризма не опадају управо захваљујући структури потрошача.

Последња деценија 20. века, прецизније 1989/1990. година, карактерише се опадањем туристичког промета и такво стање ће се задржати и наредне деценије. Разлоге треба тражити у првом реду у нестабилној политичкој ситуацији и општој стагнацији целокупног привредног и друштвеног развоја. Ту су распад бивше СФРЈ, ратно стање, инфлација, санкције, незапосленост, бомбардовање наше земље 1999. године. Поменути фактори су пресудно утицали на туристички промет. Познато је да нестабилна политичка ситуација представља најснажнији неекономски фактор туристичке тражње. Томе треба додати и губитак посла, а самим тим и смањење прихода тако да становништво нема довољно слободних новчаних средстава које би издвојили за путовање.

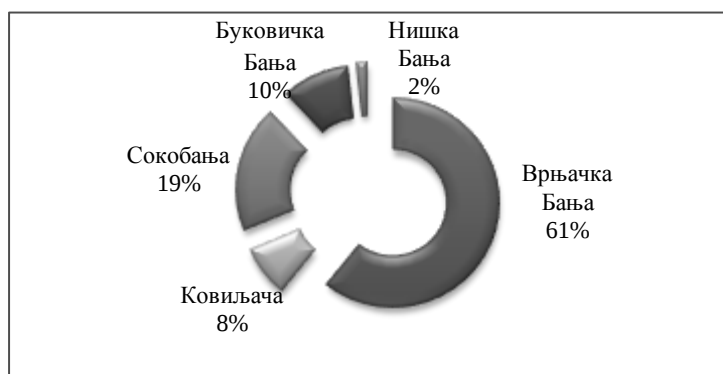

Промет туриста у Врњачкој Бањи по петогодишњим периодима

На почетку 21. века забележен је благи пораст посетилаца али знатно мањи од онога који је Врњачка Бања остваривала деведесетих година. Последњих година Врњачка Бања је почела с организацијом атрактивних манифестација, фестивала, карневала, што је довело до популаризације бање код млађе популације, која у великом броју посећује овакве манифестације. Први међународни Врњачки карневал, одржан је 2005. године и то се одразило на туристички промет: 2005. је забележено 100 794 гостију, а четири године касније број посетилаца је порастао за 48 000, тако да је Врњачку Бању 2009. године посетило 149 993 посетилаца.

На основу табеле може се закључити да долази до опадања просечног броја ноћења. То указује на промену структуре гостију и

карактера посете. У Врњачкој Бањи је све више викендаша и учесника научних скупова. Класични здравствени туризам је већ изгубио лидерство међу осталим видовима туризма. Заменили су га савремени трендови здравственог туризма (wellness).

Процентуално учешће бања Србије у укупном броју туриста 2013. године

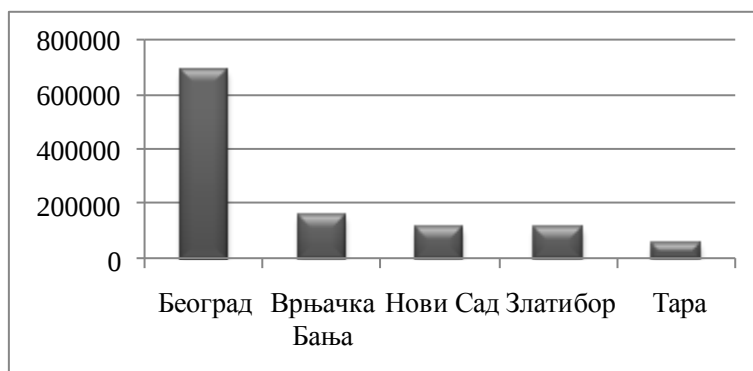
Најдужи просечан боравак у Врњачкој Бањи остварују гости Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију органа за варење и шећерне болести, а најкраћи излетници, путници у транзиту, учесници екскурзија, спортских и културних сусрета и стручних скупова. Домаћи гости остварују дужи просечан боравак од страних, јер страни туристи не долазе ради лечења. Реч је о учесницима научних скупова, путницима у транзиту и пословним људима, који се кратко задржавају. Највећом концентрацијом туристичког промета одликује се август, а затим јул. У ова два летња месеца реализује се 48% укупног броја ноћења. Од јуна до септембра реализује се 60% годишњег броја туриста и њихових ноћења. Јесењи месеци су прометнији од пролећних, а током новембра, јануара и фебруара оствари се само 15% годишњег промета.

Учесници конгреса, спортисти на припремама и учесници манифестација су најбројни у Врњачкој Бањи. Поменути догађаји не трају дуже од 3-4 дана. Од 2006. године просечна дужина боравка туриста константно опада. Године 2013. просечна дужина боравка домаћих туриста је била четири дана, а страних посетилаца три дана. Страни туристи имају знатно сложеније захтеве од домаћих, тако да узроке за краћи боравак, треба тражити и у неконкурентној туристичкој

понуди са недовољно забавних и спортско-рекреативних садржаја, недовољно атрактивних манифестација у вансезони, скромној и непрепознатљивој промоцији и неизграђеном имиџу на међународном туристичком тржишту.

Врњачка Бања има највећи број посетилаца међу свим бањама наше земље, што се може објаснити најдужом традицијом, повољним положајем, великим бројем термоминералних извора али и модернизованом и специјализованом туристичком понудом која обухвата не само лечилишни већ и манифестациони, културни, спортско – рекреативни, излетнички и конгресни туризам.

Регионално посматрано, Врњачка Бања држи високо учешће у туристичком промету Рашког округа, чак 57% туристичког промета се реализује у Врњачкој Бањи. На другом месту је Рашка са учешћем од 29%.

Најпосећенија туристичка места у Србији 2013. године

Посматрано на нивоу државе, Врњачка Бања се налази на самом врху, тачније на другом месту. Више туриста има једино Београд, што је и разумљиво. Београд представља културни, административни и политички центар наше земље. Осим тога има изузетан географски положај јер се налази на раскрсници путева и на тај начин представља и транзитну дестинацију. Тако се може објаснити велики број иностраних посета у Београду, чак 523 493, док је домаћих туриста било чак четири пута мање. У Врњачкој Бањи су доминантни домаћи туристи. То се

може објаснити чињеницом да Врњачка бања за разлику од Београда не представља транзитну већ боравашну туристичку дестинацију.

Замак културе у Врњачкој Бањи

На основу приказаних статистичких података можемо извести неколико закључака везано за туристички промет Врњачке бање:

- У односу на крај 20. века промет туриста са нешто мањим осцилацијама расте, а чак 57% туристичког промета Рашког округа отпада на Врњачку Бању.
- На туристичкој мапи Србије, Врњачка Бања се налази на другом месту, иза Београда по укупном проју посетилаца у 2013. години
- Домаћи туристи су доминантни у укупном туристичком промету општине у 2013. години; просечна дужина боравка је опала и дошло је до промене структуре гостију, “класични” здравствени туризам је изгубио челну позицију.
- Просечна дужина боравка опада када су у питању домаћи гости, док код страних опада знатно спорије, чак се у последњим годинама благо повећава што се може објаснити све већим улагањем напора у модернизацију туристичке понуде.
- Узроке у краћем боравку туриста треба тражити у: слабој конкурентности туристичког тржишта, недовољном улагању у пропагандне активности, недовољно забавних садржаја, недовољно манифестација током целе године, неадекватној политици цена и слабо дефинисаним циљним тржиштима.

Марија Стојковић

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ ПИРОТА

Општина Пирот налази се у југоисточном делу Србије и припада истоименом управном округу. Њена територија обухвата површину од 1.232 km² на којој је према попису из 2011. године живело укупно 57.928 становника. Трагови насељености у овој области потичу из бакарног доба, тачније из периода 3.000–2.000 година п.н.е. Римски војни пут *Via militaris* је од 1. века повезивао Сингидунум и Византион пролазећи кроз ову област. Од почетка 1. до краја 3. века ова област се налазила на тремећи провинција Тракије, Доње и Горње Мезије, након чега га Диоклецијан смешта у новоформирану провинцију Средоземну Дакију. Пирот је у римско доба носио назив *Turres* (срп. кула), а касније *Quimedava* (6. век) и Атруби (12. век). Почетком 15. века помиње се турски назив Закирве, што значи „црквиште“. Каснији турски назив гласио је Шехиркој (*Şehirköy*), што значи град-село. Турци освајају област у првој половини 15. века, а под њиховом влашћу је остао до ослобођења 1877. године. Као резултат сложених историјских околности, територија општине се одликује богатим културним наслеђем, смештеним како у селима, тако и у самом градском насељу Пироту.

Урбано културно наслеђе

Кућа породице Христић у Пироту је објект традиционалне стамбене архитектуре који је у периоду 1846–1848. године изградио пиротски трговац Христа Јовановић, познатији као Мали Риста. Због градитељских и естетских одлика може се окарактерисати као „драгоцена национална вредност“. Основа грађевине је приближно квадратног облика, док је средишњи простор крстастог облика. Целокупна конструкција куће је бондручна и изграђена од дрвета. Три широке стрехе дају крову одлике тимпанона. Кућа има подрум чија је функција била чување вина и ракије. На улазу у кућу се налази трем са виновом лозом. За становање је коришћено приземље у чијој се средишњој просторији налазило огњиште. Спрат је коришћен за пријем гостију, а састоји се из средишњег дела, огњишта са функцијом камина и дела са миндерлуцима.

Миндерлуци, а нарочито они на докату (Женска соба), коришћени су за друштвене активности. Кандил соба је у прошлости имала религијски значај. Данас представља спаваћу собу уређену у

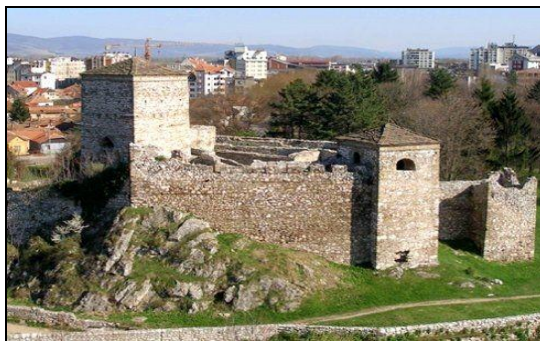
стилу сецесије. У Кући породице Христић налази се Музеј Понишавља који поседује бројне збирке и сталну поставку везану за живот пиротских трговаца из 19. и прве половине 20. века. Комплекс који окружује кућу обухвата сувенирницу и угоститељски објекат „Ладна вода“, чинећи атрактивну амбијенталну целину. Овде је сниман највећи део филмова „Зона Замфирова“ (2002) и „Ивкова слава“ (2005). Одликује се естетским, знаменитим и куриозитетним атрактивним атибутима. Представља споменик културе од изузетног значаја.

Кућа породице Христић, данас Музеј Понишавља

Пиротски град је утврђење испод брда Сарлах на десној обали реке Бистрице у Пироту. Налази се у близини трасе коридора X. Састоји се из Горњег, Средњег и Доњег града. Горњи град је изграђен у време кнеза Лазара услед опасности од напада Османског царства, како би се одбраном ове важне стратешке тачке заштитила држава. У време деспота Стефана Лазаревића изграђен је Средњи град, а након пада средњовековне српске државе тврђава губи свој пређашњи значај, а поново га добија са опадањем турске моћи у 18. веку. Изградња Доњег града је завршена 1804. године. Горњи град је полигоналног облика и његов главни део чини донжон кула квадратне основе изграђена на високој стени. Фасаде кула и зидина Горњег града изграђене су од ломљеног камена и опеке. Средњи град је већи од Горњег града на који се надовезује и неправилног је елипсоидног облика. Степенасто се спушта од донжон куле до југозападне куле, а пад висине је савладан двокраким степеништем. Доњи град је изграђен на већем заравњеном простору у којем су Нишка, Стамбол и Књажевачка капија. Простор око тврђаве је током 1950-их претворен у парк. Окружује га каменом озидан

канал ширине 5–6 m који је имао заштитну функцију. За ову тврђаву се користе и називи Момчилов град, Кале и Градић. Представља споменик културе од великог значаја и одликује се знаменитим атрибутима.

Пиротски град

Зграда Гимназије у Пироту грађена је у периоду 1904–1907. године у духу академске неоренесансе. Током Балканских ратова и Првог светског рата је коришћена као болница. Овај правоугаони објект има основу, приземље и спрат. Фасада приземља је украшена хоризонталним дубоким спојницама и конзолама које се налазе изнад сваког прозора, док су зидови спратног дела глатко малтерисани. Прозори на спрату су правоугаони и украшени са по две конзоле које се налазе у њиховој основи. Средишњи део фасаде чини ризалит на којем се налази улаз у зграду украшен картушима са обе стране. Изнад улаза се налази плитак трем са јонским стубовима и три прозора са тимпанонима и флоралним украсима у стилу сецесије. Највиши део зграде је масивни тимпанон изнад трема. Неки од њених најпознатијих професора били су Стеван Сремац и Радоје Домановић. Налази се у амбијенталној целини коју са њом чине Соколана, зграда Општинског суда и зграда бившег Окружног начелства. Представља споменик културе и одликује се естетским и знаменитим атрибутима.

Зграда бившег Окружног начелства је изграђена пре 1886. године у стилу академског неокласицизма. Основу објекта чини камени сокл изнад којег се налази приземни део са фасадом светло ружичасте боје. Фасада према улици је симетрична и вертикално подељена коринтским пиластрима на четири дела са шест прозора. Сви прозори су украшени конзолама, плитким пиластрима, гирландама и тимпанонима. Испред

зграде се налази јавна чесма из 1886. године посвећена краљици Наталији, чије име је и уклесано на каменој плочи. У објекту се налази хотел „Гали“. Представља споменик културе. Одликује се естетским атрибутима атрактивности.

Зграда Општинског суда је подигнута у периоду 1910–1912. године. Зграда има приземље и спрат. Фасада грађевине је беж боје са светлозеленим елементима, а подељена је хоризонталним спојницама. Налази се на раскрсници улице Српских владара и једне попречне улице, а у складу са тим је осмишљена као угаони објекат. Најистакнутији део зграде је угаони ризалтит на којем се налази и улаз у њу. Овај део фасаде је ограничен кулама са мансардним спратом на чијем се врху налазе куполе. Испод мансардних спратова налазе се медаљони са грбом Републике Србије. Испред зграде се налази полукружна зелена површина која увећава естетске и амбијенталне вредности овог простора. Споменик је културе и одликује се естетским атрактивним атрибутима.

Зграду апотеке „Карло Скацел“ изградио је у периоду 1912–1913. године истоимени чешки апотекар, познат као велики добротвор и добитник више ратних споменица. То је била прва аптека у Пироту. Ентеријер куће украшен је мермерним стубовима и високим гипсаним шарама, а од више комада стилског намештаја данас су у кући остали сачувани уникатна пећ, ручно израђено огледало, канабе и једна уметничка слика. Зграда се састоји од приземља и спрата, а цела фасада је ружичасте боје. Основни распоред елемената фасаде је у академском духу, али је у украшавању коришћена и сецесијска пластика. Фасада је у приземљу представљена великим изложима и широким ступцима. Спратни део је пиластрима подељен на три дела, при чему се у највећем, средњем делу налази и балкон подупрт конзолама. Уз кровну, су поред флоралних украса коришћени и мотиви змије, која је симбол апотекарске струке. Представља споменик културе, чију естетску вредност делимично нарушавају клима уређаји и комерцијалне табле и натписи на згради. Одликује се естетским и знаменитим атрактивним атрибутима.

Занатско-трговачке радње у Тијабари представљају просторно културно-историјску целину која се налази на Тргу Републике, где је за време владавине Турака постојала покривена чаршија. Архитектонски фонд ове целине распоређен је у три улице које окружују поменути трг, чинећи тако амбијент типичан за чаршију српске вароши 19. века. Фасаде имају профилисане кровне венце, док су излози скромни са

ретким украсима. Најатрактивнијим објектом сматра се рестаурирана кућа Ћилимарске породице Гаротић из 1869. године. Естетска вредност ове амбијенталне целине је нарушена модернизацијом фасада, изградњом савремених објеката, као и таблама и надстрешницама трговинских и угоститељских објеката који ту послују. Ту се налази и градска аутобуска станица, која иако мала, знатно нарушава амбијент. Ово добро поседује знамените и естетске атрактивне атрибуте.

Црква рођења Христовог у Пироту је изграђена 1856. године на месту старије цркве коју су Турци запалили. Сматра се једним од ретких храмова из тог периода у који се улази силажењем низ неколико степеника. Укопавањем основе постигнуто је смањење висине које је осигурало да црква не угрожава доминацију оближње цамије, али је учинило цркву подложном поплавама. На улазу се налази аркадни трем изнад којег се налази пет лучних прозора. Изнад њих се налази лучна ниша са иконом која приказује сцену Христовог рођења. У унутрашњости, црква има шест премалтерисаних дрвених стубова, који при врху имају резбарије са ликовима анђела, јеленова и птица. Зидови храма нису украшени фрескама, већ иконама на платну које су ходочасници доносили из Јерусалима. На иконостасу су изрезбарени флорални мотиви, а састоји се од 80 икона. У дворишту цркве налази се звоник. Споменик је културе и одликује се у првом реду знаменитим атрактивним атрибутима.

Зграда „Бела Мачка“ је подигнута 1859. године за једног имућног трговца. Данас носи назив по надимку њеног каснијег власника Милорада Панајотовића. За изградњу овог објекта Турци су дали посебну дозволу, али уз услов да турски бегови приликом проласка кроз Пирот могу да га користе као конак. Спољашњост зграде је скромнијег изгледа и сматра се да то одражава намеру власника да се не хвали. Са друге стране, унутрашња опрема куће и осликани зидови соба одражавале су имућност власника. Посебну вредност ове једносратнице са подрумом представљају дрворезбарена врата и преграде, украшена геометријским и флоралним орнаментима у правоугаоним или троугаоним пољима. На једним вратима налази се урезбарен лик анђела. Зидови хола били су украшени стилизованим цртежима људи и жена одевених у западњачка одела прошлог века, а изнад степеништа се налази приказ грађевине поред које се налази јарбол украшен белим крстом на црвеном пољу.

Никола Тодоровић

ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЉСТВО ОПШТИНЕ ШАБАЦ

Туризам и угоститељство као привредне делатности били су развијенији са смештајним и другим објектима 80-тих и 90-тих година 20. века, али је она у последње време прекинута. Изграђени модеран хотел 80-тих година, још увек се налази у реконструкцији. Према предвиђањима капацитети који су лоцирани на подручју града Шапца, а то је око 300 кревета у основном смештају нису довољни за дужи временски период.

Табела 1: Приказ смештајних капацитета у Шапцу

СМЕШТАЈНИ ОБЈЕКАТ	БРОЈ ЛЕЖАЈА
Гарни хотел „Галеб“	14
Хотел „Двор“	56
Преноћиште „Зелени Венац“	14
Вила „Албедо“	8
Хотел „Слобода“	180
УКУПНО	272

Шабац располаже са 5 смештајних објеката у којима има 272 лежаја, што представља недовољно смештајних капацитета. Поред основних и комплементарних смештајних капацитета недостаје низ објеката и делатности које оплемењују укупну туристичку понуду. Остаје и даље отворено питање активирања туризма на широком простору града.

Сигурно је да транзитни и пословни туризам представљају најперспективније видове, а њихово интензивирање у наредном периоду (пре свега се мисли на транзитни) захтева и више менаџмента, организованости и изградњу нових капацитета.

Број туриста опада из године у годину, кретање броја страних и домаћих туриста није усклађен. Највећи број туриста забележен је 2006. године са 8.358 туриста, а најмање је било 2012. године са 3.344 туриста. Највише ноћења је било 2002. године 17.409, док је мајмање

било 2012. године 5.694 ноћења. Најпосећенији месеци су август и септембар. Посебно за време вашара, који бележи 300.000 посетилаца.

Табела 2: Туристички промет у Шапцу од 2002. до 2012. године

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан број ноћења туриста	
	свега	домаћи	страни	Свега	домаћи	страни	домаћи	страни
2002.	8107	6690	1417	17409	14036	3373	2,1	2,4
2003.	8358	6883	1475	17045	13418	3627	1,9	2,5
2004.	5343	4214	1129	15802	12681	3121	3,0	2,8
2005.	5758	4480	1278	12470	9602	2868	2,1	2,2
2006.	8358	6883	1475	17045	13418	3627	1,9	2,5
2007.	4242	2769	1473	8210	5328	2882	1,9	2,0
2008.	4086	2610	1476	8183	4763	3420	1,8	2,3
2009.	3695	2310	1385	6813	4533	2280	2,0	1,6
2010.	3456	2131	1325	6018	3798	2220	1,8	1,7
2011.	3468	1754	1714	6241	3092	3149	1,8	1,8
2012.	3344	1900	1444	5694	3168	2526	1,7	1,7

Типови туризма

Туристички ресурси града Шапца пружају могућност туристима да истовремено уживају у благодетима планине, реке, околних села и културно-историјског наслеђа. Веома повољан саобраћајно-географски положај града и бројне неискоришћене туристичке атрактивности представљају велики потенцијал за развој различитих видова туризма.

Развој туристичке понуде и различитих видава туризма у Шапцу, зависиће искључиво од будуће изградње одговарајућих садржаја и захтева туристичке тражње.

Значајан вид туризма који треба развијати на подручју града је **излетнички**, с обзиром да потребни капацитети у ове сврхе треба пре свега да имају спортско-рекреативну основу, како за посетиоце ван подручја Шапца, тако и за посетиоце са овог подручја. Овде се првенствено мисли на потребу да се кроз одговарајућу изградњу потпуније валоризују погодности планине Цер. Даљи развој огледао би се и кроз ширење и изградњу капацитета туристичке понуде на реци Сави, манифестациони туризам, као и кроз ширење угоститељске мреже и обимније и разноврсније угоститељске услуге. Уз поштовање принципа одрживог развоја на простору општине Шабац постоје

приоритети за развој следећих облика туризма: рурални, излетнички, рекреативни, едукативни са истраживачким програмима, ловни, риболовни, културно-манифестациони, наутички и циклотуризам. Будући развојни планови морају да рачунају на туристе са високим нивоом свести о значају очуваности животне средине, као доминантном фактору који опредељује и усмерава туристичку тражњу. Одрживи туризам се заснива на одговорности свих учесника туристичког промета према природној средини.

Рурални туризам подразумева активности везане за природну и културну баштину. Тржиште за ове производе су велики градови у окружењу, а предуслови су изграђена саобраћајна инфраструктура, смештајни капацитети, систем снабдевања и туристичка инфраструктура. Насеља општине Шабац уз улагања у туристичку инфраструктуру и едукацију становништва, могу бити центри руралног туризма. Основни циљ развоја овог вида туризма требало би да тежи пружању иновативног приступа промоцији српског села, кроз формирање универзалног модела, примењивог на територију читаве државе. А то би резултовало низом изузетно атрактивних полудневних и једнодневних излета, намењених домаћим и страним туристима, који су већ у посети Србији неким другим поводом.

Излетнички туризам у укупној туристичкој понуди подручја, има посебан значај у неколико својих видова: дневни, викенд и празничног карактера, који су углавном везани за потребе становника са простора општине. Излетничке стазе представљају иницијални облик туристичке понуде и намењене су најширој популацији и свим категоријама туристичке клијентеле, у сврху обиласка туристичке дестинације. Основни разлог за трасирање, уређење и опремање излетничких стаза у брдским и планским подручјима јесте интерес урбане туристичке клијентеле са жељом да се доживи ново искуство, потреба за рекреацијом, авантуром и одмором. Спецификација излетничких стаза може се спровести на основу времена потребног за обилазак (од полудневних до вишедневних) и начина кретања (пешачке, бициклистичке, коњичке, помоћу моторних возила).

Приликом избора стаза анализирају се следећи параметри: категорија потенцијалних корисника стазе, туристички мотиви дестинације, рељефне карактеристике терена, климатске карактеристике, начин кретања по терену, брзина кретања по терену, временска дистанца и укупна денивелација стазе. Радови на уређењу

стаза обухватају: трасирање стазе на карти и трасирање на терену, шумарске радове, грађевинске радове и обележавање стазе.

Хотел „Слобода“

Спортско рекреативне садржаје је потребно планирати у свим насељима, а богатство термалних и минералних вода омогућава наставак њиховог даљег коришћења (планирани комплекс базена у Шапцу, активирање бање у Радовашници и сл.).

На читавој територији уочљив је недостатак наменских објеката спорта и активне рекреације, пре свега спортских сала, затворених пливалишта и терена за мале спортове (кошарка, рукомет, мали фудбал, тенис). У исто време, захваљујући врло развијеном спортском аматеризму, постоји велики просторни капацитет отворених терена-фудбалских игралишта, која постоје у скоро сваком насељеном месту на територији општине.

У граду Шапцу уочава се недостатак свих категорија спортских јавних објеката: од дечјих игралишта до објеката спорта и рекреације омладине и одраслих. Постојећи капацитети дечјих игралишта, ни изблиза не задовољавају стандард ($2-5 \text{ m}^2/\text{детету}$, и $0,15-0,50 \text{ m}^2/\text{становнику}$), а додатни проблем је неодговарајући просторни распоред, односно њихова недовољна заступљеност у градском центру, где су с обзиром на густине становања најпотребнији. Провером

димензионисања потребних капацитета преко стандарда, долази се до закључка да постојећи објекти спорта и рекреације, само делимично задовољавају потребе корисника и да треба обезбедити још око 10.000 m² простора општеградских стадиона, око 30.000 m² у спортским халама и пливалиштима и око 16.000 m² терена, уз обавезно побољшавање услова коришћења постојећих објеката. Иако сеоски фудбалски терени углавном имају само елементарну опрему, представљају значајни просторни потенцијал и дају велике могућности за даљи развој. Укупна површина намењена аматерском и рекреативном спорту, на сеоском подручју износи око 26 ha. Једина спортска хала (ако се не рачунају школске спортске сале) је у Прњавору.

Пешачка зона у Шапцу

Спортске клубове и удружења окупља Спортски савез Шапца. У чланству савеза је око 130 спортских клубова (98 у Шапцу и приградским насељима и 32 на преосталом делу територије), 5 спортских друштава и 6 спортских савеза. У граду је регистровано око 8.000 спортиста, који се такмиче у 28 спортских грана. Најзаступљенији спортови су фудбал, бокс, рукомет, одбојка, кошарка, атлетика, гимнастика, рвање, тенис, стони тенис, карате, теквондо, ватерполо, кајак, стреличарство и бициклизам. Од удружења свакако треба поменути Ловачко удружење „Добрава“, Риболовачко удружење, Шах клуб Шабац, Планинарско-смучарска друштва и Коњички клуб „Шабац 1820.“. Поред спортских активности заступљени су и различити видови

рекреације, од којих су најзначајнији спортови и рекреација на води (река Сава).

Даља изградња објеката спорта и рекреације се због значаја ове функције за становништво подручја зависи искључиво од могућности локалне самоуправе или услова тржишта (уколико се ради о приватним инвестицијама).

Приоритет на подручју градске агломерације има изградња објекта намењених свим видовима спорта и рекреације (од врхунских спортских објеката као што су стадиони, затворени базени и сл. До рекреативних терена). Обзиром да су на сеоском подручју искључиво грађени фудбалски терени, приоритет има изградња терена и објеката намењених и другим корисницима: деци, омладини, женској и старој популацији: дечија игралишта, баскет и кошаркашки терени, рекреациони паркови и сл.

Едукативни туризам подразумева различите активности као што су школа у природи, еколошки кампови, стручни и студијски боравци, посматрање птица итд.

Риболовни туризам везан је за потенцијале Саве и Дрине, а у будућности ће у највећем делу зависити од активности локалних спортских риболоваца. Побољшањем квалитета и повећањем обима рибљег фонда, може се утицати и на пораст броја спортских риболоваца.

Културно-манifestациони туризам захтева у првом реду активности на одржавању, развијању и промоцији традиционалних манифестација (Чивијада, Шабачки вашар, Руже Липолиста, коњичке трке на хиподрому и сл).

Наутички туризам на простору општине Шабац није довољно развијен, а потребно је предвидети развој инфраструктуре (марина, пристаниште), снабдевање и друге садржаје боравка, чиме ће се повезати и обогатити и друге активности на води (кајак, мото наутика и др.)

Тамара Јованчевић

ХЕЛСИНКИ

Хелсинки је главни и највећи град у Финској. Град се налази на обали Финског залива, на југу земље. У овом граду на обали Балтичког мора живи око 600.000 становника, а у градској области око 1,4 милиона становника. Хелсинки је фински политички, економски, културни, образовни и истраживачки центар.

Град се простире на рогу полуострва и 315 острва. Централна градска област је густо насељена, али се релативно мала просечна густина насељености приписује каснијем расту града у односу на друге европске престонице. Агломерација има четири градске општине: Хелсинки, Еспо, Ванта и Кауниаинен.

О пореклу назива града постоји више претпоставки. Шведски назив Хелсингфорс био је првобитни назив града. Фински назив помиње се од XIV века и потиче од назива реке Хелсинге, која протиче кроз град, а данас је позната као река Ванта. Шведски назив представља сложеницу насталу од речи Хелсинге за оближњу парохију и речи која означава брзаке, пошто су текли кроз део данашњег Хелсинкија. Постоји и претпоставка да назив потиче од шведских досељеника из Хелсингланда, али и да има везе са речју врат, која се односила на уски део реке, брзак. У званичним списима и новинама данашњи назив користи се од 1819. године.

Град је основао шведски краљ Густав I 1550. године, као конкурентски град Талину. Град то није постао, пошто је страдао због ратова, сиромаштва и болести. Већина становника преминула је током куге 1710. године, а град је поправио свој статус у XVIII веку захваљујући изградњи тврђаве Суоменлина. Значај града расте након што је Русија победила Шведску и анектирала Велико Војводство Финску 1809. године. Руски цар Александар I преместио је престоницу војводства из града Турку у Хелсинки 1812. године, како би смањио шведски утицај и приближио престоницу Санкт Петербургу. У Хелсинки се премешта и универзитет. Нове функције доприносе континуираном расту града. Преображај се дешава у центру града који се гради у стилу неокласицизма, како би личио на Санкт Петербург, а

развоју града доприносе индустријализација и изградња саобраћајница. Најзначајнији догађај у XX веку биле су Олимпијске игре, а седамдесетих расте број становника и гради се метро. Град је 2007. године био домаћин Евровизије, а 2012. године светска престоница дизајна.

Немачки архитекта Карл Лудвиг Енгел ангажован је почетком XIX века, како би променио изглед града, што је и он учинио подигавши неколико неокласицистичних грађевина у Хелсинкију. Хелсинки је познат и по бројним грађевинама у стилу сецесије из периода романтичарског национализма са почетка XX века под утицајем епа „Калевала“. Ремек дело овог периода представља зграда главне железничке станице. У овом стилу је подигнута и зграда Финског националног театра из 1902. године на тргу на ком се и налази зграда Главне железничке станице.

Фински национални театар

У граду постоји неколико грађевина светски познатог финског архитекта Алвара Алта, који се сматра једним од оснивача архитектонског функционализма. Иако светски признат, нека његова дела попут седишта фабрике хартије „Стора енсо“ и концертне дворане „Финландија“ изазвала су опречне реакције код грађана Хелсинкија. У

стилу функционализма подигнути су: Олимпијски стадион, некадашња тениска дворана, отворени базен, велодром, стадион за веслање, Стаклена палата и зграда аеродрома. Поменути спортски објекти грађени су за потребе Олимпијских игара 1940. године, које су отказане због Другог светског рата, али су коришћени током Олимпијских игара 1952. године. Олимпијски стадион и зграда аеродрома су проглашене за културно-историјске споменике националног значаја. Олимпијски стадион је место одржавања спортских и музичких догађаја, а уз стадион се налази и торањ висок 72 метра, са ког се пружа леп поглед на град. У XXI веку градске власти су одобриле изградњу небодера. Неки солитери виши од 30 спратова и 100 метара већ су изграђени, а очекује се изградња 30 нових у наредних десет година.

Трг Сената заузима главно место у Енгеловом урбанистичком решењу, које је Хелсинкију донео назив „белог града севера“. Ово је један је од главних градских тргова и уоквирен је главном зградом Универзитета на западу, катедралом на северу и зградом Владе на истоку. На југоисточном делу трга налази се кућа Седерхолм, најстарија камена кућа у граду. На тргу се налази и музичка инсталација „Звук Трга Сената“, која сваког дана у 17:49 емитује петоминутну композицију на модерној верзији ксилофона.

Пијачни трг је један од првих призора који угледају посетиоци који у Хелсинки долазе са мора. Осим занимљиве пијаце која ради од понедељка до суботе (а лети и недељом) и на којој посетиоци могу да купе свежу храну и производе карактеристичне за Финску, на овом тргу се налазе и Градска кућа и Председничка палата. На овом тргу се од 1908. године налази фонтана Хавис Аманда финског скулптора Виле Валгрена. Бронзану статуу женског акта на гранитном постољу аутор је често називао сиреном која симболично представља поновно рађање Хелсинкија. Након почетног противљења становника Хелсинкија, статуа је постала прихваћена, место је окупљања и прослава у граду. Са Пијачног трга полазе и бродити према тврђави Суоменлина и зоолошком врту.

Парк Еспланада је парк у центру града који се простире између две паралелне улице, Северне и Јужне еспланаде, док се са источне стране наслања на Пијачни трг. Овај парк је отворен 1812. године. Зелена површина између две улице посебно је посећена током лета када овде долазе Финци на пикник, а у парку се често одржавају наступи музичара на бини на отвореном и модни догађаји. У парку се налази и

статуа Јохана Лудвига Рунеберга, познатог националног песника Финске.

Паралелно са Северном еспланадом према Тргу Сената правцем запад-исток пружа се улица Алексантеринкату, названа у част руског императора Александра I након његове смрти. Пре овог назива, улица је носила назив Главна улица. Попречне улице назване су по владаревој мајци, браћи и сестрама. Улица почиње у близини Председничке палате и пружа се до најдуже улице у граду, Манерхеиминтие. Кроз улицу пролази више трамвајских линија, а у улици постоји неколико значајних грађевина: Хелсиншка катедрала, Зграда финског племства, управна зграда банке „Нордеа“, главна зграда Универзитета у Хелсинкију и највећа продавница из ланца „Стокман“ у Финској. Улица је посебно лепа током божићних празника када је украшена расветом.

Хелсиншка катедрала

Хелсиншка катедрала је финска евангелистичко-лутеранска катедрала Хелсиншке бискупије. На месту данашње катедрале некада се налазила мања црква посвећена ктиторки Елрики Елеонори, краљици Шведске. Катедрала је грађена између 1830. и 1852. године у част Великог војводе од Финске, руског цара Николаја I. До проглашења независности 1917. године називана је и Црквом Светог Николе. Ова

катедра је део пројекта уређења града под руководством Карла Лудвига Енгела и замишљена је као објект који ће доминирати Тргом Сената, пошто су околне грађевине мање. Катедрала у основи има грчки крст, а фасада сваког крака крста употпуњена је колонадом са тимпаном. Црква има велику зелену куполу, а четири мање куполе додао је Ернст Лорман, Енгелов следбеник, како би црква личила на Цркву Светог Исака у Санкт Петербургу. Лорман је доградио и два звоника и поставио импозантне статуе дванаест апостола на угловима крова. Иконостас је донација Цара Николаја I и дело је Карла Тимолеона фон Нефа. Крпта цркве осим верске има и изложбену функцију.

Кампи капела, познатија као Капела тишине је лутеранска капела на тргу Наринка. Капела тишине добила је тај назив због намере да представља место сусрета, мирно место за смиривање и тренутке тишине у ужурбаном делу града. Редовна богослужења се у цркви не врше, али ће се у будућности одржавати молитве. Капела је екуменистичка и отворена за све без обзира на вероисповест или животну филозофију. Црква је подигнута 2012. године у оквиру обележавања године дизајна и одмах је добро прихваћена. Капела функционише под управом Хелсиншке парохије и Одељења за друштвене делатности града Хелсинкија, чији су представници доступни посетиоцима за разговоре. Пројекат тима архитеката освојио међународну награду у области архитектуре, а у првој години након изградње капелу је посетило пола милиона људи. Улаз у капелу представља изложбени простор. Светска медијска кућа Си-Ен-Ен известила је да капела представља пример како модерна архитектура може да фасцинира и инспирише.

Црква Темпелаукио, познатија као Црква у стени је лутеранска црква. Цркву су пројектовала браћа Тимо и Туомо Суомалаинен и отворена је 1969. године, а препознатљив назив је добила због тога што је уклесана у стени. Првобитне идеје за изградњу цркве појавиле су се тридесетих година прошлог века, када је изабран простор за изградњу и започео конкурс за избор архитектонског решења, заустављене су током Другог светског рата. После рата је идеја реализована уз умањење унутрашњег простора из економских разлога. Унутрашњост цркве је уклесана у камену, а стаклени кров пропушта сунчеве зраке. Црква је место одржавања концерата због одличне акустичности дворане, јер су архитекте прихватиле сугестију да унутрашњи зидови не буду обрађени. Идеју да зидови не буду обрађени архитекте су разматрале током

конкурса и одбациле је, сматрајући да је превише радикална за жири. Ипак, на наговор извођача радова и инжењера акустике, архитекте прихватају идеју и постижу сјајну акустику дворане. Црква нема звоник, већ се звук звона емитује са разгласа постављеног на спољашњем зиду, док се у унутрашњости налазе оргуље са 3001 цеви.

Успењска саборна црква је православна црква посвећена успењу Пресвете Богородице. Цркву је пројектовао руски архитекта Алексеј Горностајев, а изграђена је након његове смрти, између 1862. и 1868. године. Црква је подигнута на узвишењу на полуострву Катајанока. На задњем делу цркве се налази спомен плоча посвећена руском цару Александру II, који је био владар Великог војводства Финске током изградње цркве. Цркву годишње обиђе око пола милиона посетилаца.

Занимљива четврт се налази у центру града између Пијачног трга и Трга Сената и представља важну пешачку зону. Овај део града доживљава велики преображај након одлуке да након 40 година коришћења зграде администрације и унутрашња дворишта промене намену и постану простор намењен кафеима, ресторанима, бутицима, радионицама ручних радова и другим делатностима.

Финском композитору Јану Сибелијусу, посвећен је споменик у истоименом парку. Споменик је дело финског вајара Еила Хилтунена назван „Passio Musicae“ (лат. Страст музике) и откривен је 1967. године. Споменик представља Сибелијусов портрет и састављен је од 600 шупљих челичних цеви заварених у облику таласа. Умањена верзија споменика налази се испред седишта Унеска у Паризу, а скулптура истог уметника сличног концепта испред седишта Уједињених нација у Њујорку.

У Хелсинкију постоји више значајних музеја. Фински национални музеј располаже богатом колекцијом предмета од праисторије до XXI века, а музејска збирка обогаћује се дуже од два века. И сама зграда музеја је туристичка атракција, пошто је у питању дворца у стилу националног романтизма. Хелсиншки Градски музеј посетиоце упознаје са 500-годишњом историјом града. У склопу Универзитета у Хелсинкију налази се Музеј Универзитета који приказује предмете посвећене истраживањима, студентском животу и подучавању, као и Фински природњачки музеј који у више сталних поставки приказује разноврсност живог света. Финска национална галерија има три музеја: Атенеум са збирком финске уметности из периода од половине XVIII до половине XX века, која броји 20.000 уметничких дела, Синебрихоф са збирком европских мајстора и Музеј

савремене уметности Киазма са делима око 4000 уметника. Дидрихсенов музеј представља комбинацију куће и музеја са збирком кинеских и предколумбовских предмета, а има и највећу колекцију Хенрија Мура у нордијским земљама. Музеј Амоса Андерсена је највећи приватни музеј у Финској са делима савремене финске уметности из колекције Андерсона и финских и страних дела из колекције архитекте Зигурда Фростеруса. Музеј финске архитектуре омогућава посетиоцима да разумеју ову област, а стална поставка посвећена је финској архитектури XIX века. Музеј културе проучава и приказује културе света, уз нагласак на документовању савремених културних феномена. Музеј дизајна је посвећен финском и светском модном, индустријском и графичком дизајну. Музеј арапског дизајна приказује предмете примењене уметности и керамику. Градски музеј Хелсинкија у згради из 1913. године приказује изложбу „Луди за Хелсинкијем“, из угла становника града. Бургерова кућа је најстарија дрвена кућа у граду, изграђена је 1818. године, а музејска поставка приказује живот становника средње класе из шездесетих година XIX века. Музеј технологије упознаје посетиоце са историјским развојем технологије и индустрије у Финској од касног XIX века до данас. Музеј финске банке посвећен је банкарству, монетарној политици и изradi новца, а сличну поставку има и Музеј банке „Нордеа“. Музеј царине приказује историју царине и кријумчарења. Музеј радничког становања пружа увид у услове у којима су живели радници и смештен је у најстаријој згради коју је град подигао за становање радника. Музеј трамваја смештен је у најстаријем трамвајском депоу из 1900. године и приказује историју трамвајског саобраћаја из угла путника. У најстаријој кући у центру града из 1757. године, у кући Седерхолма, налази се Дечији град, музеј у ком са историјом града деца и породице могу да се упознају укључивањем у разне активности; деца могу да се играју у бутику или радионици из XVIII века, седе у клупи из основне школе из 1930-их или посете бакину кућу из 1970-их. Музеј вртића приказује век постојања вртића Ебенесер, а посетиоци могу да се играју у великој просторији прилагођеној тој намени. Манерхајмов музеј налази се у кући истоименог финског маршала и приказује његово ордење, униформе и документе из његовог живота. Војни музеј има колекцију предмета из финске војне историје- наоружање, ордење, униформе и заставе из различитих временских периода. Музеј цивилне одбране представља тренутно стање у тој области, као и њену историју, што укључује илустрације из Другог светског рата и реплику

подрумског склоништа. Музеј хотелијерства и угоститељства специјализован је за историју хотела, ресторана, туризма и финског кулинарства и његова стална поставка укључује сва чула. Поред ових музеја у граду постоји и неколико кућа-музеја, попут виле Хакасалми, Бургерове куће, виле Гиленберг и других.

Музеј савремене уметности Киазма

Суоменлина је насељена тврђава изграђена на шест острва у Балтичком мору, на стратешки важном месту за одбрану Хелсинкија. Суоменлина је 1991. године уписана на Унескову листу светске културне баштине као пример европског поморског утврђења, а њено име на финском језику значи „фински замак“. Изградњу тврђаве започели су 1748. године Швеђани како би спречили надирање Руског царства. Замишљено је да свако од шест повезаним острва буде засебно утврђено, а да се у средишту комплекса налази војно бродоградилиште. Поред барака у којима су живели војници, грађене су зграде барокног стила за смештај официра. Амбициозни план уређења није у потпуности остварен, а један трг грађен је по угледу на Трг Вандом у Паризу. Године 1809. Суоменлина се предала Русији и тада је пало последње шведско упориште у Финској. Руси су наставили утврђивање Суоменлине и поставили су топовске бункере. Током Првог светског и Финског грађанског рата, Суоменлина је припала Финској 1917. године. Са променом политичких околности, одбрамбена улога је постала мање

значајна, па је тврђава предата на управљање цивилним властима 1973. године. Војно присуство је знатно смањено, а на Суоменлини се данас налази Поморска академија Финске морнарице. На Суоменлини се налази и музеј о историји острва од XVIII века до данас, музеј играчака, као и подморница из Војног музеја.

Суоменлина је позната и као уметнички центар, пошто су овде неке зграде промениле намену и уз разумевање градских власти постале сликарски атељеи. Током лета се на острву одржавају школе сликања за децу и позоришне представе. Суоменлина данас не представља само музејски комплекс, већ представља градић у граду, малу заједницу у Хелсинкију, пошто има око 900 сталних становника и око 350 запослених који овде раде током године. Тврђава је са Хелсинкијем повезана трајектом, док се тунел којим је повезана са градом користи за транспорт воде, електричне и топлотне енергије, а однедавно и за транспорт у хитним случајевима. Годишње је посети око 700.000 људи, како туриста, тако и становника Хелсинкија који овде долазе на пикник највише између маја и септембра.

Хелсинки са мора

Забавни парк „Линанмаки“ је место породичне забаве од половине прошлог века. У парку постоји велики број вожњи, више од 40, од лаганих до застрашујућих. Најпопуларнија вожња у парку је дрвени ролеркостер старији од педесет година. Поред вожњи, које

укључују и водене вожње, постоји и много сала са најновијим игрицама. Од отварања парка, Линанмаки је угостио 50 милиона посетилаца, а годишње га посети више од милион људи. У парку постоји и акваријум са морским животињама.

Зоолошки врт у Хелсинкију је један од најстаријих зоолошких вртова у свету. Овај врт основан је 1889. године и налази се на острву које је мостом повезано са градском четврти Мустикама, а трајектом са Пијачним тргом и Хаканиемијем. У њему живи око 200 животињских врста из предела од арктичке тундре до тропских шума подељених на три сегмента симболичних назива: Амазонија, Афроазија и Бореалија у којима расте и око 1000 различитих биљних врста на око 22 хектара. У врту нема великих сисара, а животиње топлих крајева живе у затвореном простору током зиме. Посетиоцима су занимљиви и ноћни обиласци које врт организује неколико пута годишње, како би посетиоци могли да виде велике мачке и друге ноћне животиње у покрету.

У граду постоји неколико видиковаца са којих се пружа прелеп поглед на град. То су: видиковац у парку Линанмаки, велики панорамски точак „Небески точак“, „Атеље бар“ на највишем спрату хотела „Торни“, кула Олимпијског стадиона, опсерваторија и други видиковци на узвишењима у граду.

Хелсинки је веома занимљив град на северу Европе. Овај град може да понуди много посетиоцима, од градске вреве до мирних тренутака, упознавање старог и савременог, занимљиву културу, дизајн и архитектуру, као и занимљиве активности за посетиоце свих узраста и интересовања.

Алекса Попадић

НАЈЛЕПШИ ОБЈЕКТИ ГОТИКЕ У ПАРИЗУ

Мала област која је обухватала покрајину Ile-de-France (Париз са околином) је место у којем је настао изванредан правац у уметности – готика. Наиме, ова област је имала водећу улогу при формирању различитих стилских решења. Крајем XII века француски архитекти и мајстори су испитали различите техничке могућности шиљатог лука и стварали репрезентативне облике великих димензија. Готска уметност, која је почела као локална форма развоја у Ile-de-France, утицала је на остале крајеве Француске и на Европу. Сто година касније највећи део Европе био је под утицајем готике – од Сицилије до Исланда, изузимајући неколико романичких места. Овај стил су крсташи пренели на Блиски исток. Око 1550. године, готика је скоро сасвим ишчезла.

Готска архитектура је одувек била везана за градове. На трговима је доминирала зграда општинске управе (већница) заједно са градском катедралом. Изградња готских катедрала била је ствар престижа за један град. Трговци и црква су се сложили да се Бог и хришћанство могу прославити кроз архитектуру и да се истицање раскоши града може остварити грађевинама. Тако је градња готских катедрала изискивала огромна новчана средства и најбоље градитеље. Трајала је и по неколико векова па су се поједини градови такмичили у тежњи за што вишим и велелепнијим катедралама. Сводови у катедралама су достизали висину до 48 метара. Блиско везано за архитектуру било је вајарство, које се користило за украшавање екстеријера на катедралама и другим црквеним зградама.

Готске катедрале Париза представљају најкомплекснији и најсмелији вид градње у средњем веку у Европи. Како је колевка готике био Париз, тако су и први и најважнији примери готске архитектуре настали овде крајем XII и у првој половини XIII века. У XIX веку постало је јасно да је прва грађевина која је „проговорила готским стилем“ била црква Сен Дени у околини Париза.

Краљевска опатијска црква Сен Дени се трансформисала у готску када ју је између 1137. и 1144. године опат Сугер желео президати, у намери да од ове опатије начини духовно средиште Француске, ходочасничку цркву која би сјајем засенила све друге. Да би то постала,

грађевина је требало да буде проширена и преправљена. Опат је детаљно описао ове радове, тако да данас знамо више о томе шта је желео да постигне него о коначним резултатима, јер је западно pročеље са скулптурама данас тешко оштећено. Хор, који је Сугер сматрао најважнијом тачком, сачувао је првобитан изглед само у деамбулаторијуму.

Настанком готике, елементи цркве били су сједињени на један упадљиво нов начин: капеле, уместо да остану посебне целине, тако су приљубљене да стварају други деамбулаторијум, а ребрасти крстасти свод заснован на преломљеном луку примењен је над целим простором. Крстасти ребрасти сводови су се први пут примењивали у готици. У питању су два дијагонално постављена лука који практично могу да се поставе изнад сваке основе и тако засводе простор. Деамбулаторијум доживљавамо као непрекинути простор, а не као низ посебних одељака, чији је облик испуњен мрежом витких лукова, ребара и стубова који подупиру свод.

Западно pročеље цркве Сен Дени

Упечатљива је и лакоћа ентеријера. Архитектонски облици су љупки, скоро без тежине, насупротив масивној романској чврстини. Зидови су сразмерно танки, витки и лаки, са бројним отворима, моћним розетама и високим прозорима који су увећани до те мере да нису више само отвори у зиду већ покривају целу површину зида. Главна тежина конструкције усредсређена је у сводовима чији је притисак усмерен на

само неколико критичних тачака. Притисак је распоређен тако што ребра носе тежину са сва четири угла свода, преносећи их на стубове, а преко стубова на темеље. Ово је оригиналан начин да се одстрани масивни и тешки зидови. Оно што је иновативно код цркве Сен Дени је и преломљени лук који се може „истегнути“ до сваке жељене висине без обзира на његову основу. Такав лук постаје саставни део крстастог свода с ребрима. Захваљујући њему сводови нису више ограничени на квадратне одељке. Они су постали прилагодљиви и могли су покрити сваку површину без обзира на њен облик. Технички проблеми засвођавања су морали бити повезани са канонима лепоте, хармоније и прикладности.

Практично је сваки елемент носећи. Архитекти нису употребљавали прорачун већ су примењивали експеримент и постизали значајне резултате у конструкцији. Систем архитектонске изградње се супротстављао архитектури романике и класике. Крајњи утисак је такав да се унутрашњост чини ваздушаста и лака јер су најтежи делови конструктивног скелета изван домаћаја вида. Савршен однос међу деловима, изражен језиком математичких пропорција, јесте извор лепоте ове цркве. У цркви постоје разни елементи који изражавају функцију коју не врше, као на пример високи стубови („подупирачи“) који привидно преносе тежину свода до пода цркве.

Црква Сен Дени са Сугеровим хором у Паризу је од великог значаја јер се сматра првом готском грађевином у свету. Све до Сен Денија, нигде се не сусрећемо са појавом да су у једној грађевини удружени основа ходочасничког хора, преломљени лукови и крстасти свод са ребрима. Сугеру је пошло за руком да цркви да упечатљив израз и створи јединствен правац у уметности. Он је сматрао да је овакав тип цркве „његова“ нова црква.

Катедрала Нотр Дам (Богородичина црква) је пример ране готике. Према легенди, париски надбискуп Мауриције из XII века је доживео визију о најлепшој катедрали на свету. Одмах је дао налог да се на месту старе, порушене цркве подигне нови, величанствени храм. Своје обресе је сам нацртао штапом у блату градилишта. Темељи цркве са основом од пет бродова ископани су 1163. године, а градња је завршена после скоро два века. Катедрала је подигнута на острву на реци Сени.

На Нотр Даму се огледају истакнуте црте Сугеровог Сен Денија. Шестоделни сводови, велики прозори, лакоћа и виткост облика стварају типично готски утисак. Зидови главног брода озидани су тако да изгледају танки. Прозорски отвор се богато украшава бојеним стаклом

(витраж). Светлост у мањој мери доспева у централни брод, што катедрали даје тамну достојанственост, наглашену због светлосне пригушености витража.

По пропорцијама подсећа на романске грађевине, мада је основа са нагласком на дужинској оси невероватно збијена и целовита за разлику од романских катедрала. Код Нотр Дама је наглашен „вертикализам“ унутрашњег простора. Чињеница је да сам осећај о висини мање зависи од стварних размера главног брода а више од сталног наглашавања вертикала и од лакоће с којом је постигнуто осећање висине. Тако су и неки романски бродови исто толико високи у односу на ширину, а опет се не чине тако витким и високим као Нотр Дам, већ је наглашен напор да се подупре тежина свода.

Главни брод и хор, Нотр Дам

У цркви Нотр Дам, као и у Сугеровом хору, потпорни ступци се не виде изнутра. Висина и терети који су стварали притисак се нису могли носити само стубовима, па су катедрале споља подупиране

луцима и контрафорама (моћни зидани ступци). Изнад бочних бродова ови ступци се претварају у потпорне лукове – лучне мостове који се дижу ка критичним тачкама између прозора у прозорском зиду, где је усредсређен бочни потисак свода у главном броду. Метод учвршћивања сводова, карактеристична црта готске архитектуре, несумњиво је потекао из функционалних разлога. Потпорни лук је убрзо постао и естетски важан, а његов облик могао је да изрази подупирање на разне начине.

Црква Нотр Дам, јужни трансепт (поглед са југоистока)

Фасада (започета 1200. године) представља равнотежу вертикалних и хоризонталних линија, са појединим неправилностима како би се избегла монотонија. Најмонументалнији вид спољашњости цркве Нотр Дам јесте западно прочеље. Изузев скулптуре, која је оштећена за време француске револуције, па је потом највећим делом обновљена, ово прочеље је задржало првобитни изглед. На његовом плану се огледа општа диспозиција фасаде Сен Денија.

Важније него ове сличности су одлике које одвајају Нотр Дам од осталих објеката Париза. Прво, начин на који су појединости спојене у савршено уравнотежену и логички повезану целину. Значење Сугеровог нагласка на хармонији, геометријском реду и пропорцијама овде постаје још очигледније и упадљивије него и на самом Сен Денију. Јављају се и

чипкасте аркаде и огромни портали и прозори, што оставља утисак лаке шупљикасте преграде. Коликом је брзином напредовала ова тенденција у току прве половине XIII века види се ако се упореди западно прочеље цркве Нотр Дам са млађом фасадом јужног трансепта. На старијој фасади велики округли прозор (розета) у средини је још увек дубоко усечен, па се због тога камени украси на прозору који деле отвор јасно одвајају од површине зида који окружује розету. На фасади трансепта не разликујемо розету од његовог оквира – једна једина мрежа украса покрива читаву површину.

Катедрала Нотр Дам је данас седиште париског надбискупа. Њена пространост, изражајност украса на фасади и лепота витража донели су јој статус „најпопуларније“ цркве у Француској. Узор је једноставности и хармоничности. Друга је на листи најпосећенијих европских туристичких атракција, као ремек-дело готске архитектуре и најпознатија црква у граду светлости. Ову листу је објавио један од водећих интернет сајтова посвећених путовањима и уживању „Travel and leisure“. Године 2011. је била најпосећенија туристичка атракција француске престонице, премашивши по посећености и симбол Париза – Ајфелову кулу. Те године, катедрала је привукла 13,6 милиона туриста.

Не можемо а да се не сложимо да је визуелни ефекат који је условљен архитектонским одликама готских катедрала задивљујући, како у унутрашњости катедрала, тако и у њиховој спољашњости. Мало ко може остати равнодушан на прозиран и елегантан, а у исто време и помало застрашујући стил градње. Конструкције су такве да се ствара осећај поштовања према свима онима који се нађу пред неком од велелепних катедрала. Готски правац у уметности је јединствен и непоновљив зато што се дословно тежи за савлађивањем простора у бескрајност, са вертикалним линијама од пода до врха свода. У исто време зидови морају бити од лаког материјала, за шта ћемо се сложити да сигурно није лако.

Милица Филиповић

БРИСЕЛ

Брисел се налази на 50° 50' N и 40° 21' E, а главни је град Белгије и њене покрајине Брабанта, укључујући предграђа, али је и део престоничког бриселског региона. Лежи на реци Сени, притоци реке Шелде у централном делу северне Белгије, на прелазу из брежуљкастог земљишта (Брабантски плато) у равницу. Град се налази на надморској висини између 15 и 100 метара. Брисел се граничи са Валонијом и Фламанским регионима, ограђен је долином реке Сене и удаљен је око 97 km од Северног мора. Река протиче кроз град од југозапада ка североистоку, међутим преко ње је у 19. и 20. веку изграђено много грађевина, тако да се она данас све мање види.

Клима у Бриселу је влажна, умерена и приморска. Најтоплији месеци су јул и август, а најхладнији је јануар. Због своје близине обали, Брисел има благу климу, која као резултат има сиво небо и кишовито време. Близина Брисела приобалним подручјима утиче на климу путем слања морске ваздушне масе из Атлантског океана. У просеку, има око 200 дана кише годишње. Снег се ретко јавља, обично једном, или два пута годишње.

Пентагонални простор унутрашњег дела града оивичен је булеварима, који су изграђени на месту порушених старих бедема. У уским и кривудавим улицама старог града, са средњовековним уметничким и архитектонским споменицима, налазе се седишта пословних, управних, трговачких и културних институција. Око централног дела изграђена су предграђа правилно на блоковима, са широким улицама и пространим парковима, у којима је претежно размештена индустрија. Поред старе индустрије златних и сребрних предмета, развијена је индустрија текстила, конфекције, вештачке свиле, коже, мотоцикала, телефона, машинска индустрија, индустрија металних и прехрамбених производа, индустрија лекова, папира, боја, предioniце, штампарије и рафинерије нафте.

Економија Брисела је, служећи као административно средиште Европе, у великој мери сервисно оријентисана. У њој доминирају

регионална и светска седишта мултинационалних компанија, као и европске институције.

Регион главног града Брисела подељен је на 19 општина, а главна општина је град Брисел, док су остале општине смештене око центра града и заједно са њим чине урбану средину са преко милион становника. Уз Фландрију и Валонију, Брисел је један од три савезна региона у Белгији.

Брисел је дом великог броја странаца. Људи страног порекла чине скоро 70% становништва. У највећој мери, становништво Брисела је млађе од националног просека. Што се тиче религије црквене службе редовно посећује око 10% становништва. Међу религијама се налази велики број католика, протестаната, мислимана, атеиста, агностика, а постоје и филозофске школе хуманизма. У Бриселу, само на француском говори 57% становништва, француски и холандски користи 9% становништва, француски и не-холандски 11%, само холандски језик говори око 7%, а ни француски ни холандски око 16% становништва. У Бриселу се говорило само холандским језиком, али када је основана Краљевина Белгија (1830. године), Брисел постаје вишејезични град, а језик већине становника – француски. Белгија сада има три званична језика, а то су: холандски, немачки и француски. Холандски и француски језик, званични су језици Брисела.

Брисел је главно чвориште копнених комуникација Белгије. Из њега се зракасто разилазе железничке пруге и аутомобилски путеви, значајни и за међународни саобраћај. Важан је центар континенталног и међуконтиненталног ваздушног саобраћаја (аеродроми Харен и Мелсбрук). Пловним каналом Брисел-Шарлероа-река Самбра дугим 73 km, везан је са рударским и индустријским пределима јужне Белгије и северне Француске, а каналом Вилебрук и реком Рупел везан је са Шелдом, па је од 1922. године приступачан и за морске бродове до 3000 t носивости. Има луку са три басена и спољну луку (предлуку), са оперативном обалом дугом око 2100 m. Пловним путем извози се, претежно, шећер, гвожђе, угаљ, кокс, а увози дрво и сирово гвожђе.

Брисел има богату историју која га повезује са бројним народима. Град је педесетих година прошлог века постао европска метропола, вишенационална и толерантна. Око трећина становника Брисела има стране пасоше, а бројни језици говоре се и изван зграде Европског парламента. Соломонском мудрошћу, кореограф Морис Бежан описао је белгијску метрополу „као лепу, иако не поседује лепоту“.

Име Брисела је сложеница две речи: Broch, што значи бара и sele што значи стан, насеље настало на бари. Назив града потиче можда и из старохоландске сложенице *Bruocsella*. Доњи град је фламански, а горњи је валонски.

Град је основан у X веку, а опасан зидинама 1040. године. Од 13. века је средиште брабантских суверена. У њему је дошло до побуне 1578. године када су истерани Шпанци. У Бриселу је почео устанак против Аустрије, а 1830. против Холандије. Он је престоница слободне Белгије од 1830. године.

Град се развијао, јер је био на каналу Шелде и на старом путу, који је спајао Фландрију са Келном. Трговина, саобраћај и мануфактуре чипака, златних и сребрних предмета, као и слонове кости, подигли су град на велику висину. Богатство старог града се одразило у прелепим грађевинама, сликарској уметности и бројним збиркама, које се налазе у музејима. Кад је Белгија постала самостална држава, Брисел је постао њен главни град. Он је положен централно, а спојница је две главне народности, симбол уједињене Белгије. Управне власти су подигле нови град са велелепним зградама и булеварима, тако да га неки зову „мали Париз“.

Прво насеље, које ће касније постати Брисел, основано је када је свети Гаугерије изградио капелицу на ади у реци Зене око 580. године.

Брисел је основан око 979. године, када је војвода Карло Лотаргијски преместио реликвије св. Гудуле из Морсела у капелицу св. Гаугерија која се налазила на ади која ће се касније звати острво светог Гаугерија. Цар Отон II је дао Карлу, који је био син француског краља Луја IV, војводство Доње Лотаргије, а он је на том острву изградио прва стална утврђења. Око 1000. године Бриселска грофовија је дата левенском грофу Ламберту I, а 1047. године, у повељи Ламберта II, се први пут помиње име града.

Почетком 12. века, трговина је постала важан фактор развоја у западној Европи. Због свог положаја на реци Зене, Брисел је постао трговачки центар. О развоју града у то време сведочи изградња Катедрале светих Миховила и Гудуле 1225. године. Околне мочваре су тада исушене, како би се направило место за будуће проширење града који је тада бројао око 30 хиљада становника. У 11. веку град је добио своје прве зидине. У том раздобљу левенски грофови су постали брабантске војводе.

Због убрзаног ширења града, између 1356. и 1383. подигнуте су друге бриселске зидине. Данас су ове зидине замењене мрежом улица у

центру града. У 15. веку именован је први градоначелник и градски већници, који су били први представници народа.

Године 1430, бургундијски војвода Филип Добри је наследио Брабант, и наредио проширење и продубљивање реке како би се олакшала трговина. Брисел је тада постао престоница Бургундијске Холандије, и управно и културно средиште славно по сакралној архитектури. Године 1477, Марија Бургундска се удала за Максимилијана Аустријског. Након њене смрти, њен муж и династија Хабзбург су постали власници Брабанта.

Године 1488, у граду је избио рат, а годину дана након тога и епидемија куге. Након Максимилијанове смрти, његова ћерка Маргарета је постала гувернерка Холандије и 1507. је преместила главни град у Мехелен.

Године 1515, надвојвода Карло Аустријски, син Филипа Лепог, са 15 година је постао владар Бургундије, а са 16 је наследио престо Шпаније. У то време је почела шпанска доминација у целој регији. Цар Карло је поново поставио Брисел за главни град и повезао Холандију са Аустријом. Брисел је тада први пут постао дворски град и ускоро је постао најмоћнији брабантски град, побеђујући тиме своје ривале Левен, Мехелен и Антверпен. У то време Брисел је био град уметника и научника.

Након абдикиције Карла V, 1555. године, на власт је дошао Филип II, због чијег је режима у Холандији избила побуна. У 17. веку је поново наступило златно доба за град. Брисел је учествовао у Утрехтској унији 1579, а био је и аутономна калвинистичка република од 1577. до 1585. године када су га поново заузели Шпанци. Након тога је постао седиште шпанске, па аустријске Холандије.

Дана 13. августа 1695. године, француска војска под заповедништвом маршала Вилероја је бомбардовала Брисел према заповести Луја XIV. Ово је био најдеструктивнији догађај у целој историји Брисела у којем је уништена трећина града и Гран Плас. Након обнове, лице града се знатно изменило.

Године 1731, у пожару је уништена палата Куденберг која је била једна од најпознатијих палата у Европи. Француска војска маршала де Сакса је 1746. године започела окупацију града која је трајала до 1749. Те године, након повратка Аустријанаца, лотаријански војвода Карло Александар се тријумфално вратио у Брисел. Он се налазио на положају врховног гувернера Холандије све до своје смрти 1780. године. У његово име извршени су значајни радови у граду.

Брабантска револуција је избила 1789. године против реформи Јозефа II. Након одласка Аустријанаца проглашене су Уједињене Белгијске државе које су трајале мање од годину дана, те је после поново успостављен аустријски режим. За време Француске револуције ово подручје је припојено Француској. Брисел је у то време постао седиште департмана Дил, те је по први пут добио демократски бирано општинско веће. Француска власт је доживела крај Наполеоновим поразом код Ватерлоа, који се налази недалеко од Брисела.

Према одредбама Бечког конгреса 1815. године јужна Холандија је спојена са северном у Уједињено Краљевство Холандије под Вилемом I. Брисел је заједно са Хагом проглашен главним градом нове државе. Због културних и политичких разлика између два дела нове државе, као и због ауторитарног стила владања новог монарха, јавило се незадовољство грађана.

Белгијска револуција је избила 1830. године. Брисел је у то време имао око 100.000 становника. Револуција је избила у Бриселу, након опере *La Muette de Portici* у позоришту Ла Моне, те се убрзо проширила на све делове земље. Леополд I је 1831. године крунисан као краљ нове Краљевине Белгије.

За време владавине његовог сина, Леополда II град је био обновљен, а изградња једног од најмодернијих градова у Европи финансирана је искоришћавањем ресурса у колонији Конго. На месту некадашњих вешала саграђена је највећа палата правде у Европи, а на *Mont de Arts* или *Kunstberg*-у („Уметничком брегу“) подигнути су лепо музеји и железничка станица. Иронично, зграда берзе подигнута је на месту некадашњег манастира Калуђера просјака. Грађевине тог доба биле су богате и раскошне и убрзо су наметнуле такав стил градње у Бриселу. Недуго након тога, Брисел је одговорио на такву раскошну архитектуру. Сецесијски покрет одабрао је Брисел за своје средиште и Хенри ван де Велде и Виктор Орт су својим разноврсним облицима створили нов архитектонски стил. Кућа *Orta* и *Rue Amerikien* и јединствена робна кућа *Magazins Voskez*, у којој се данас налази музеј, примери су грађевина из тог доба. Заједно са авенијом Бругман и улицом Вила, тај део града осликава сецесију и свако ко пије коктел у хотелу Метропол враћа се у атмосферу с краја XIX и почетком XX века.

Као главни град нове државе, Брисел је привукао велики број становника, будући да је био управно и индустријско средиште земље. Тада је у град пристигао велики број француских избеглица и франкофоног становништва са југа земље. С обзиром да је француски

тада био језик двора и пословни језик, град је полако постао већински франкофон. Слободни белгијски универзитет је основан 1834. године а касније је преименован у Слободни факултет у Бриселу.

У новој држави град је добио на међународној важности, тако да је 1927. угостио Солвејску конференцију и Светске изложбе 1935. и 1958. године. У Другом светском рату град је оштећен у немачком бомбардовању.

Град је након рата поново доживео процват, поготово 1960-их година. У ово време је још више порасла међународна важност града, и он је практично постао један од главних градова Европе. Постао је седиште Европске економске заједнице 1958. године. Данас је град седиште више од хиљаду међународних организација и у њему живи највећи број дипломата након Њујорка. На међународном нивоу је град један од седишта Европске уније и многих њених институција, седиште је Европске комисије и Савета Европске уније, НАТО-а и многих других међународних организација.

Културно историјске знаменитости

Централни трг **Гранд Плац** (Grote Markt) је један од најлепших тргова Европе, а налази се у самом срцу града где доминира архитектура карактеристична по стиливима из периода готике, барока и француског стила Луја XIV. Оно што улице које окружују овај трг откривају, јесте то да је у далекој историји овде било тржиште на коме се продавала храна – све улице око овог трга имају управо таква имена: Poulet (пилетина), Herbes (лековито биље), Fromage (сир). Grand plac се протеже на површини од 1800 m², а од 1998. године налази се на листи UNESCO-а као објекат светске баштине, јер представља спој јавних и приватних грађевина с краја 17. века.

Гроте Маркт је свечано осветљен и светлуца у боји чистог злата, а еснафска већница Месон де Роа и Градска већница чине тројство готске, ренесансне и барокне архитектуре. Трг Гранд је један од најлепших тргова на свету, а то је уједно и место где се стварала историја. Овде је шпански војвода од Албе наредио погубљење лордова од Егмонта и Хорна након побуне 1568. године, а Гроте Маркт био је мета немилосрдне ватре топова Луја XIV 1695. године, тако да је касније било неопходно обновити га. Тада је трг добио данашњи изглед и препознатљиву строгост. Овај трг чине цеховске грађевине које га окружују, а свакако су најпознатије Краљевска кућа и Градска већница.

Градска већница грађена је у периоду од 1401. до 1455. године, и налази се на јужној страни трга. Њени торњеви високи су 96 m, а на врху се налази скулптура арханђела Михаила како убија демона. Насупрот ње налази се **Краљевска кућа**, позната и као Пекарски дом, јер је изграђена на месту на коме се некада налазила пекара. Од 1971. године, сваке друге године у августу, овај трг буде прекривен тепихом цвећа који ту остаје неколико дана, а представља праву туристичку атракцију.

Трг Гроте Маркт

На углу улица Rue de l'Etuves и Rue des Grands Carmes, налази се фонтана **Манекен Пис**, симбол града Брисела. Ово је фонтана која приказује дечака, око којег се „врти“ више легенди о томе како је тај дечак постао популаран. Бронзани кип овог дечака висок је 61 cm, а урађен је 1619. године, али садашњи кип је копија оригинала и датира из 1965. године. Једна легенда говори о томе да је туриста изгубио у граду свога сина, а након што су му мештани помогли да га пронађе, он им је поклонио ову статуу, а друга говори о томе да је овај дечак био шпијун за време опсаде града, и да је поставио „смицалицу“ да се бомбардује град мокрењем на експлозив. Интересантно је што кип овог дечака има и гардеробу за сваку прилику: народна ношња из земаља широм света, одело Деда Мраза, црвени кинески костим који симболизује кинески град Хаининг и још доста тога. Како женски део популације не би био запостављен, 1985. године урађен је женски

пандан **Jeanneke Pis**, али је много мање позната у односу на фонтану Manneken Pis.

Манекен Пис

Знаменитост града Брисела и сигурно још један од његових симбола је **Палата правде** (Palais de Justice). Ова најважнија зграда суда у Белгији је саграђена између 1866. и 1883. године, у еклектичном стилу. Палата правде простире се на 26.000 m², има укупно 8 дворишта, 27 великих и 245 мањих судница и других просторија. Златна купола палате висока је 104 метара. Ова палата саграђена је на брду изнад Брисела, одакле се пружа невероватан поглед на град.

Званична палата краља Белгије, **Palais Royal**, налази се у центру Брисела, и отворена је за све заинтересоване у периоду летњих месеци. Прво језгро зграде какву данас видимо датира с краја 18. века, а саграђена је на основама старог комплекса палате који потиче још из средњег века. Ова зграда представља врхунац неокласичне архитектуре. Када се на врху зграде виори застава, краљ се тада налази у земљи. На хиљаде посетилаца током лета прошета овом зградом, а отворени за јавност су и краљевски стакленици, али током пролећа.

Оно чиме се Брисел поноси је **Atomium**, 103 m висока структура изграђена за Светску изложбу 1958. године. Ова челично-

алуминијумска конструкција представља девет атома једног алфа-гвозденог кристала. Кугле су спојене цевима, кроз које се може проћи и доћи до собе где се налази стална изложба која приказује добронамерно коришћење атомске енергије. Лифт може одвести до највише кугле, где се налази ресторан, а одатле се пружа и невероватан поглед на град. Данас је ово најпосећенија атракција Брисела.

Структура Атомијум

Поред Atomium-а налази се парк **Мини-Европа**, где се могу видети макете познатих европских грађевина. Преко 350 европских знаменитости смештено је у овом парку, а оне су око 25 пута мање у односу на своју природну величину. Најпознатије су макете Ајфеловог торња, Кривог торња, вулкана Везув и централног трга Гранд Плац. Овај парк отворен је 1989. године, а макете су направљене да издрже све временске прилике. Неки од модела имају и покретне делове, па тако нпр. можете видети воз Талис, који поносно путује кроз историјске споменике, преко река и потока Мини-Европе. Овај парк је врло добар избор за посету туриста са малом децом.

Прелепа катедрала која се налази у центру Брисела је **Свети Михаил и Гудула**. Ова катедрала изграђена је 1047. године, а у 13. веку је реновирана у готском стилу, а фасада је завршена у 15. веку.

Катедрала Свети Михаил и Гудула изузетно је археолошко налазиште, јер њена историја обухвата 12 векова. Њени зидови сведоци су многобројних историјских догађаја. Овај величанствени храм посвећен је женском и мушком свецу града Брисела. Бела камена фасада катедрале датира из 1250. године, а њена унутрашњост је пропорционално урађена и пуна свакојаког блага.

Поред ове величанствене катедрале, у Бриселу се може обићи и базилика Светог Срца (римокатоличка базилика и парохијска црква), црква Светог Николе (најстарија црква у Бриселу), Саблон црква (најлепша готичка црква у Бриселу) и црква Госпе де Ласкен (неоготичка католичка црква).

У бриселу се налази око деведесет музеја међу којима су најзначајнији: Музеј какаоа и чоколаде, Музеј ликовних уметности BrusselsSampling, Музеј града Брисела, Музеј музичких инструмената, Музеј модерне архитектуре, Музеј стрипа, Музеј природних наука и Музеј модерне уметности.

А поред бројних велелепних грађевина и архитектонских знаменитости, поред мноштва музеја и дугачких тргова, оно чиме се Брисел поноси јесу добро очувани и лепо уређени паркови. Фонтане, статуе, стазе за трчање и џогинг, оно је што сваки парк у главном граду Белгије поседује.

Рај за љубитеље природе је **Национална ботаничка башта Белгије**. Ова башта налази се северно од Брисела, у близини села Меисе и једна је од највећих ботаничких башти на свету. Национална ботаничка башта некада се налазила у центру Брисела, а од 1958. године је на новој адреси. Своје место у овој башти пронашле су велике збирке биљака, а хербаријум поседује преко 3 милиона примерака. Један део биљака налази се у пластеницима, а други део је на отвореном. Шеталиште води поред колекције лековитог биља, зељастих биљака, жбунова и разних четинара. Такође, могу се видети и необичне биљке из Америке, Африке, Азије, Новог Зеланда и Аустралије.

Брисел има добар ноћни провод, а оно што се најчешће среће у клубовима овог града је домаћа сцена. Доста су популарна места на којима се може чути цез музика, а радо се и локално становништво и туристи задржавају у ирским баровима и пабовима. У Бриселу се вече може провести у коктел бару, кафе позоришту, кафе кабареу, ноћном клубу, цез клубу, али и на неком концерту, опери или позоришту.

Јелена Хајдињак

АУСТРАЛИЈСКИ СТАРОСЕДЕОЦИ

Први становници Аустралије били су Аборицини и Острвљани Торесовог мореуза. У прошлости је реч „аборицин“ означавала домородачке народе специфичне за подручје Аустралије. Порекло речи „аборицин“ вуче своје корене у енглеском језику и значи први познати, домородац.

Домороци Аустралије подељени су на више стотина племена и говорили су око 250 језика и 600 дијалеката. Некада их је било много више него данас, многи су нестали или су асимиловали у савремено аустралијско друштво. Имали су и још увек имају јака религиозна веровања, која испољавају ритуалним плесом и уметничким делима. Плашили су се да ће доласком белих људи бити истребљени.

Културе аустралијских староседелаца су најстарије културе на свету које су се до данас одржале. Историјски гледано, Аборицини потичу из континенталног дела Аустралије и Тасманије. Они живе на овим просторима између 40000 и 60000 година. Острвљани Торесовог мореуза потичу са острва која леже северно од Квинсленда. Они имају својствени културни идентитет. Многи антрополози сматрају да Аборицини имају најдужу и најтрајнију религију и најдуже задржане уметничке форме – ликовне представе изведене линијама и тачкама, које су још у древна времена красиле зидове пећина и стеновитих заклона. Имају дубоку везу са земљом која долази до изражаја у њиховим причама, уметности и играма. Јако су се добро прилагодили тешким условима живота и постали су добри ловци и риболовци. Живели су у племенима, под законима и правилима својих племенских старешина. Нажалост, традиционални начин живота аустралијских староседелаца данас је скоро изумро.

Аборицини су били полуномадско друштво, а узрок честих селидби били су проблеми са недостацима извора хране. Они су живели у малим групама, од којих је свака имала своје обичаје, веровања, музику, плес, систем сродства, уметност и обреде. Без обзира на велике разлике, ове групе нису биле изоловане једне од других. Састајали су се како би трговали или се женили, па су тако учили једни од других језик

како би могли комуницирати. Везе између њих биле су веома јаке, а најчешће су биле засноване на сродству и религијским обредима.

Аустралијска домородачка култура је једна од најстаријих живих култура на свету. Током неколико хиљада година развили су комплексну истанчану духовност, концентрисану на сопствено окружење. Постоји неколико стотина група, свака са својим митовима и обредима, али је код свих иста срж вере. Јако су везани за земљу, што је изражено у њиховим причама, уметности и плесу.

Аборицини

Језик – Некада су Аборицини користили око 250 језика и око 600 дијалеката. Свака група имала је свој јединствени језик, а неке групе и неколико језика. Данас се користи око 150 језика, а велики број њих је у опасности да потпуно ишчезну.

Религија – Главно обележје религије Аборицина су снови, који су одредили и одређују њихов начин живота, одређују коју ће храну користити, какве ритуале ће обављати, шта ће цртати на својим радовима, како ће украшавати оружје и алате, али и са ким ће се женити. Због разноврсности у обичајима и језику, племена су имала различита имена за Бога. Старешине племена су задужене за одржавање обичаја и ритуала и да све то пренесу на следеће генерације. Главна карактеристика вере Аборицина је стање познато као „Време или царство снова“ и то стање представља систем знања и праксе, који служе као водиља у њиховом животу. Оно обухвата почетак времена када је „дух Предака“ шетао по земљи, а наставља се и данас, као вечно присутан духовни ниво постојања. Земља је била пуста када су се

„Преци“ појавили, путовали су преко ње дајући јој облик својим ловом, биткама, логоровањем и плесом. Они су по веровању, такође, створили звезде, људе, биљке и животиње. Након што су обавили свој задатак, неки од њих су „потонули у земљу“ и постали свети облици из природе. Приче о „Царству снова“ родитељи су причали деци, а ове приче су училе децу како је земља обликована и насељавана.

Ритуални плес Аборигина

Обичаји – Све до данас обреди играју важну улогу у животу аустралијских староседелаца. Обреди који се обављају, како би се обезбедило снабдевање биљних и животињских намирница и данас су карактеристични за неке делове у централној Аустралији. Рецитованом, певањем или плесом Аборигини призивају своје претке, како би им обезбедили кишу и добро снабдевање храном. Најважнији обреди су повезани са увођењем дечака и девојчица у одрасло доба. Такви обреди понекад трају недељама, са ноћним певањем и плесом и причањем прича. Да би се припремили за обред, Аборигини своја тела премазују бојама направљеним од глине или жуте земље. Употреба тачака у осликовању тела некада је била распрострањена појава широм Аустралије. Свака група Аборигина сачувала је песме које говоре о

томе како је настало парче земље на којој они живе. Песме суседних подручја настављају се једна на другу, образујући тако једну целовиту песму. Више таквих целовитих песама у низу, граде мрежу која се простира преко читаве Аустралије. Тумачећи ове песме људи могу да прате трагове у природи.

Уметност осликавања тела

Уметност – Оригинални облици аборицинске уметности су биле гравуре или слике на стенама и сликарски прикази на земљи. Неки од њих су стари чак 30000 година. Аборицини из средишњег дела Аустралије су сликали тачкице и кругове који су представљали земљу, док су они на северу сликали људске фигуре, животиње и духове.

Откриће Аустралије и насељавање Европљана

Веома тешко је дати тачан одговор на токове првих насељавања Аустралије. Рачуна се да је процес ширења људског рода на ове просторе почео преко Југоисточне Азије и острва између ова два континента.

Аустралија се налазила на географским картама и много пре него што је било који истраживач долазио до њених обала. Од почетка

17. века, холандски, шпански и португалски истраживачи су извештавали о томе да су видели различите делове обале земље која је тада била позната као Terra Australis (непозната земља југа). Интензивним поморским истраживањима Џејмса Кука, Абела Тасмана и других енглеских и холандских истраживача, разбијен је мит о постојању Terra Australis у раније замишљеним границама. Коначно је утврђено да је то један нови континент. Због свог периферног положаја и не тако гостољубиве природе, он је остајао и даље изван интензивних географских изучавања. То је био разлог што је 1800. године свега 22 % површине овог континента било познато.

Први Европљанин који је закорачио на аустралијско тло био је холандски морепловац Вилем Јансон, који се 1606. године искрцао на обалу полуострва Кејп Јорк. Током 17. века Холанђани су исцртали карте приобалног појаса на западу и северу острва и назвали га Новом Холандијом, али га нису населили. Године 1770. Џејм Кук је опловио и уцртао источну обалу Аустралију, коју је назвао Новим Јужним Велсом и прогласио поседом Велике Британије. Велика Британија је у Аустралији основала кажњеничку колонију у коју је слала преступнике на одслужење казне.

Европско насељавање почело је када је 26. јануара 1788. године у сиднејску луку Џексон стигла флота од 11 бродова. Та Прва флота којом је командовао Артур Филип, капетан Краљевске морнарице, донела је у нову колонију око 1500 људи, укључујући 750 осуђеника. До 1792. године, шаторе у којима су становали први досељеници замениле су једноставне куће и почели су да се назиру први обриси града Сиднеја. У року од неколико година, Сиднеј је постао прометна лука. До 1800. године, број становника попео се на 5 000, а насеље се проширило ка унутрашњости. До 1820. године у колонију је стигло 30 000 осуђеника и 4 500 слободних досељеника. Слободни досељеници основали су фарме и предузећа, док је колонија доживљавала свој процват. Први слободни досељеници су били из Велике Британије и Ирске. Британско и ирско наслеђе имало је велики утицај на историју, културу и политичке институције Аустралије. Злато је пронађено 1851. године у колонијама Новог Јужног Велса и Викторије. Људи из свих крајева света су долазили у ове колоније да искушају своју срећу и да се обогате. Кинези, који су у ово време долазили, представљали су прву велику групу досељеника која није била из Европе. У року од десет година, становништво се више него удвостручило.

Ранији контакти староседелаца Аустралије са морепловцима и трговцима били су добри, што се променило доласком Европљана. Ситуација између Аборигина и британских досељеника је била веома бурна. Бели људи су све више долазили и заузимали све већу површину територије, прогонећи Аборигине што даље. Неки од Аборигина су се временом покорили и прихватили белце, док су други наставили да се одупиру. Усвојили су герилски начин ратовања, тако да су нападали у мањим групама. Обично су нападали усамљене фарме, а за узврат бели људи су тровали воду коју су Аборигини користили, давали су им храну у коју су стављали отров и плаћали су убице. Један од најпознатијих масакара над Аборигинима од стране белих људи, догодио се у Новом Јужном Велсу 1838. године. Тада су бели људи убили 28 Аборигина, али за разлику од ранијих масакара, за овај су били кажњени. Осуђени су, а неки од њих су били и обешени.

Од колоније Нови Јужни Велс постепено су се одвајањем оснивале и друге колоније. Од делова Новог Јужног Велса формиране се одвојене колоније: Јужна Аустралија 1836. године, Викторија 1851. године и Квинсленд 1859. године. Данашња Тасманија насељена је 1803. године, а 1825. године постала је засебна колонија. Јужна Аустралија је успостављена као „слободна провинција“ и као таква никада није била кажњеничка колонија. Викторија и Западна Аустралија такође су основане као „слободне“, али су касније прихватале и осуђенике. Довођење осуђеника у колонију Нови Јужни Велс прекинуто је 1848. године, након притисака тамошњих досељеника.

Британци су закључили да Аборигини не могу бити сматрани као власници земље, јер Аборигини нису имали праве куће, баште, домаће животиње, нису имали врховног владара или краља, са којим би се могао потписати споразум. С тога је Аустралија третирана као „ничија земља“, па су Британци одлучили да је узму себи. Када су почели да руше шуме, користе природне ресурсе и да проширују територију, сукоби са домороцима су постали још учесталији.

Последње британске трупе напустиле су земљу 1870. године, 80 година после доласка Прве флоте. У исто време и отварање Суецког канала смањило је удаљеност од Европе, повећавајући прилив нових досељеника у Аустралију. До 1880. године, број становника Аустралије порастао је на више од 2 милиона.

Бели људи су са собом донели и болести на које Аборигини нису били имуни. Болести као што су оспице и богиње су само за прве

две године преполовиле Аборицинско становништво. Што су више долазили бели људи Аборицини су били све више потискивани, да би на крају завршили на малој територији, где су се и настанили. Та насеља су била врло сиромашна, без икаквих санитарија, чисте воде и медицинске бриге. Њихов број је драстично смањено низак наталитет, болести, стални прогони и убијања. Први контакти између Европљана и староседелаца Аустралије прекинули су традиционални начин живота и обичаје, а број староседелаца је драстично опао током 19. и почетком 20. века. У Викторији 1830-их година аборицинска популација је бројала око 10000 људи, а 1853. године забележено је само 1907 Аборицина.

Аустралијска заједница уједињењем у савез 6 држава под истим Уставом основана је 1. јануара 1901. године. Неаборицинско становништво је у време оснивања федерације бројало 3,8 милиона становника.

Присилна асимилација

Након првих сукоба између аборицинског народа и досељеника, староседеоци су живели на маргини друштва. Неки су радили на овчијим или сточним фармама у забаченим крајевима, за врло ниске наднице. Британци су сматрали да су Аборицини предодређени на пропаст, јер су живели веома примитивно. Покушали су да их приморају да прихвате британски начин живота и хришћанство. Колонијалне владе су 1860. године отвориле резервате где су Аборицини могли живети, али у њима нису могли водити свој традиционалан живот. Нису могли да лове животиње и скупљају храну, као што су желели. Неки Аборицини су ипак успели да остану изван резервата и живели су уз речне обале, а неки су живели и у ивичним деловима резервата, али и они су били под државном контролом.

Црквени мисионари су 1870. године показали интересовање за живот Аборицина. До 1900. године било је успостављено 133 резервата. Мисионарима је било дозвољено да живе у резерватима, а њихова дужност је била да покушају наговорити Аборицине да напусте своја веровања и прихвате хришћанство.

Крајем 19. века, колонијалне владе су одузеле Аборицинима права. Одређивали су аборицинском народу где ће живети, са ким могу ступити у брак, а многим родитељима су и одузимали децу. Одузету децу су слали „белим“ породицама или у државна сиротишта.

Након 1967. године, удружени комитет горњег и доњег дома парламента Новог Јужног Велса је донео декларацију да се сви резервати у којима су смештени Аборицини морају расформирати.

Савремени период

Други светски рат је био прекретница за Аустралијске староседеоце на путу ка равноправности. Велики број Аборицина је регрутован у радне, али и у оружане јединице. Добили су већу могућност да се мешају са осталим Аустралијанцима, али овога пута са већом равноправношћу.

Аборицински протести о правима на земљу привукли су пажњу јавности 1960-их година, када је избио штрајк аборицинског народа на сточној фарми у Северној Територији. Аустралијски узгајивачи стоке, напустили су своје послове на овој сточној фарми. Њихов протест био је везан за наднице и радне услове, али се касније претворио у захтев за права на земљу.

До 1960-их година култури и историји староседелаца Аустралије није се придавала никаква важност, а нису имали ни права као остали држављани Аустралије. Социјална дискриминација и расизам су били јако чести. Домородачко становништво није било укључено у попис становништва, што значи да никада нису ни били сматрани грађанима Аустралије.

Све до 1965. године нису сви староседеоци имали право да гласају на изборима. Међутим, 1967. године више од 90 % Аустралијанаца је гласало на националном референдуму. Резултат референдума је потврдио да становништво Аустралије жели да аустралијска влада предузме конкретне мере којима ће побољшати животне услове староседелаца Аустралије. Овај референдум је представљао историјску прекретницу у животу Аборицина. Влада се труди да Аборицинима омогући приступ или власништво над земљом са којом имају сталне традиционалне везе или да добију оно што може да им помогне у друштвеном, културном и економском развоју. По Закону усвојеном 1976. године, којим се регулишу аборицинска права на земљу у Северној Територији, враћен им је велики део земље. Почетком 1990-их година Врховни суд признао је право Аборицина на земљу, које је било засновано на њиховим традиционалним законима и обичајима. Аборицини поседују или контролишу око 16 % Аустралије. Ти делови земље углавном су у удаљеним крајевима.

На изборима одржаним 2013. године, Аустралија је добила свог првог лидера Аборицина, Адама Гилиса, у Влади покрајине Северне Територије у којој домородачко становништво чини 27% популације. Постављање Аборицина на ову позицију представљало је важан историјски моменат за Аустралију. Иначе, у федералном парламенту, који има 226 посланика, само је један посланик Аборицин и један је од тројице који су икада били бирани у том телу.

„Украдене генерације“ – У мају 1997. године у аустралијском парламенту је на дискусију стављен извештај, који је био резултат истраге о великом броју деце која су била одузета породицама староседелца. Објављивање резултата Националне истраге о одвајању деце Аборицина и Острвљана Торесовог мореуза од њихових породица је проширило свест о овој великој неправди. Ова деца су постала позната под називом „Украдене генерације“, што представља термин којим се означавају деца, коју су аустралијске федералне и државне владине агенције и црквени мисионари, на основу тадашњих закона, одводили из њихових породица. Деца су одвођена у периоду између приближно 1869. и 1969. године, мада су у неким местима она одвођена и током 1970-их. Процене броја одведене деце, као и разлози који се крију иза тог чина су дискутабилни. Документовани докази, као што су новински чланци и извештаји из тог периода који су подношени скупштинским одборима, дају читав низ различитих објашњења, а као један од разлога наводи се заштита деце. Једно од објашњења гласи да је сврха спровођења закона о одвођењу домородачке деце од њихових родитеља била заштита деце, односно да је то био одговор законодаваца и званичника на потребу да се заштите занемарена, злостављана или напуштена деца.

Као резултат овог извештаја, хиљаде Аустралијанаца су дали подршку староседеоцима у поворци на први државни „Дан извињења“ 1998. године. Неки документи из 19. и са почетка 20. века указују да је политика одвођења деце од родитеља подстакнута другачијим убеђењима: да ће доћи до изумирања домородачког становништва услед контаката са белцима, да чистокрвно племенско аборицинско становништво није способно да се самостално одржи, те да је оно неминовно осуђено на изумирање. Спомињу се и идеје о еугеници и страх од мешања раса, што има везе са идеологијом о подели људске врсте према цивилизацијској хијерархији. Ово подразумева да је северноевропска цивилизација супериорнија од аборицинске, због великог технолошког напретка.

Дана 13. фебруара 2008. године, аустралијски савезни премијер је у аустралијском парламенту у име целе државе упутио извињење „Украденим генерацијама“. Признао је да је само од 1930-их до 1970-их година чак 40000 деце одузето од аустралијских староседелаца. Изразио је и жаљење због начина на који су аустралијски староседеоци били третирани у прошлости. Посебно је изразио жаљење због начина на који су домородачка деца била одузета својим породицама.

Демографска обележја

Према попису становништва, који је у Аустралији спроведен 2011. године, пописано је 548370 Аборигина и Острвљана Торесовог мореуза, што чини свега 2,5% укупне аустралијске популације. Од укупног броја пописаних староседелаца, 90% чинили су Аборигини, свега 6% чинили су Острвљани Торесовог мореуза, док су 4% чинили Острвљани Торесовог мореуза, који су аборигинског порекла. Највеће учешће староседелаца, од 27%, забележено је у Северној Територији, док је у другим аустралијским државама забележено учешће староседелаца мање од 4%. Најнижи проценат аустралијских староседелаца од 0,7% забележен је у држави Викторија.

Трећина аустралијских староседелаца је живела у главним градовима аустралијских држава. Највећи проценат оних који живе у главном граду државе, забележен је у Јужној Аустралији (51%) и Викторији (47%). Насупрот томе, у Северној Територији 80% староседелаца живи ван подручја главног града, а слично је и у Квинсленду, где 73% староседелаца живи изван подручја главног града.

Према овом попису становништва, староседеоци Аустралије су имали млађе становништво од оног које није аутохтоно, што је последица веће плодности и краћег животног века. Медијална старост (година старости која укупно становништво дели на два једнака дела) домородачког становништва износила је 21 годину, а не домородачног 37 година. Више од 1/3 или 36% домородачког становништва је старости до 15 година, док становништво старо 65 и више година чини свега 4% укупне аутохтоне популације.

Од укупно 57 региона у којима живе аустралијски староседеоци, 2011. године, чак 53% живело је у свега девет региона.

Вања Јавор